

1

Muinaisjäännöksiä Tammelan
kirkkukunnassa
luetellut
J. V. Hirsjärvi.

Saatuani Muinaismuisto-yhtiöltä matkara-
han, kävelin kesällä v. 1882 muinaisjäännök-
siä Tammelan kirkkukunnasta. Mainittua työtäni sit-
te^{jatkain} vielä seuraavanaakin kesänä, siis v. 1883. Sa-
tunnaisten esteiden vuoksi supistui kuitenkin
niin, ett'en saattanut käyttää puhenna o-
levaan keräilemiseen muuta kuin vähän kot-
matta kauhautta. Niin laajassa ja vähirikkaas-
sa kirkkukunnassa kuin puhenna oleva, ei voi-
nut tutkiminen tulla sillä aialla lähimainkean
niin tarkaksi kuin suotavaa olisi ollut. Asiain
sillä kannalla ollen täytyi tehdä työn valinta;
piti tuumia, mitkähä parhaiten sopi jättää toistai-
seksi. Muun muassa jätin kaukaisissa metsissä

2. Olevat vähemmät kivirauniot enimmäkseen katomatta. Ne ovat toivottavasti vielä johonkin määrin toikin tavattavissa, jos kohta joku hävitetäänki. Wähät ei aialla ei niitä katsota; niitä on kansan kertomuksen mukaan satamäärin. Näiden katsominen ilman järjiperäistä hajottamista ei olekaan suuresta arvosta. Kansan muistopuheiden keräämisen pidin mitä kiireellisempänä; sillä jokusen ajan kuluttua ei niitä ole enää saatavissa. Wähän nythään enää on sellaisia ihmisiä, jotka vanhoja asioita osaisivat kertoa. Parina viimeksi kuluneena vuosikymmenenä ovat semmoiset ihmiset äärettömästi vähentyneet. En muista nuoruudessani tavanneeni montaa semmoista ihmistä, joka ei olisi jotain vanhoista asioista tiennyt: mutta nykyisen polven mieli on kääntynyt toiselle suunnalle. Suuri osa kansaa ei ajattele mitään muuta kuin joka päiväisiä asioita. Ajattelevimmat ihmiset käyttävät tähän aikaan jo isossa määrässä kirjallisuutta, ja mitä enemmän kirjallisuutta viljellään, sitä vähemmän vanhat muistopuheet seilyvät mielessä.

Työni onnistumista häyttasi paljo epäluulo, jolla kansa katseli vanhojen asioiden tiedustelusta. Yli-
maltaan ei kansan valistuskantaa sovi pahoin moit-

3.
tia 1), mutta Jokioisten ja Perttulan kappelissa sekä So-
merolla, joissa talonpojat ovat suureksi osaksi harvinais-
torppareita ja lampuoteja näyttää kansan epäluulo-
olevan suurempi kuin niissä seurakunnissa, joissa on
saatu elää onnellisemmissa oloissa. Peräys matkani
sattui myös sopimattomaan aikaan; oli nimittäin kan-
san maanjako-houret juuri kiihkeimmillään. Kansalle
on näet se kummallinen luulo, että keisäri mistään
perustuslaista taikka omistusoikeudesta huolimatta an-
taa sopivan ajan tultua jakaa talollisten maita jokaiselle tilattomalle miehelle. Tuo maanjako-kokouk-
ko on jo vähintäänki 30 vuotta ollut oleilla, mutta asevel-
vollisuuslaki sai sen oikein yhtymään ja levenemään.
Maanjako on mukaa välttämättömässä yhteydessä a-
sevelvollisuuden kanssa. Lieneekö mikään kullu luulo
yleisemmin ja lujemmasti juurtunut kansan päähän kuin
tuo mainittu maanjako-houre; sitä uskovat monet järke-
väthi ihmiset. Etelä Hämeessä, missä on paljo torppa-
reita, näyttää kansan usko maanjakoon olevan vielä
lujempi kuin muualla. Moni on valmis lupaamaan vaike-
ha päänsä, jos ei jaosta tulisi mitään. Sattuivat vielä
1) Valistuneelta mieli-alaa osottaa tavallansa sekin, kun
kalut, mitkä museoon sain, annettiin melkein kaikki lah-
jaksi; Kolmesta kivi-aseesta vaan maksain vähäisen hinnan.

4 Venäläiset maamittarit työskentelemään puhemna
olevalla seudulla samaan aikaan kun minäkin,
ja se vasta kauhdutti viimeisetki epäilykset maan-
jaon tapahtumisesta. Minun toimilleni oli maa-
mittarien olo muutenki haitaksi. Kun vanhoja
asioita tiedustellessa tulivat muun muassa van-
hojen talojen ja kylien ijät sekä vanhat kallio-
kirjoitukset kysymykseen, päätettiin semmoisten
asiain tiedustelua olevan ehdottomassa lutossa
maamittareitten kanssa, ja moni ei uskaltanut
mennä semmoiselle miehelle tietojaan ilmaisemaan.
Nekin jotka maaryakoa hartaasti odottivat, näytti-
vät olevan säikähdyksissään, kun kuulivat tuon
suuren muutoksen olevan tapahtumaisillansa. Jo-
nakuna toisena vuonna olisin kai saanut kansan
suusta yhtä ja toista jotka nyt jäivät epäluulon
vuoksi kertomatta. Aikomukseni oli seuraavina vuosina
jatkaa keräilemistäni, mutta pakollisten esteiden vuok-
si se on jäänyt. Esitän tässä työni tulokset, niin
välttämättä kun ovatki.

5
Wielennellätoista satavuonna oli Hämeenlöä-
nissä kolme kihlakuntaa: Lääksmäen, Hattulan
ja Hollolan. Niistä oli Lääksmäen kihlakunta se,
josta on muodostunut nykyinen Tammelan kihla-
kunta. Tammelan kihlakuntaan kuului silloin kuu-
si hallinto pitäjää: Porras Kalvola Saario 1), Lääks-
mäki, Pälkänne ja Kuljala 2). Kustaa Waasa jakoi kihla-
kunnat pienempiin voutikuntiin v. 1556. Silloin erotet-
tiin Porras Kalvola ja Lääksmäki muusta Lääksmäestä,
vaan tuota erotettua osaa ei katsottu sentään eri
kihlakunnaksi, vaan mainittion edelleenkin kuuluvak-
si Lääksmäen kihlakuntaan, mutta eri voutinsa sil-
lä oli ja sen asunto oli Mustialassa. Wionna 1563
lakkasivat mainitut pitäjät olemasta voutikuntina
ja kuuluivat taas samalla tavalla Lääksmäkeen
kuin ennen v. 1556 tapahtunutta jakoa. Silloin,
nimittäin v. 1563 liitettiin Lääksmäen kihlakuntaan
myös Rautalammi ja v. 1582 yhdislettiin siihen vie-
lä Jämsäki. Silloin oli Lääksmäen kihlakunta siis hy-
1) Olen Garibaldi Nyströmin mukaan käyttänyt tuota kunnista suo-
malaista muotoa, Saario. Koko Historiallinen arkisto VIII sivu 53.
2) Kuljalan pitäjä näyttää olleen Pälkänneen ja Hattulan välillä.
Kustaa Waasan aikana mainittion sitä Hattulan kappeliksi.

6
vällisen ruhtinaskunnan suurin. Se idettiin nykyisen Kiikalan rajoilta Hämeen pohjaosiin ääriin saakka. W. 1640 jaettiin mainittu kihlakunta kahtia, Sääksmäen yläiseen ja alaiseen kihlakuntaan. Wiime mainittuun tulivat kunnat, Torras, Kalvola, Saario ja Sääksmäki.

W. 1685 yhdistettiin Pongon ja Lehijärven pitäjät 3) Sääksmäen alaiseen kihlakuntaan, mit-
tä 2 vuotta myöhemmin siirrettiin Renko pois.
sekä Lehijärvi 4). Sääksmäen alaiseen kihlakuntaan

jäi siis taaskin samat pitäjät kun ennen v. 1685.
Hallintopitäjät olivat jaetut neljäskuntien Por-
taan neljäskunnat olivat Tammela, Jokioinen,
Pitkäjärvi ja Hirsjärvi 5); Kalvolan neljäskunnat
Keikkala, Heinus, Kutinen ja Airanne, Saarion
neljäskunnat: Tarttila, Akaa, Jalanti ja Airanne,
Sääksmäen neljäskunnat: Pitväla, Liettula, Sa-
lo ja Kouho.

3) Lehijärven pitäjään kuului Lehijärven ympärillä nykyistä Hattulaa
ta sekä Teuron seutu.

4) Lounainen kulma Lehijärven pitäjää l. Teuron
seutu kuuluu vieläkin Sääksmäen alaiseen kihlakuntaan.
Se on Tammelan pitäjää.

7
Kirkollisilla pitäjillä olivat toiset rajat ja osittain
toiset nimetkin kuin hallintopitäjillä. Wähitellen
muodostuivat hallintopitäjät ja kirkolliset pitäjät
samoiksi. Osapuilleen vastaavat edellä mainitut
neljäskunnat nykyisiä pitäjää seuraavalla tavalla: Tam-
mela ja Jokioinen nykyistä Tammelaa kappelineen;
Pitkäjärvi ja Hirsjärvi Someroa ja Someroniötä;
Pitväla, Liettula, Salo, Kouho ja Tarttila Sääksmäkeä,
Heinus ja Kutinen Kalvolaa; Kalvolan Airanne ja
Saarion Airanne Uyjälää; Keikkala Kalvolaa ja
osaksi Uyjälää; Akaa ja Jalanti Akaata.

Wiime aikoihin asti kuuluivat Kerkkolan, Lyvä-
ojan, Häntälän, Talvisillan, Terttilän, Lautelan, Suojoen
Kaskiston ja Mäyrämäen kylät Someron pitäjästä Tu-
run läänin; ~~Tammas~~ mutta v. 1868 määrätin mai-
nittu osa Someron pitäjää muutettavaksi Hämeen
läänin. Samassa siirrettiin Uyjälän nimismiespiiriin tuet-
tu osa Punkalaitumen pitäjää, Kivisen ojan, Kosken, Kos-
tilan ja Oriniemen kylät Hämeen läänistä Turun läänin 6).

5) Hirsjärven kirjoittavat muutamot "Hirsijärvi", mi-
ten kielen säännöt vaativat, mutta kansan kielelle on sem-
moinen ihan vieras.

6) Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus kokous vuor-
selta 1868 n:o 33.

8 Sen jälkeen ei ole kihlakunnan rajoissa lehty muutoksia. Viime vuosina on kihlakunnalla ollut nimenä Tammelan kihlakunta.

Tääksmäen pitäjällä oli ennen myös Jyväskylän paikoilla siirtokunta, joka luettun hallinnollisessa järjestyksessä ihan täydellisesti pitäjiään kuuluvaksi ja oli jaettu pitäjän kaikkiin neljäskuntain kesken.

Saarion siirtokuntana olivat Jyväskylästä Leppäkosken ja Palokan kylät. Kirkollisessa katsannossa kuuluivat Jyväskylän seudut Jampsaän. Vuodesta 1683 muistutetaan Jyväskylä kuuluvan Tääksmäen yleiseen kihlakuntaan 1).

Tammelan kihlakunnan nykyinen raja koskee koillisessa Wanajärveteen ja Mallasveteen. Luoteinen raja kulkee Reutun selän länsipäästä, ettei mainittu järvi rantoineensa kuulu melkein kaikki puhenna olevaan kihlakuntaan. Muuten kulkee Tammelan kihlakunnan raja pääasiallisesti harvaan asutuita somerikkokangaita ja rakkasaita

4) Kihlakunnan historiallisessa vaiheissa olen käyttänyt parhaana lähteenä Garibaldi Nystromin "Tietoja Saarion pitäjän asemasta ja veroista v. 1539-1572" Historiallinen Arkisto VIII sivu 47-72.

9 myöden. Ne siis jommoisinkin luonnon rajoina eroittavat sen naapurikihlakuntain pitäjistä. Näinpä on mainittuja erämaan tapaisia maita rajana Lempiälää, Vesilaktea, Puhkalahdunta, Loimaata, Koskea, Kuusjokea, Kiikalaa, Tusulaa Loppaa, Renkaa ja Hattulaa vastaan.

Vesistä on kihlakunta jotenkin rikas. Ne sopii jakaa kolmeen pääryhmään: 1) Tääksmäen järvet monine lisävesineen; 2) Loimaan joki runsaine lähteineen; 3) Paimiojen alue.

Tammelan kihlakunta on jo kivikautena ollut hyvin asuttua; sen todistavat runsaat kivi-aseiden löydöt. Lappalaisista en tavannut paljo muistomerkkejä; luultava kuitenkin on, että melkoinen osa niistä kivi-aunioista, joita täällä on äärettömän paljo, ovat lappalaisten aikuisia. Vastainen tutkimus niistä tietysti selvän tekee; mutta jommoisellakin varmuudella voi otaksua, että enen osa niistä on Isonvihan aikaisia pakopirtin kiikaita; niitä löytyy näet runsaammin juuri semmoisilla paikoilla, jotka ovat olleet luonnon mukaisia piilopaikkoja Isonvihan aikaisille ihmisille, ja kansa sitäpaitsi usein mainitseskin niitä pakopirtin kiikiksi.

Milloin kihlakunta on saanut ensimmäiset

suomalaiset asukkaansa, siitä en saanut mitään luotettavaa tietoa. Vaikea on saada selvälle sitäkään, missä järjestyksessä pitäjät ovat tulleet asutuiksi. Ehkä on enin osa asukkaita tullut Hämeenlinnasta päin ja asutus siis sieltäkään pääasiallisesti levinnyt.

1. Tääksmäen pitäjä.

Tääksmäki on Rautun selän ympärillä ja kookka myös Vanaja veteen ja Mallas veteen. Muinoin oli tämä pitäjän hyvin laaja 1); mutta v. 1483 lohkaistun siitä alkoi eri kirkko-kunnaksi. Itänsä katsoen on Tääksmäki Suomen vanhempia pitäjää. Se mainitaan kirkko-pitäjäksi jo v. 1335 ja oma kirkkoherra sillä oli jo ainakin v. 1340. 2)

Takanuuden aika.

Takanuuden aikaisia kiinteitä muinaisjäännöksiä en Tääksmäestä paljoa löytänyt, mutta liian v. 1840

1) Isä vainajani sanoi kuullessaan, semmoista puhetta, että Tääksmäki olisi ennen ulletunut Humppulan Rovistolle saakka ja että sitä olisi silloin nimitetty Saaristen pitäjäksi. (En muista sanoiko hän Saaristen vai Saarioisten; sentapainen se nimi ainakin oli.)

2) Carl Henrik Strandberg Herdaminne

hän minä siellä etsimäänkään. Tohtori A. O. Heikel sanoi löytäneensä siellä 2 kivirauniota, jotka ovat Loven kalliolla eräällä järveen pistävällä nielnekeellä; Uttamon rusthollin maalla, eteläpuolella Rautun selkää, vastapäätä Rautun kärkeä. Hän arvelee niiden olevan hautakumpuja varhempalta rauta-aialta. Kävin minäkin niitä raunioita katsomassa. Isompi niistä on noin 11 metriä pitkä ja 9 metriä leveä; toinen on vähä vähempi. Niiden väliä on noin parikymmentä metriä. Kiviä niissä on hyvin ohuetta ja ovat ne hajallaan ilman mitään järjestystä. Paikka missä mainitut rauniot ovat, on pieni, korkeammoinen, alaston kallio. Jotenkin uskomattomalta näyttää, että nykyinen kansa olisi semmoiselle paikalle kiviä kokoillut. Hautakummuiksi niitä tekisi mieli päätettävään. Mikä sitte lienee nuo rauniot niin pahasti hajottanut? On niitä paljo koulupoikia ja yli-oppilaita, jotka kesä aikoina pakkaavat hajottelemaan vanhoja raunioita, silleen muka muinaisuutta tutkivanään. Siltä tarvin on tehty tieteelle paljo vahinkoa, ja syytä on pelätä, ettei vaan olisi Loven kallioidenki hajotus sellaisten herrain tekoa. Saattaisi niiden keskellä vielä olla vähän pitelemättömiäkin kiviä.

12. Rapolan vuorella, lähellä Rapolan kartanoa, Rapolan linnan vallin louhais sopen luoteisessa kulmassa on 9 metrin levyinen, 1 metrin korkuinen kivirokkipöytä. Se on yhdistetty vallin seinään kanssa, niin, että se muodostaa osan vallia. Kivet sinä näyttävät olevan osaksi pidettyjä. Kooltansa ne ovat hevosen pääntä kokoisia ja pienempiä³⁾.

Ritvalan Helka.

Sääksmäellä on vielä eräs pakanuuden aikuisen perintö, jota ei missään muualla enää tavata. Se on Ritvalan Helka. Pakanuuden aikuisesta kevätjuhlasta se näkyy muodostuneen, vaikka se myöhemmin on kehittynyt. Helka

Helkajuhlaa vietetään Ritvalan kylässä Heluntain pyhinä siten, että joukko laulujen kykneviä tyttöjä, joiden luku vaihtelee 8-20, kokoontuu iltapäivällä keskelle kylää n. s. Rauttien ristille.

Sitte asettuvat ne kahteen riviin, paremmat laulajat etummaiseen, ja kulkevat muun kansajoukon seuraamina, Helkavirsiä laulaen kappaleen matkaa kutakin kylästä lähtevää tietä myöden.

3) Katso Alempana Rapolan linna.

13.
Lopuksi mennään lähellä kylää olevalle Helka vuorelle, jossa lauletaan paikallaan loput virsiä. Laulun loputtua tullaan vuoretta juosten kylään, jossa aloitetaan jossakin talossa tanssi, mikä nuorisoylläkauden huvittelee itseään. Ennen sanottua iltaa vietetyn Helka valkean ympärillä tanssilla ja leikeillä. Helkajuhlaa kesti muinoin Helatorstaista Pietarin päivään asti. Arkipäiviksi se sentään taukosi. Se oli mahtava kansan juhla, johon väkeä herääntyi äärettömän paljon läheisistä väkirikkaista kylistä, vaan etäämmältäkin naapuriseurakunnista.

Kansa keitoi Helkajuhlaa vietetyn maan alusta asti. Sanotaan katolisen papiston sen joksikuksi aikaa lakkauttaneen; mutta Ritvalan peltolakkasi kasvamasta, kun ei Helkajuhlaa vietetty, ja ritvalaiset kun siitä valittivat saivat he luvan viettää juhliansa niin kun ennenkin.

Ritvalan Helkajuhla on kenties vaikuttanut kansaan paljon enemmän kuin moni aavistaakaan. W. 1879 hävin Ritvalassa joku viikko Heluntain jälkeen. Siinä vuonna ei ollut vietetty Helkajuhlaa ensinkään; oli aikomus keittää koko juhla sikseen. Kun otin eräässä talossa Helkajuhlan puheeksi, ihmis-

14. tui talon varaha emäntöä niin että tuli oikein kattoihin. Hän ylisteli niitä hyviä opetuksia. mitä Helkavirret nuorisolle tarjoavat, ja oli kovin katheralla mielellä, kun nykyinen sukupolvi on ruvennut hylkimään niin puhdas henkisiä runoja kuin Helkavirret ovat. Kuinka monella nykyajan tytöllä on niin lujaa, kaiken koetuksen kestäväää uskollisuutta sulhoonsa kohtaan kuin Helkavirren Inkerillä? Myöhemmin on Helkajuhlaa sentään taas vietetty, mutta siltä ei ole enää sitä merkitystä kuin muinaisina yksinkertaisuuden aikoina 4).

Paavinuskon aika.

Pääksmäen uheammoinen kivi-kirkko on rakennettu paavin-uskon suialla; ekkäpä neljännellätoista vuosisadalla. Ennen olleesta vanhemmasta kirkosta en ole kuullut mitään puhetta. Alkuaan on kirkko ollut suora kaitteen muotoinen, mutta v. 1838 tehdyn päätöksen mukaan revittiin sen sivut

4) Gotthind on Otavassansa kertomus jotenkin lausaasti Helkajuhlaista. Helkavirret ovat myös luettavana Kantellessa, löytyvät ne myös eikseen painettuina.

15. auki ja braketin risti kummallenkisivulle. Kirvassa näkyvyys keskellä vanhimman rakennuksesta etelänpuoleinen pääty. Sakaristo joka on myöhempiä tekoa, on päin vastaisella puolella ja kirjvassa näkymättä. Oikealla puolen on kuvassa näkyvissä myöhemmin rakennetta risti, ja vasemmalla puolen näkyvy hiukan toisen, samalla aikaa rakettun ristin päätyä. Tapuli on uudempaa tekoa. Sen sisä seinässä on vuosiluku, 1766 ja ulko seinässä toinen vuosiluku, 1844. Kirkon lähellä on vielä eräs pieni kivistä rakettu huone, jota ei saatu kuvassa näkyviin, kun kuva otettiin vanhemmalta puolen kirkosta. Mainittu huonekoppu on siitä omituinen, että ovi siihen menee kulmassa l. nurkasta. Osa huonetta on maan pintaa alempana; ekkäpä on haudausmaan ylennyksen vuoksi joutunut vaikeuksiin. Muinen oli siinä huoneessa säilytetty kuolleiden luita; nyt ovat kirkon kuivat siihen sijoitetut hyvään järjestykseen.

Weistokuvia oli mainitussa kappelissa 18. Niistä sietaisivät useat tulla museoon. Samassa huoneessa oli 6 vanhaa vaakunaa ja 2 lipun vastusta, joka ^{seksi eräs tukki,} joka lienee kastemaljan alunen. Kirkon vanhemmissa kellossa on vuosiluku 1816, isommassa

16. kellossa, 1829.

Jättiläisten rakentamaksi Lääksmäen kirkkou-
sanotaan, ja hirmuisen suurista kivistä se onkin
rakennettu. Isäni kertoi myös mainitun kirkon
rakennuksesta seuraavaan tarinaan: "Lilla paikalla,
missä nyt on Lääksmäen kirkko, kasvoi ennen
suunnattoman iso puu, jossa suuri sääksi nimi-
nen lintu piti pesiänsä. Tuo puu kaadettiin kir-
kon tieltä pois, läksi sääksi lentämään ja pidät-
ti vastaa Kalvolassa, Simojärven kaakkois päässä,
sillä, missä nykyään on Lääksniemen kylä 5).

Lääksniemi Lääksmäen pitäjä, että Lääksni-
men kylä saivat samasta sääksestä nimensä.

Lääksen pesäpuun oksasta, joka oli aikamoisen
ohut, tehtiin kirkkoon kastemaljan jalka 6).

On Lääksmäen kirkon uudemmalta osalta-
kin omituinen historiansa. Eräänä lauantai-
iltana kuuli Lääksmäen papilan palvelia poika-

5) Matka Lääksmäen kirkolta Lääksniemeen on
noin parikymmentä kilometriä.

6) Se ennen mainittu pölkky, jota kirkon viereisessä
lautarhassa säilytetään, pitäisi olla kai sama, mikä
Lääksen ^{pesä} puusta tehtiin.

17
kirkon seivä kulkiessaan hirmuisen koliman takaa-
nansa ja riensi säikähdyksensä kotia, huutaen:
"kirkko tulee perässäni"! Kirkon uusi osa oli ha-
jonnut ja täytyi taas uudestaan rakentaa 7).

Wuonna 1876 oli Lääksmäen kirkossa Helmuun-
tain pyhänä runsaan moisesti väkeä, ja kun leh-
teri sättui vähän rytkähtämään, kuusi joku "par-
vi putoaa!" Kirkkoväki, joka muisti, että kirkko
oli jo kerran ennenkin hajonnut, säikähti pa-
han päiväisesti, luullen kirkon taas hajoavan.
Kiireesti rupesi kansa tunkemaan ulos, mitkä
ovista, mitkä ikkunoista; eräs nainen, pappilan
palvelustyttö sanottiin sentään jääneen kirkkoon.
Pelko oli sillä kertaa turha, kirkko jäi toki ehjäksi.

Lääksmäen mahtavimpia muinaisjäännöksiä on
"Rapolan linna". Rautun seljän itäosalla, Lääks-
mäen kirkolta Walkiakoskea kohden käy mäkihär-
jänne, jonka kirkon puoleista päätä sanotaan Ra-
polan vuoreksi. Mainittu vuori kohoaa järjänlaise-
na, arviolta noin 35 metriä yli järven pinnan, ja
on sen etelä-osa vähän pohjoisempänä Rapolan har-

18. tanoa jakaantunut kaholeksi harjanteeksi. Niiden harja-
teiden välillä on suuren soikeakkon haudan muo-
toinen noin 17 metrin syvyinen notko, jossa on kurn-
massakin päässä sola ikäänkuin oveksi l. porttinen.

Tuo notko on siis sopiva suoja paikka vihollista vastaan,
ihan kuin olisi sotavarustusta varten luotu. Kahden puo-
len on jyrkkä harju ikään kuin mikä jättiläspatteri.
Weikā vaan ihmiskäiden työtä lisäksi, niin vankka va-
rustus on valmis. Mainitun notkon ympärillä on
kiviteos, jota kansa nimittää "Rapolan linnaksi". Harjan-
teiden ulkosyrjään, yli ympäri trothoa on tehty pie-
nosta mukulat kivistä matala valli. Täikottain on se
noin metriä korkea, paikoin taas niin matala että
tuskin tuntuu. Ympäri mitaten se on jotensakin suu-
ri, nimittäin 962 metriä. Kesellä notkoa on 2 huoppaa,
jotka ovat luultavasti haivoa vasten kaivetut; mutta
vetää niissä ei ole.

Nykyään kasvaa Rapolan vuori nuorta metsää,
näkö-ala Rautun seljälle sekä Wanajavedelle päin on
vuorelta katsoen hyvin kaunis; viehättävä linnan
paikka siis kylläkin. Vuorella on pieni huvi huvi-
nekin, kuuluva vuoren juurella olevaan Rapolan
kartanoon, jonka maalla vuori linnoinensa on.

19. Torppari Hirkkomäki sanoi kuullessaan ennen tarua,
että Rapolan linnaa koitti rakentaa "Lau Kurki, en-
simmäinen maaherra". Yleensä kertoo kansan taru,
että ~~Hämeenlinnaa~~ Hämeenlinnaa piti ensin rakennettaman Ra-
polaan, mutta työ ei onnistunut; sillä yöllä hajoi-
tettiin aina mitä päivällä rakettiin. Gliden tie Leno-
päästä Hämeenlinnaan, sanotaan kulkevan Ra-
polan vuoren päältä, ja tarussa näkyy piile-
vän se ajatus, ettei Glisi sallinut tiensä paik-
keilla linnajoja. Usein sanotaan myöhempiäkin
aikoina nähdyin Gliden kulkevan Rapolan vuor-
ren läpitse. Kerrankin oli eräs viulun soittaja
sanonut olleensa Rapolan kartanossa herralle soit-
tamassa ja nähneensä Gliden ajavan siitä
sivitse - Se oli ajanut vaunuilla läpi metsäin.
"En minä muista kuor vedin marsia peräsiin";
oli pelimanni sanonut.

Linnasaari, Mallassvedessä, Walhiakosken nä-
kassa, noin 1 kilometri Walhiakoskesta koiliseen
päin on pieni, noin 5 metriä ylempiä järven
pintaa oleva saari, jota kutsutaan Linnasaareksi.
Siihen on yritetty rakentaa jonkinmoista kivivarus-
tusta. Noin 25 metriä saaren Walhiakosken
puoleisesta reunasta on matalaa nelisivuinen kivi-

alustus. Sen pituus on lähes 42 metriä ja leveys noin 28,5 metriä. Wälhiakosken puoleisella sivulla on kivi-alustuksen ulkopuolella haivanta, jonka leveys on keskimäärin 5 metriä ja syvyys 9-12 desimetriä. Toisipuoleisella sivulla on kiviä vähän runsaammanasti; mutta pohjoispuolisessa nurkassa on aukko. Kivet ovat pienentaisia mukulaita, ja kuolettomasti mitä siihen on mätetty. En kuullut mitään kertomusta Linnasuarasta.

Linnanen. Eteläpuolella Rautun selkää läheteillä Kuuritan rautatie-asema on Linnasten kylä ja sen luona Linnasten vuori. Nimi muistuttaa linnasta tahi linnan hankkeesta; mutta kassa ei tunne senmoisesta minäkäänlaista tarua. Ympäri vuoren on joka taholla tasasta maata, joka nykyään on ja meikkin kaikki viljelyksessä. Keskeillä vuoren päällis-
 ohstaa on Linnasten kuuluisa sammaslähde, jonka veden uskotaan parantavan sammastautia. Linnasten lähde on noin 20 senttimetriä pitkä, ja 6 senttimetriä leveä kallionrako. Vesi siinä on vähän sameata; mutta sammastautia vastaan se sanotaan olevan hyvin tehokasta. Iki vanhoista aioista on sitä kuletettu moneen

pitäjään. Veden ottajan pitää keittää lähteeseen raka, neula tahi muu pieni kapine. Piemet poisat häyvät väliin katsomassa, jos lähteeseen on karkunut uhreja, ja tavallisesti he vievät mukanaan mitä löytävät. Gottlund kertoo, ettei veden hakia saa & pukua, eikä katsoa taakseen mennessään eikä palatessaan. Tietysti ei nyky-aian ihmisillä ole enää yhtä vahvaa luottamusta Linnasten lähteeseen kuin entisillä sammasveden hakijoilla, & vaikka sitä nykyäänki vielä käytetään. Kerran oli eräs Uryäpainen lähettänyt palveliansa Linnasista sammasvettä tuomaan, mutta palvelia ei viitsinytkään niin kauvaksi kävellä; hän makasi vaan pari päivää jossakin. Kotia mennessään otti hän Köppilän lammin vettä pulloon ja sanoi isäntävaellensa sen olevan Linnasten lähteestä otettua. Vesi käytettiin sammaslääkkeeksi ja sanottiin sen hyvästi parantaneen.

7) C. A. Gottlund, Antiquariska Sällskapet i Lund och Samfundet för s. 254-6

Uusi-aika

Walkiakosken myllyt. Tämän vuosisadan alkupuoliskolla oli Walkiakoski erittäin kuuluisa myllyistänsä. Kenties se oli Suomen maineikkaimin myllykylä. Kun muualla olivat vesimyllyt enimmäkseen jätetty myllyjä, oli Walkiakoskessa jo useampia hyviä ratasmyllyjä, joissa muutamissa oli haksikin kiviparia. Yhteen aikaan ^{sanotaan} siellä olleen kaikkiaan 16-17 kiviparia. Myllyjen ikää en ole saanut selville; mutta aikaiseen niitä jo pidettiin hyvissä arvossa, koska muutamille rustitiloille annettiin myllyjä ahumien ja teiksihin. Viime aikoina on hävitetty muutamia myllyjä ja laitettu sijaan paperitehdasym. Nykyään on myllyjen tarve vähentynyt; sillä kaukaiset pitäjät ovat lakanneet Walkiakoskessa myllyä käyttämästä, kun ovat saaneet myllyjä omille seuduillensä. Muutamia vuosikymmeniä takaperin kävi Walkiakoskessa myllyväkeä vielä monesta pitäjästä, esim. Peltänneeltä, Haukoltta, Tyrvännöstä, Hattulasta, Kalvolasta, Akaasta, Lempäälästä ja kuivilla aioilla kauvempaakin. Myllyjen tähden oli Walkiakoskessa niin suuri väen liike, että har-

vassa maahylässä lienee semmoista ollut. Myllyissä kävi paljon väkeä muutenkin, ja kun sulan veden aikana kädetettiin suuri osa myllykalya venciillä, tarvitsi soutamisen tähden olla väkeä tavallista enempi. Toisinaan joutui vielä odottamaan myllyä, ja nimenä oli syysvuotta Walkiakoskessa väkeä niin että porisi. Siellä sitä vierasten pitäjään uutisia kuultiin, siellä ehtoopukteilla toinenkin satu kerrottiin.

Munaismuistoin joukkoon kuuluvat "myllykyörtit"; sillä ne kuuluvat ammattikuntaan, joka on niin häviämäisillään, että nykyinen sukupolvi tuskin enää ymmärtää, mitä sana myllykyörtti merkitsee. Myllykyörtit olivat köyhiä ihmisiä, jotka kerjäsivät myllymiehiltä jauhoja ja mylly-evästä. Niitä oli ennen muissakin ihmisomissa myllyissä, mutta Walkiakoskessa oli niitä toisinaan koko lauma. Kyörtit erosivat tavallisista kerjäläisistä siinä, että ne tekivät almu edestä myllymiehille jotakin palvelusta, jos nimittäin olivat semmoisissa voimissa että kykenivät. Ne kantoivat säkit ja köyttivät kuormat. Monasti oli kyörttien joukossa semmoisia miehiä, jotka kantoivat jivoatynnyrin hyvin puhtaasti. Suuri tottumus teki sen vanhoille ukoilta ja puo-

24
likasvuisille pojillenko mahdolliseksi. Nykyään
ei suvaita Valkiakoskessaakaan enää mylly-
hyöntejiä.

Rattaat olivat Lääksmäessä ennen
harvinaisia niinkuin muuallakin maassamme.
Isäni sanoi Kolmivuotisen sodan alussa olleen
Lääksmäessä ainoastaan 3 paria rautarattaita,
semmoisia nimittäin että oli rautahengyat pyörä-
räin päällä; rauta akselia ei silloin vielä rat-
tainsa käytetty. Sodan aikana sitte lisäänty-
melkoinen joukko rauta rattaita kun täytyi käy-
dä sotaväen kuormia vetämässä. "Raporttikyy-
tiin" kuulutettaessa sanottiin neuvotun: "jolla
ei ole hevosta, kiussatkoon rellä."

Kuokkiminen Kuokkimistaidon oppimi-
nen on Suomen maanviljelyksen historiassa
mitä tärkeämpiä kohtia. Ei mikään muu
suoi peltokalu ole vienyt maanviljelystäm-
semmoista jättäiläis-askelta eteenpäin kuin kuok-
ka. Lääksmäen sanotaan olevan ainakin
Etelä-Härneen ja Varsinaissuomen pitäjästä en-
simmäisiä, jossa ruvettiin kuokki maan. Erään
Walthari nimisen miehen kuulin lapsena olles-
sani kertovan, että hän näki ensimmäiset kuok-
kamiehet Jutikkalan kartanossa Lääksmäessä,

25
ja hän oli sitä mieltä, ettei muissa paikka-
kunnan pitäjäissä ollut vielä sitä ennen
kuokittu. Jutikkalan kartanon omistaju-
na oli tuomari Blöfjeld. Hän siis oli
ensimmäinen, joka rupesi Lääksmäessä
kuokittamaan. Blöfjeldin jätestä rupesi
ensin isäväinajani kuokittamaan. Hän
oli Ithon puustellisessa Jutikkalan naapur-
issa. Isäni alkoi kuokittamisen kaihete-
v. 1820 paikoilla.

Karkut ovat tämän vuosisadan viimei-
sellä puoliskolla olleet Lääksmäessä ylen har-
vinaisia. Mainio metsästäjä Tuostaa Kokko
Valkiakoskessa +1886, sanoi, ettei hän ole 4
penikulmaa lähempänä ampunut yhtään
karkua, vaikka hän ahkeraan metsästeli, tap-
paen karkujakin 19 ja ilveksiä noin 300 sekä
susia yli 50.

Sotakertomuksia kuulin Lääksmäessä kovin mui-
kalta. Vuoden 1808 sodan aikana pelkäsivät sääk-
mäkiläiset, niinkuin monet muutkin suomalaiset,
)

että venäläiset menettelisivät yhtä julmasti kuin Isän vihon aikanaakin. Venäläisten tullessa pakenivat he kylistä metsiin. Niinpä olivat esim. Vittamolaiset ja muutamain muiden kyläin asukkaat Vittamon ja Lahisten välisellä Wanajaveden ja Raastun seljän välin pistävällä niemellä ryssiä paossa. Sen niemen keskivaiheella olevassa metsässä, jota sanotaan Jylhän maaksi, on vieläkin sen aikainen pakopirtin kiivas. Linnasten vaikeella sytty väen pakosalla ollessa erään talon tulli palamaan, kun pakosalla olijat näkivät palon, huutivat he ryssän polttavan kylää ja hurjuesivat vielä enemmän venäläisiä kamoksumaan.

Isäni sanoo, että he 9) löysivät kerran Saaksämäessä pakoretkellä karanneen venäläisen sotamiehen. Kun eivät olleet ennen ryssiä nähneet, ottivat he karkulaisen kiini katsellakseen ja päästivät sitte tihensä.

Kerran sanoo isäni yhden venäläis joulkon

9) Kumppanina isälläni lienee ollut Munteen maikia; sillä se kylä on lähinnä Itkhon, jossa isäni asui.

poikenneen Itkhon ja pyyhtäneen suokaa. Sitä heille annettiin. Hinnaaksi antoivat venäläiset 5 ruplan seteliä h. n. s., sinisen Erään lähipaikkaisen kartanon herran, muistakseni Lahisten herran sanoi hän lähettäneen Itkhon suokavarjoja venäläisille, kun kuuli niitä siellä olevan. Tietysti tämä tapahtui sodan loppu-aikoina, kun sodan loppupuolokset olivat jo varmassa tiedossa. Ehkäpä olivat venäläiset paluumatkalla kotiin.

Jossain paikalla lähellä Temperetta sanoo isäni herran olleen Suomen sotaväkeä tien vieressä väijyksissä kun venäläinen kuormasto kulki ohi. Pyytimiehinä oli suomalaisia. Yht'äkkiä kuului metsästä huuto: „kyytimiehet heittäkää pitkäksenne!“ Samaa paukuttivat kiväärit ja tuota pikaa oli venäläisten kuormasto syötetty. Pyytimiehet olivat heti huudon kuultuaan heittäneet pitkäksenne; mutta yksi heistä jäi seisomaan ja tuli ammutuksi.

Asutustarinoita. Suurella varmuudella kerrotaan, että Salo on Saaksämäen vanhin kylä. On muin muassa sanontaskun tapainen: „Kiiski vanhin kala, kataja vanhin puu, Salo ensimmäin“.

28. men kylä. Salo on rakettu saareen, noin 6 kilometriä Wälkiakoskesta etelään päin. Eräs kertaja oli tietävinaan, että Salon rakentaja oli muuan juho niminen mies Pohjanmaalta. Luttulan kartano sanottiin raketan silloin kuin "pöytämontille" kirjoitettiin.

Teristen kartano on ollut ennen Terissaaren, joka on nykyisestä Teristen kartanosta noin kilometrin verran pohjoiseen päin. Kun Frankaroisten kylä joitui Teristen omistajalle, muutettiin kartano mantereen puolelle. Yhteensä aikaa sanotaan Terinenolleen kahtena erikartanona. Terissaareen oli ennen ollut peltoakin 14 tynnyrin alaa. Terissaaren ja mantereen välin sanottiin olleen ennen niin soikaa että aamä ulellui antaa saareen seisossaan seulan toisella puolen salmea oseralle. Mutta kun Terissaaren hongista kaadettiin ja vietiin Akaan kirkon kirsiksi, soi vesi salmen suurenaksi, ja paikka jossa Akaan kirkon kirsjet olivat kasvaneet, muuttui järveksi. Kun Ruokalan koshi avattiin, aleni vesi taas niin että Terissaareen on välistä hujettu kuivin jaloin.

Läytaja.

Siaaksmäen läydäistä tiedän kaikin väkän. Jaudun liian väkän mitä tiedustelemaan. Kuulin myös, että tah-tari A. O. Heikel oli sillä edel-lisellä vuonna muinaismuistaja keräillyt, ja atakunin, että hän kylä on löytänsä muinaismuista-yhtiälle ilmoittanut.

"Tutellismies" Augusti Jäsenen paika sanai v. 1875 paikalla löydettyä Kautun selän saunalta. Vesijätältä, läheltä Kautalan rustitilaa hiaton kivi-assen. Sen sanai pannun kalli; mutta puallikaat lupasi antaa museaan. Tätä kertassansa ali ukko lähes pernikulman päässä kataan sa, ja minun piti saunan kivi-ase kataba emäncäältä, mutta kun meini ka-

Kemuaan, oli vaimo paissa ka-
taa, eikä kuulunut, vaikka a-
dattelin. Kalu jäi saamatta ja
näkemättä.

Kentällässä sanattiin ennen
alleen kiini-ase, mutta ei nykyi-
nen näki tiennyt sen löytä-
paikkaa, eikä sitäkään, mihin
kalu oli joutunut.

Jerusalemien lahdelta, Rou-
ten selän eteläpuolelta, La-
nen kalliota ja Jyväskylän maan-
väliltä sanattiin löydetyä rus-
kea maan keruasia, joka ar-
vettiin olevan Satalan Matti-
lassa.

Rautun selkään kuul-
uasta Ukan lahdelta sanai
talallisen paikka Oskari Hälli
Wedentoustan kylästä löy-
nensä vain 10 senttimetrin pi-
tuisen, 4 senttimetrin levyisen
kiini-aseen, mutta sanai sen

varastetun kaapistaan.

Wällichasken Kemuaan
kaiutettaissa sanattiin löyde-
tyä useita kiini-aseita, mutta
niistä ei saanut mitään e-
nempää tietää.

Aleksander Kallen paikka Leander
Ridvalan kylästä löysi n. 1834 Wa-
nejuacteen kuulunutta Lautu-
malhaman lahden rannasta
Kylän voinian alta kiini-aseen,
jauha lehtari E. A. Gattlund asti
paikkaaruplalla 10) - H. M. 2218:4

Rautun selkään kuuluvasta
nykyään kiviillä olevasta
Keruvosen perän lahdelta Sa-
riikka nimisestä maasta,
liikeltä Rautelan rusti-

10) E. A. Gattlund Antiquariska ~~Antiquariska~~
Mingas I Nylands och Tavastehus län
s. 255-6.

tilaa löysi Kautilaan se-
 mi Kustaa taistakymmentä
 vuotta sitte kirveen, jonka
 lapa sahattiin alleen noin
 4 senttimetriä pitkä ja terän le-
 ve 20 senttimetrin vaiheelle. Kusti-
 tilallinen Kalle Kautila senai-
 sen astarensa ja lupasi lä-
 hettaa museaan, jonka saan
 täytä; mutta silläkertaa kun
 käviin siellä, oli kirves hukassa.

Itsellisniies Kustaa johan pi-
 ka Härenniemen kylästä sa-
 nataan saaneen angella n. 1880
 vaiheella kirveen. Se oli löyty-
 nyt kaivon seljöstä, Kauppa-
 nerästä lähi Härenniemen
 kylää. Se saattaa alleen silmälä-
 noin 22 senttimetriä pitkä,
 hyvin alut ja suorakulmian
 muotainen. Kertaja ei tiedu-
 nnyt, mihin joutui.

2 Kalvolan pitäjää.

Noin 5 kilometriä Wanajavedestä lounaaseen päin on penikulman pituinen järvi, nimeltä Aimagjärvi l. Kalvolan järvi. Sen järven ympärillä, varsinkin koillisella rannalla on paras osa Kalvolan pitäjää. Lounaisella puolella Aimagjärveä on laajanlainen Kalvolan "mettäkulma", joka on enimmäkseen harvaan asuttua karumaata, mutta rikas järvistä ja sammikoista.

Ennen oli Kalvola Kattulan kappelinä. Itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi tuli se vasta v. 1660. Nykyiset rajansa sai Kalvola v. 1861, jolloin ns. Uusi Skina siirrettiin Kattulasta Kalvolaan. 1)

Pakanuuden aika. Aimagjärven itärannalla, Kuti-
lan kartanon pellon syrjässä, noin 200 metriä Kuti-

1) Kattulasta siirrettiin Kalvolaan: Saaren puustelli, Jaakkolan rustitila ja perintötilat: 2 Puhkaa, 2 juusitaa, Penttilä ja Eröla; siis yhteensä 8 taloa.

34. lan kartanosta etelä-lounaaseen päin on kaunis kumpu, jolla on nimenä Syämäki. Mainittu nimi lienee pakanuuden ajalta. Edellä kerrottu Syämäki koskee myös Kalvolaan. 2)

Niemen kartanon maalla olevain Wuori nimisten torppain luona sanottiin olevan paljo lappalaisten raunioita. Millä oikeudella sitte kantanevat lapin raunioiden nimeä? Yhdestä semmoisesta oli torppari Gleikki Siltanpää löytänyt vanhan aikaisen sirpin, joka on jo särjetty.

Taavinuskon aika. Kalvolan vanha sakaristo luullaan olevan katholiselta ajalta. Vanhaa kirkkoa ei enää ole. Nykyisen edellinen kirkko vietiin Sittalan kylään sotaväen tavarahuoneeksi (rossipuodiksi) ja sittemmin se oli ollut alkilatona ja peluhuoneena. Kun Sittalaa tehtiin lasitehdas, sanottiin entisen kirkon hirsia pannun lasitehtaan seiniin. Semmoinen oli kirkon kohtalo; mutta sakaristo jätettiin paikoilleen kun se oli kivestä. Vanha sakaristo on lähellä Aimäjärveä, noin 180 metriä nykyisestä kirkosta
2) Katso Sääksmäki.

35. länteen päin. Sakaristo on sisästä noin 3,5 metriä leveä ja pituudellensa hiukka vähempi. Katto on holvattu 8:lla keskellä olevaan ympyrästä ^{an} yhtyvällä säteellä. Ikkuna on suorakulmainen, mutta oven päällys kaareva. Perällä on seinässä noin metrin korkeinen kolo, jossa on hylly. Lattia on höviänyt. Etummainen pääty on särjynyt ja koko etuseinäkin pilaantunut, niin että koko etupuoli on laudoilla vuorattu. Peräseinän pääty on yhtävällä kudottu tiilistä. Siinä on vuosiluku 1754. Se on nähtävästi tehty silloin kun päätyä on korjattu. Peräseinä on hyvin sammaltunut. Sakaristossa sanotaan olevan useat Kalvolan kirkkokerrat haudattuina. 3)

Vanhasta kirkon kalustosta oli sakaristossa jäljellä puusta veistetty Syämän Olavin kuva, jota kalvolaiset nimittävät "Modiksi". Vanhaa kirkkoa sanottiin Syämän Olavin kirkoksi 3) ja muuta-

3) Ks. Beskrifning öfver Kalvola socken af Johan Fredrik Wallin.

mat sanovat nykyiselläkin kirkolla olevan nimenmä „Uoti”. Tyhä Ohari lienee ollut kalvolaisien suojeluspyhä; sillä kalvolaiset ovat pitäneet Uodin päivää juhlanä melkein näihin aikoihin asti. Edellä mainittua Uodin kuvaa on myös kohdeltu jonkinlaisella jumalallisella kunnioituksella; siksi se on yksin säilynyt, vaikka kaikki muut vanhat kuvat ovat hävinneet. Kերran olivat jumalattomat poijat vieneet Uodin kuvan kirkon lähellä olevaan Rätun ojaan; mutta ilkityöstä oli se paha seuraus, että Keikkalan 4) pelto lakkausi viljaa kasvamaan ja kasvoi vaan huseita. „Uoti” piti viedä jälleen sakaristoon, että saatiin Keikkalan pelto kasvamaan.

Kalvolan nykyisestä kirkosta sanottiin viidyn kaksi huonaa muinaisjäännettä Heikkin, mitä ja minkä aikaisia ne olivat, en saanut tietää. Taru kertoo, että yksi Kalvolan vanha kirkonkello joutui Ahlajärven kartanoon

4) Kalvolan kirkon kylän nimi on Keikkala.

ja sieltä Jereenmichen rustitilalle Ujabaan, jossa sitä käytetään ruokakellona.

Uusi aika. Kalvolan nykyisen kirkon rakennuksesta kertoo kirkkoherra Wallin käsikirjoituksessaan, että kuninkaallisen päätöksen mukaan 14 p. Tammiukuuta 1796 piti mainittu kirkko rakettaman kivistä; mutta kalvolaiset pyysivät, että saisivat rakentaa kirkkonsa puusta, ja kuninkas antoi Marraskuun 10 päivänä samana vuonna uuden päätöksen, jossa myönnettiin, että kirkon saa rakentaa puusta. Se valmistui v. 1802. 3) En päässyt kirkkoon sisälle; mutta asianomaiset vakuuttivat, ettei kirkossa ole muinaisjäännettä muuta kuin yksi vanha sotatippu ja „orjan käsi” (rästäskirren kannattaja). Uut, jotka ennen olivat Niemen kartanossa, lahjoitti rouva J. Granfelt Kalvolan kirkkoon v. 1863. Kirkkoherra Wallin sanoo, että kellonvalaja Michel Rostedt Luviassa valoi Kalvolan molemmat kirkonkellot uudestaan v. 1825. 3)

Orjahitteen kylään kuuluvan Kyykysen talon

38 maalla, Lehtivehmaan torppaan kuuluvalla Nät-
kin-aho nimisellä niityllä, noin 1 km. Lehtiveh-
maalta Salimäkeen päin sanottiin olleen vanha
raunio; mutta sanottiin Nikkisen majurin poi-
hain hajottaneen. Mainittu raunio oli ollut noin
80 metriä tiestä vasemmalla kädellä Lehtiveh-
maalta Salimäkeen mennessä.

Toinen raunio on samaan kylään kuulu-
van Sukarin talon maalla, Järviuon mäessä,
noin 1½ km. Lehtivehmaan torpasta etelään päin.

Kutilan maalla, Kirkkomäen torpan Myllyoja
nimisessä niityssä, noin 1 km. Kirkkomäestä itään-
päin on myös riutunut kiuvas.

Toinen Kutilan alueelle kuuluva kiuvas on
Wekka-ahon niityllä noin 1 km. Kirkkomäestä
pohjoiseen päin.

Heinä-ahossa, Kirkkomäen haassa, noin 1 km.
Kirkkomäestä länteenpäin on myös vanha kiuvas,
sekin Kutilan maalla.

Sauvalan kylässä, Tuomolan talon maalla,
Heinärydön kangasassa, noin 1 km. Kirkkomäes-
tä etelään päin on noin ikään vanha kiu-
vas.

kiuvas. Torppari Heikki Kirkkomäki, joka niistä
kertoa, sanoi niiden olevan pakopirtin kiu-
kaita ja niiksi ne asemansa puolesta hyvin
sopivatki.

Talollisen Heikki Eerolan kertomuksen mukaan
on Haaviston torpan Heinämäa nimisessä ni-
ityssä, noin 1 km. Kotavehmaan torpasta Kana-
järvelle päin 2 vanhaa kiuvasa; ja Haaviston
yaakon mäessä, noin 1½ km. Haaviston torpasta
Kanajärvelle päin kolmas kiuvas.

Suonpään torpan ja Haaviston torpan välises-
sä metsässä on useampia vanhoja kiukaita.

Isolla aholla, Kutilan kartanon maalla, noin
½ km. Ollolan torpasta kaakkoseen päin on van-
ha kiuvas.

Heratadon maassa, noin 1 km. Ollolan torpasta
eteläkaakkoon päin on useita vanhoja kiukaita
lähetteillä toisiansa, että näyttää olleen silläpaikal-
la kokonainen kylä.

Vanhat sivu-elinkeinot. Aikojen vieressä
muuttuvat kansan elinkeinotki vähitellen; uusia
elinkeinoja keksitään, vanhoista jäävät muutamat
unohduksiin. Krahvolassa ovat sivu-elinkeinot maan

40 viljelyksen rinnalla tavallista tärkeämpiä, kun suuri osa pitäjistä on karumaata, joka huonosti sopii maanviljelykseen. Kävöläisillä oli ennen kovasimien kaivaminen ja vetäminen monen miehen sivutoimena. Näitä vedettiin vuosittain satoja kuormia Helsinkiin, Tammisaareen, y. m. Parhaat kovasimet sanotaan saadun Kutisten ja Tittalan maalta. Gahirren ja Lauvalan kylien maalta, saatiin huonompia. Josaki määrin niitä kaivettiin muualtakin. Nyt eivät kävöläiset kovasimia sanottavasti myy. Tittalan paras kovasimimaa sanottiin joutuneen rautatien alle.

Tämän vuosisadan alussa rupesivat kävöläiset vetämöiden parruja Turkuun. Alussa olivat parrut niin suuria, että tarvittiin 2 hevosta vetämässä, mutta vähitellen rupesivat vähemmöitki kelpaamaan. Kuusisyliset, 12 tuumaiset pidettiin v. 1850-70 parhaina; isommat, 13 t ja 14 tuumaiset olivat harvinaisia. Parina viimeisenä vuosikymmenenä ei parruja ole sanottavasti vedetty.

Potaskaa valmistettiin tämän vuosisadan alkupuoliskolla, mutta jälkimmäisellä puoliskolla on sen valmistus ollut hyvin harvinaista.

Haudetervaa tehtiin ennen Kävölässä, niin kuin muissaki puheena olevan kihlakunnan pitäjissä. Koska haudeterva on nyky aian ihmisille jotenkin tuntematon, niin sopinee tässä kertoa, miten sitä tehtiin. Kaivettiin maahan soikea, kaivon sivuinen kuoppa, ja vuorattiin tietysti tuohilla. Tervakset ladottiin kuoppaan pitkälle ja peitettiin hienolla hiedalla. Peitto piti olla peukalon niveltä paksu. Hiedan päälle pantin malan vahvuiset tuoret koivuiset rishat ja niiden päälle seunahirret, jotka sytytettiin tuleen. Jos seunat olivat vahvoja hontkia, rupesi terva ensimmäisillä seunoilla jo alkuun juoksemaan, mutta kauvan tarvoitsi puuta polttaa, ennenkö terva saatiin tyyni juoksetettua. Tervaa kehuttiin karttuneen hautomalla polttaen runsaammin ja haudetervaa kiitettiin nojemmaksi kuin liekka tervaa. Liekkatervan polttamisen konstin sanottiin Kävölässä Ohtisten kylän paikoilla opettaneen erään Västi nimisen pohjalaisen nuorimiehen. 5) Haudetervan teko rupesi jäämään vähitellen unohtukseen.

Winda keitettiin Kävölässä luvallisesti ja luvattomasti. Sitä tehtiin melkein joka asunnossa. Näit- 5) Vuonna 1812 asetettuja jääkäriyhtymittäjä kutsui kansa nuoraväeksi, ja peruna jääkäreiksi (muistelen niitä sanotun myöskin jälkkäreiksi.)

47. Vuonna 1868 loppui viinan keitto melkein kokonaan.

Metsästyski oli Kalvolassa muinoin väivän maksava elinkeino. Tämän vuosisadan alussa oli siellä talon isäntä Jimo Kotka +1812 kuuluisa metsästäjä. Hän oli tappanut karhuja 80 väihelle ja hirviä toistasataa, vaikka hän noin 50 vuoden ikäisenä lakkasi metsästämästä. Nykyään ovat karhut yhtä harvinaisia kuin hirvetki.

Rukki. Antini kertoi, että Kalvolassa oli eräs herra, joka teki ensimmäisen rukin. (6) Hän oli matkustellut ulkomailla ja siellä arveltiin opineen rukin tekoon. Ensimmäistä rukkia tehdessään si herra päästänyt ketään näkemään ennenkö rukki oli valmis.

Erään Kalle Kustaan poian kertomuksen mukaan oli ensimmäisten rukkien tekijä Kuttilan kartanon herra Rikroori. Sen sanoi tehneen paljo rukkeja. Niinpä herranki teki 50 rukkia ja osti niiden hinnalla kihlat, jhinnaaksi otti hän ptooten rukkista. Saman Rikroorin sanoi

6) En muista, pitkö rukki olleen ensimmäinen Suomessa, vai ensimmäinen porikkakunnalla.

43.
kertojia olleen pyssyseppän ja tehneen kirkon aikanaaki pyssyjä. Vielä tiesi hän kertoa että Rikrooria syytettiin Ruotsin kuninkaan taposta ja R. läksi muka valtiopäiviltä karhuun ja haitti itsensä valeellisen kuoleman sanoman. 7) Kirkkoherra Wallin ei mainitse Kalvolan pitäjän kertomuksessaan Kuttilan kartanon herroissa semmoista, jonka nimi vivaktaisi Rikrooriin. Kuttilan kartanossa hän sitä vastaan mainitsee olleen majori Tischornin synt. 1720 + 1779. 3); Olisikohan kalvolaiset muodostaneet viime mainitusta nimestä Rikroorin?

Lapsena ollessani kuulin luotettavalla henkilöltä, että rukkit olivat viime vuosisadan lopulla jo hyvin yleisiä, ainaki Mattulassa. Niiden tavallinen nimi kuuluu olleen „Taksan rukki;“ Wankaa laperukkia sitä vastaan nimitettiin pitkäksi rukkiksi. Tämän vuosisadan alussa oli laperukki jo hyvin harvinaisen, vaikka kehräoverta vielä paljo käytettiin herratessa. Totakertomuksia. Torajärven rannalla, (Läheillä Pappilaa rajin) on mäen rinnessa eräs kivi, jota kutsutaan „Saarna kiveksi.“ Yleensä tuttu kansan taru kertoo,

7) Sellaisia juttuja näyttää kansa herroista suotaki sepittäneen.

44
että sotaväki kulki siitä ja pappi käytti
edellämainittua kiveä silloin saarnatuolinan
sa. Leppä joka julin sanoi, että torppari
Eero Ylhäinen näytti hänelle vanhaa silttaa
Mäyrän Likolammun eteläpuolella ja sanoi
sen olevan jäännöksen vanhasta tiestä jota
myöden "Saksan sotajoukko" muinen kulki Saarna-
kivelle. Sen tien piti kulkevan Urjalasta Wätk-
kilän kylästä Hurtaan järven p. puolella ole-
vaan Kadansuun torppaan ja sieltä Mäyrän
kautta mainitulle "Saarnakivelle". Mitivainajani
kertoi toisesta Saarnakiven läheltä kulkeesta
tiestä, jonka piti kulkevan Hämeenlinnan seu-
dusta Humppilan Koivista kohden. En muis-
ta sanoiko hän sotaväen kulkevan sitä
tieltä, mutta sotaväen kulkemisen yhteydessä
hän siitä puhui. Mitini sanoi sen tien tä-
män vuosisadan alussa vielä hyvin tuntuneen.
Vuonna 1871 kävin minä mainittua tietä tarki-
telaisesti etsimässä, mutta en löytänyt.

Kalvolan kirkonkella sanotaan "Isän ryssän
aikana" upotetun Aimagjärven, eikä ole saar-
tu ylös, vaikka on usein koitettu.

Silloin kun ryssä maahan tuli, poikkesi
venäläisiä muun muassa sotamies Ranin

45
sotamiehen torppaan. Ranin vaimo oli siel-
lä lapsensa kanssa kahden. Muuan upseeri
koitti viettää vaimoa; mutta kun vaimo
rupesi itkemään, jätti venäläinen hänen rau-
haan. Sama sotamiehen vaimo oli sanonut
neuvotun häntä, että pitää venäläisten pa-
riin joutuessa, ilmaista olevansa sotamiehen
vaimo, eivät ne sotamiehen vaimolle väki-
vattaa tee. Sotaan lähtiessä varotti Ranin vai-
mo miestänsä, ettei se huolisi hänelle rahaa
säästää; "hyllä sotamies sotamatkalla tar-
vitsee mitä hän saa". Rania ei vaimo enää
nähtykään. Sotatoverit kertoivat hänen kuol-
leen Pohjanmaalle sotatautin. Kumppanit heit-
tivät haudatusansa heinätukon kasvojen pääl-
le, kun eivät jäljennet heittää santaa pal-
joille kasvoille.

3. Asutustarinoita. Kalvolan ensimmäisen
huoneen rakensi onkimies. Se oli Kepan pel-
tolla Kutilan kartanassa, järven rannassa,
noin 40 metriä Kutilan makasiinista suo-
teeseen päin. Toinen tarina tietää Ohtis-

46
ten kylän vanhimmaksi. Kolmas tarina sa-
noo vanhimmaksi Wäätäälän Wistiä, ne-
jäs Heinun kylää. Kerrotaenpa myös, että
Kuurilan Mäkilä ja Kutisten Meikilä olivat
ovat vanhimmat asunnot Kalvolassa. Wanhvoja
kylissä sanotaan olevan myös Reikkala, Tajala
ja Sittala. Niemen kartano ja Kanajärvi
kerrotaan niin ikään kuuluvan vanhempain
asuntojen joukkoon. Tolleista tietää eräs taru
vanhimmiksi, Niemikotkan, Kuurilan Rouvin
ja erään Wäätäälän kylään kuuluvan töl-
lin. „Mettäkulman” tolleista tiedetään Muuli van-
himmaksi. Joku arveli sen noin 200 vuotta
vanhaksi.

Ohtisilla kerrotaan ennen olleen kartanon.
Mutta nyt siinä on vaan joukko Niemen kar-
tanon alueelle kuuluvia torppeja.

Laviniemen talon, Kalvolan-järven eteläran-
nalla rakensi kalamies. Lintumaan kylä on lin-
nustajan rakentama, ja samalta lintumieheltä on
kylä saanut nimensä.

Muutamit Kalvolankylät ovat ennen olleet

toisissa paikoissa. Reikkala on ollut Käikiän
kärjessä ^{ihimäi-} järven rannalla, jossa vielä on raunioita.
Niemi oli siinä, missä nykyään on Oikola.
Sittalan kylä oli ennen Niemen ja Tajalan
välillä olevassa niemessä. Nykyiseen paikkaan
muutettua kutsuttiin sitä uudeksi kyläksi, mutta
„Wan ryssän aikana” tahtittiin siellä ryssän val-
koinen hevonen, ja siitä on kylä saanut ni-
mensä (ryssän sanasta „sitta”) Heinu sai ni-
mensä ympäristöllä olevista hyviistä heinämaa-
ta.

Heinun kylään kuuluva Wähvämäen (Saaren)
puustellin rakentamisesta kertoo taru, että il-
massa huudettiin „Hei Heinu hekumaa, Taksa-
ma juutaa!” Tähän paikkaan pitää talo
tehtävän! Sitte rakettiin mainittu Wähvä-
mäki. 8)

Kutisten kartanon muinainen nimi (Aulo. 3)

8) Kansaa piti Wähvämäen puustellia ennen erit-
tään suurena ja hyvänä talona. Siksi kai ta-
lon syntyisestä kerrotaan jotain ylenluonnol-
lista nänkuin mainioiden ihmistenkin synnystä.

Kirkkoherra Wallinin kertomuksen mukaan oli Kalvolassa torppeja alla mainittuina vuosina seuraava luku.

Wuosi	Torppain luku	Wuosi	Torppain luku
1749	16	1785	100
1750	17	1795	110
1751	19	1800	114
1754	22	1805	115
1757	30	1810	134
1760	37	1815	140
1763	38	1820	142
1766	51	1825	140
1769	60	1830	144
1772	65	1835	171
1775	79	1840	170
1780	88	1845	215

Löytöjä. Lintumaan kylässä löysi renki Viktori Karlsson vuonna 1881 Lintumaan järven itäisellä rannalla Lintumaan kylän kohdalla

ta kaitoteräisen kourutaltan, Maisen sepän sanottiin löytäneen siitä palasen pois. Löytäjät lahjoitti taltan Muinaismuisto-Yhtiölle.

Wuoden 1877 vaiheella löysi „ittellis” mies Kalevi Eerikin poika Lintumaan Jusan Ampuja nimisestä niitystä, Lintumaan ja Paakkosten väliltä läheltä Kallijärven itärantaa huonosti hiotun kiviasen; Löytäjät lahjoitti sen Muinaismuisto-Yhtiölle.

^{H. M. 2252:3}
^{Jusan ruuti- ja Lintumaan kylässä oli ollut ennen nimen mukaisesti ollut enen tallella.}
 Torppari Heikki Sillanpää löysi v. 1830 paikoilla Kuurilan kartanoon kuuluvan Sillanpään torpan läheltä, kuusenjuurelta vuolinkivisen tasetaltan. Löytäjän poika torppari Juha Jutilin lahjoitti sen Muinaismuisto-Yhtiölle.

^{H. M. 2252:4}
 Torpan tyttären Eeva Järvenpään sanottiin löytäneen järvenpään torpan tiluksilta likettä Kotkan järveä vuoden 1850 vaiheella silitysraudon luodin muotoisen kivi-aseen; mutta sitä en saanut nähdä.

Heikkalan kylässä löysi torpan emäntä Henriika Päiväniemi v. 1882 Päiväniemen torpan pellostä Wehkojatta noin 15 cm pituisen oiko kiveen.

50. Torppari Kalle Kaal Kaarela oli löytänyt v. 1850 paikoilla Taljalan ja Ohtisten kylän välillä kiirikasasta kivi-aseen, joka kertomuksesta päätään tuntui olevan poikkikirves. Sen oli myynyt Niemen torpparille Hessulle, joka muutti Tammelan Wiksbergin.

Niemen moonamies Wetu oli myös löytänyt Taljalan metsältä kivi-aseen, mutta oli sen antanut enollensa.

Taljalan Kantelassa sanottin olleen kivi-aseen, mutta sen löytöpaikasta en saanut tietoa.

Kuurilan torpparilla Harttu Nokkalalla kerrottiin olevan kivi-ase, mutta siellä en joutanut käymään.

Aholan torpassa Kutilan lahossa oli kivi-ase.

Löglund niminen mies samassa lahossa oli niin ikään löytänyt kivi-aseen.

Tammelan Myllykylässä näytti minulle eräs emäntä kivi-asetta, jonka saati asuntonsa muuttajissa tuodun Kalvolasta Rimmin torpasta, joka on Benkajärven rannalla, Kutilan kartanon alueella.

51
Torppari Jaavetti Majala oli löytänyt maansivasta vanhat käsikivet, joissa ei ollut siilin lovea. Hänen sanottin löytäneen myös veitsen muotoisen kannuksella varustetun raudan. En nähty löytäjää itseä, enkä tiedä, oliko rauta samassa paikassa kuin käsikivetti.

Torppari Heikki Tällanpää oli löytänyt Wuoren torppain lähellä olevasta „lappalaisten raunioista” vanhan sirpin, joka särjettiin. 9)

Niemen torpparin Gustaa Tällilähdén (järvenpään) sanottin löytäneen kivi-raunioista vanhan aikaisen viikatteen, jonka kanta oli „puolivinkkelissä”. Löytöjää oli jo kuollut; en saanut löytöpaikasta tarkempaa tietoa.

Kanajärvi. Jos Kalvolassa tiedustele muinaisjäännöksiä, neuvotaan siellä tiedustelua ennen kaikkia Kanajärvelle. Saman neuvon saa välistä naapuripitäjissäkin. Kanajärvi on pieni yksinäinen metsätalo, rakennettu Kanajärvi nimisen järven rantaan. Sen entinen isäntä Emanueli Kanajärvi + 18²/₆ 68, on tuntuvasti edistänyt Suomen muinais- 9) Ks. edellä lappalaisten raunioista.

57 naisyjäännösten kokoamista. Hän oli liike-
sessä ystävydessä Matti Pohdon kanssa, ja Poh-
ta, tuo hujatahtoinen mies, joka pelasti vanhat
kirjamme katoamasta, sai tärkeän tehtävänsä
onnistumaan suureksi osaksi Kanajärven avulla.
Kanajärvi lainasi Pohdolle rahaa, jota kirjain
keräämisessä välttämättömästi tarvittiin. Kana-
järven aineellisesti varsinainen koti oli myös Pohdon
korttiorina tahi paremmin sanoen kotina

silloin kun tarvitsi paikoillaan työskennellä.
Rauhallinen koti on tieteen palvelialle yhtä
välttämätön kuin rahaki, miinpä Pohdollenki.

Pohda määräsi Turun palon jälkeen painetut
kirjansa jaettavaksi Kanajärven ja Isonkyrön
Penttalan kesken; mutta Kanajärvi antoi Poh-
don kuoleman jälkeen Helsinkiin neki kirjat, jöt-
kä Pohda oli hänelle määrännyt.

Eläissään oli Pohda jättänyt Kanajärvelle muu-
tampia vanhojakin kirjoja, joista uskammat
vielä nytki koristavat Kanajärven suuremmissa
kirjastoissa.

Merkillisimpiä Kanajärven vanhoista kir-
joista ovat:

53
Agrikolan Rukouskirja. 10)

Agrikolan Uusi Testamentti v. 1546.

Raamattu v. 1642.

Erius Erii. Postilla v. 1621.

Erius Erii Wähä Katekismus Anno MDG XVI

Gregorio Andrea. Kristillinen ruumissaarna
Sen kunniallisen ja toimellisen jumalisen
nyyt jumalan tykönä autaan juhan Pomjar-
din. Korkiasuuisen Herran Her Petar Brahen
hautauksessa. Joka Herrassa nukkui Anno 1653.
Turussa 1654.

Johan Winter. Tarpeellinen neuvo valoista v. 1696.
Andrea Michaelis. Cantia Cygnea. Meidän Her-
ran Jesuksen ^{Christuksen} vämeiset puheet ristin päälle
riippuessa. 1667.

Harqus Emisark. Foederas. Se on Jesuksen Chris-
tuksen meidän ainoan välittömien Kärsimi-
10) Agrikolan Rukouskirja ei ollut minun käytös-
säni kotona, se oli annettu Helsinkiin uutta pai-
noata varten. Seppä Kanajärvi, Emanueli Kanajär-
ven veli, joka on harras kirjain ystävä, kuten veljensä
ki, oli levottomana, kun ei kirjain ollut lähetetty, takaisi,
vaikka jo oli määrät aike kulunut.

54
sen Historia. Selitetty Abraham ... 1659.

Sen kristillisen uskon tunnustus. Turussa Anna
MDCXCIII.

A. Thomab Baiaderia. Lyhyt Hää saarna. 1654.
Muutamot Kristilliset saarnat. v. 1654.

Vanha in Suomen Pispain ja Kirkon esimicaten
Latinan kieliset laulut. Suomeksi köiätty Hem-
mingild Maskun kirkkoherralla. Stocholmissa
Anno MDCXVI.

Yksi kristillinen saarna Tiedetty Turussa
sen suuren yhteisen Rukouspäivän Päälle 20 Maj
Wuonna MDCXXIV. ab Isaco Rothovia Stocholmissa
MDCXXIV.

Kirkkolaki 1681.

Uusi Suomalainen Manuale 1693 (Stocholmissa)
Confessio Fidelis ... Uskon tunnustus Jacobo Pauli
Rauvananno Stocholmissa Anno MDCLI

Näitä paitsi oli siellä: Suomen kieliset Tietosano-
mat 1776.

Maanmiehen ystävä 1831

Oulun Wiikko Sanomat 1820, 1821, 18 1837, 1841

Turun Wiikko Sanomat, 1820, 1821, 1827, 1829, 1830, 1831.

Sanan Saatteja 1835.

55
Kanajärvellä oli myös muutamia Pohdon tuomia
vanhoja rahoja. Suurin niistä 8 Taalarin arvoisen
suorakaiteen muotoinen vasikiraha painoi ~~12,75~~^{12,75}
12,75 kiloa. Se oli runsaasti 54 senttimetriä pitkä,
32 senttimetriä leveä.

Kanajärven emäntä lahjoitti Muinaismuisto-
yhtiölle 4 vähempää rahaa ja serttingille painetun
kirjan: „Lyhyt tieto ajan laskusta ja vuotisista juh-
lista H. J. F. G. a. d., Turussa 1853.”

Matti Pohjo oli lahjoittanut mainitun serttin-
gille painetun kirjan Kanajärvelle „kirkko nensä-
linäksi.”

Etkaan pitäjä ja Kylmäkäskin kappeli.

Etkaa ja Kylmäkäski ovat jälkimmäisen jär-
ven ympärillä, eteläpuolelta Rauten selkää.
Etkaa erotettiin Lääksmäestä v. 1483. 1) Kylmä-
käskestä muodostui etkaan kappeli. Mutta
Keisarillisella käskykirjalla 8 p. joulukuuta
1857 määrättiin että Kylmäkäskellä olevan
pitäjänapulaisen virka lakkautetaan ja
etkaassa asuva kappalainen muuttaa Kyl-
mäkäskelle asumaan. Jätka etkaan kirk-
ka tulee uudesta tehtäväksi, tehdään se kes-
kelle pitäjää, yhteiseksi molemmille seura-
kunnille. Uuden kirkon valmistumiseen
asti pitää kumpiki seurakunta oman
kirkkansa. 2)

1) Garibaldi Nyström. Tietaja Suorian
pitäjän asemasta ja veraista v. 1537-1572.
Historiallinen arkisto VIII, s. 53.

2) Vertaa Ludv. Wennerströmin Tilastallinen
ja biografillinen Evankelisten seurakuntain
matriikkeli.

Taivassuden aika. Pakanuuden aikaisia muinaisjäännöksiä en Akaassa tavannut, paitsi manaita löydettyjä kaluja, jotka alempana luettelen.

Paavinuskon aika. Hiitasilla, Wähän vainion mäessä, lähellä Akaan kirkon sanataan olleen paavinuskon aikana linna. Tarut siitä ovat jotenki hämärissä.

Linnassa olivat rautaiset partit ja ikkunaruudut. Siinä asui rikas ylipää nunn vauti, joka kiskoi kovuudella kansalta veraja. Kuninkaalte vei hän vaan asun kiskomisensa veraja. Eräänä jouluaattana piti vauti suuria pitajia sukulaisiensa ja ystävänsä kanssa. Iltajuomingeissa jäi eräs ystävä vaudin maljan ja taivai ystävyiden kestävänsä seurauksissakin sukupalvissa. Täntä vastasi siihen kerstuen: "paha on juurtunut pajupensasta hävittää." Seuraavana aamuna mentiin uljoalla arilla Sätkämäen kirkkoon.

Lähteissä sanai vauti: "mennään Wähästä partista, mutta takasi tullaan Taasta partista että kansa näkee." Mutta takasi tullessa aliku linna tuhkana, jälleä alivat vaan suitssevat rauniat. Jumala näytti, kuinka pienen hän vai tehdä ylipään kerstujen rikkaudesta lapun.

Tahtari A. O. Heikel kertoo tuon tarun Uudessa Suomettaressa ja muistuttaa, että Terlen on saman tarun erään vanhan satamiehen kertomuksen mukaan julkaissut Litteraturblatissa v. 1851. 3) Se mies, joka minulle linnatarua laulemmin kertoi, alilukenu Tahtari H:n kirjaituksen. On saanut selville, alisiko hän ilman sanomalehtikirjaitusta tarua asannut.

Tarppari Waltasari sanai että Hiitasten mäessä ali vaan kartana ja se palai jouluna kun heitettiin sehtia jouluaatto-ehdtaon saunan kirkkoon.

3) A. O. H. Muinaistietaja Akaasta. Uusi Suometar v. 1878 N. 104.

Tahtari Heikel sanai Akaalain-
 ten arvelleen, että linna olisi ehkä
 ollut Aynän talon maalla Noh-
 kialan järven rannalla ole-
 valla niemkeellä, jossa pieni
 puro laskee järveen kylän itä-
 sellä puolella. Mutta viime mai-
 nittua paikkaa nähyg arvelun
 linnan asemaksi vaan sen täh-
 den kun se on korkeakka mäki
 ja sitä syystä luannan mukasi-
 sempi linnan paikaksi. Viimek-
 si nimitehtyn paikan nimi on Has-
 tilan mäki; mutta viime aikain
 on sitä ruvettu nimittämään
 Mainniemeksi. Samasta mäestä
 löydettiin heittäkeikäs, kettinyin kap-
 palle y.m. kappineita. Hietasten
 mäeltä, jossa kansan taru sanoo
 linnan alle, sanataan löyde-
 tyn ruastuneita rautakappaleita
 ja yksi messinkinen tyynyin
 kanda. Herrataan myös niillä

vaiheilla, kirkkotien vieressä alle kivillä
 muuratun kuopan

Etkaan vanha kirkko sanottiin ra-
 ketun Terissaaren kangista. 4) Kun
 uusi kirkko rakettiin, vietiin vanha
 kirkko Kurvoalan rustitilalle "py-
 tingiksi". Vanhan kirkon sakarista tä-
 rittää nyt yksinäisenä hautausmaalla,
 kappaleen matkaa nykyisestä kir-
 kosta. Se on kivestä rakettu, sen-
 tähden sai se jäälä ehyäksi; vaikka
 kirkko hajotettiin. Etkaan vanha
 sakarista on vähän isompi ja kiu-
 kan sievemmästi tehty kuin kirk-
 kokunnan muut vanhat sakaristat.
 Sen pituus on ulkopuolelta noin
 7 metriä, leveys noin puolta metriä
 vähempi. Oven läpi on päältä kaa-
 reva, ikkunan päädlys on ulkopuolel-
 ta kaareva, sisältä suorakulmainen.
 Peräseinään ja taiseen sivuseinään
 on muurattu kamero. Välillä on
 4) Vertaa Siäksmäki

62. halvattu ristikkäisiin suippakaariin Etuseinän pääty on ulkaa laudoilla vuorattu; periseinän pääty, joka on muuassa nähtävänä, on tiilistä.

Ahaan nykyinen kirkko on tämän vuosisadan alussa rakettu. Sitä on saanut sisältä nähdä, eukä myös kääntä mutta sakaristoa eukä tapulilia. Aseimet sanottiin olevan uran saittajella, mutta häntä en löytänyt kukaan, vaikka kävin useamman kerran tapaamassa. Tahtari A. O. Heikel kertoi Ahaan kirkon kellusta Uudessa Suomettaressa v. 1878 muun muassa seuraavaa: "Että katalisuus Ahaasokien jäteusakin perehtyi, taideamme hyvin päättää niistä kirkallisista taide-aksista, jotka ovat siltä ajalta säilyneet. Niitä talletetaan 2 suurempaa pyhäin kuvaa kaapiseinän uudessa sakaristossa, joista taiteen sarmet ovat palttetut. 2 pienempää veistokuvaa ja yhden pieneen ristien naulitun näin tapulissa.

63. Sakaristossa säilytetään myös vanha maalauksien saarnatuoli 5 veistokuvalla. Vanhan aikainen kynttilän jalka siellä myös tavataan. Keski-ajalta se kuitenkin eukä ei liene. 3) Saarnatuolilla sanaa tahtari H. allen ehjän tunteilasin ja tapulissa kivisen tiimataulun v. 1665. Kirkon kellain hän kertoo olevan tehdyt suurimmaksi osaksi kuninkaan kustannuksella. Isämpi kello on tehty v. 1678 ja vähemmän kellan arvelle samanaikaisiksi. Ainaastaan vähempään kelloon on seurakunta antanut osan aineen hinnasta. Vanhan herra, eräs Laaschialdh ja kuninkas ovat sen muuten maksaneet. 5) Suurempi kello

5) Tahtari Heikel arvelee kuninkaan anteliaisuuteen allen syynä seurakunnan käyhgyden. Sanai näet arkistosta huomannensa, että Ahaassa kuoli ikivan päivistä v. 1676 ikivan päivään 1877 oman seurakunnan asukkaita 436 henkeä. Syntyneiden luku ali seuraavina vuosina kavin pieni; yhtenä vuonna ainaastaan 7. Edellisinä vuosina ali syntynyt 30 vaiheelll uudessa. Käyhgyt ali siis semmaisena aikana luonnallinen.

64 kuuluu alevan Turussa valettu, Ambrasius
Fernandtin valama. Isänsä Kynttilä-
ruunun sanan alevan varustetun
suomen kielisellä kirjaituksella: "Ei kyn-
tilätä sytytetä ja panna vakaa ala,
mutta Kynttiläjalhaan valaisemaan
Caichia jotka huoneissa ovat. Math. 11:15-
Achan pitäjän emätkin Kynttilä
kruunu kirkon kustannuksella, Kirkkaherran
Gabriel Tavarinin toimituksen kautta tehty
Turussa 1769"

Lopuksi mainitsee tohtori H. että Akaan
kirkossa riippui myös 4 astelivaakunaa 1600
luvulla ja päättää kirjoituksensa seuraavalla: "Lopuksi
si tehdön mainita että par' aikaa kirkon sisäkat-
toa uudestaan maalattiin, jonka ohessa oli päätet-
ty sileäksi maalata sekä ne 4 katolla olevaa
enkelin kuvaa, jotka toivia puhuttavat istuvan
pilvenpötsäillä, toinen käsi kurottaa ylös toinen
kannattaa pilliä, että 12 apostolien kuvaa urku-
parven reunalla. Maalaukset olivat v: lta 1842.
Vaikk' eivät siis olleet vanhoja, ne kuitenkin jo kum-
minkin osaksi olisivat ensainneet tulla säilyte-
tyiksi, sillä nekin todistaisivat tulevillekin suku-

65
polville siitä taiteen aistista, joka keskellä 19. tta
vuosisataa vallitsi maaseurakunnissamme.

Eriästä Akaan kirkossa olevasta
Kynttiläruunusta, josta t. r. H. ki mainit-
see edellä mainitussa Suamettaren kirjai-
tuksessa, kuulin mylläri Manu Junttanen
Kirkassa seuraavan tiedon: "Talallinen
Aatu Saslin Hämeenkyrössä laittai
Kynttiläruunun omaa kirkkaansa
varten, mutta ruunu ei tullutkaan
Saslinin mieleinen. Hän lahjoitti sen
Akaasen emäntänsä kalipitäjään
v. 1845." (6)

Uusi-aika. Kylmäkäskellä on van-
hainlainen yksinkertainen puukirkko.
Sen kalusta sanottiin alevan hyvin-
niukka. Käytettiin sillä minulle
Geseliuksen virai kirjain, joka on
painettu v. 1668.

6) Aatu Saslin laittai omaan, Kärki-
nimiseen taloonsa Hämeenkyrössä kau-
lun, jossa pitää olla pappi opettajana. Haukkuhanet-
ta käytetään pyhäinä saarnaamaan. Sihen se Kyntti-
läruunun piti tuleman, joka sille Akaasen annettiin.

66. Pakamaässä, lähellä Taijalasta Tur-
kuun menevää rautatieta, noin 5 km.
Huhdista Taijalaan päin kerrat-
tiin olevan palja "Isan ryssä" ai-
kaisia pahapirtin kiukaita. Lää-
nimaässä, joka on samalla seu-
dulla, kerrattiin olevan niin i-
kään palja raunioita.

Sotatarinoita. Torppari Harttu Wal-
lasaari kertoi, että Haiستilan
mässä 7) Vahkiälässä oli muinen
sotatappelu. Hän arveli sen alleen
sen siihen aikaan kun Palkanneel-
täki tapettiin Mälkiän vaimolla
ja Kastian vieraan luona. Mälkiän
tappelan sanai alleen niin verisen
että veri saappaan suusta sisään
meni. Haiستilan mäestä on löydetty
keihäs y. m., joista alempana enempi.

Kauhon kartanan haltiain
sanai Wallasari menneen sata-
aikana Kuatsiin vihallista pa-

7) Taisit sanainat mäkeä Haiستilan mäkeä.

57
kaan, eikä sanainat Kauhassa al-
leen muutakaan väkeä jälleä,
kun ainastaan yhden suuta-
rin, jota vihalliset hiduttivat
Kuuman rautapellin päällä.
Kaavin maalta sanai sitte tul-
leen Kauhassa 2 "ryäkinää" ja
niiden Kalamasta sai Kauhon
Kartana nimensä. 8)

Wuoden 1808 sadasta kertoi torppan
emäntä Anna Lisa Wallasari, että
Wenäjän kaarti, joka meni Pah-
jan maalle, oli ilaista väkeä, pu-
naisissa vaatteissa, mutta när-
piäläiset tappainat ne niin tyy-
ni, ettei yhtään palannut.

Asutustarinoita. Aykan talo
Vahkiälän kylässä, lähellä Taijalaa
sanataan olevan vanhin Ahaas-
sa. Pitvalan kylästä Suäksmä-
esta tuli miehiä Kalastamaan nah-
kiaisia Vahkiälän järvestä. Ne ra-

8) Vertaa edellä viitattuun Heikelin kirjoi-
tukseen Uudessa Suomesta.

68
kivensivat kalakapin, joka ali Akaan
ensimmäinen huone. Se sanotaan
alleen esäällä kivisellä mäen tap-
järällä Aytän jella. 8) Aytän
jäljestä rakennettiin Wuatteen tala
Kylmäkäskelle. Kalamiehet me-
nivät Nakkialasta Kylmäkas-
kelle ja tekivät siellä Wuatteelle

kiukaalla varustetun kalakapin.
Wuatteen jäljistä rakennettiin ensi Nakkia niminen tala.

Nakkialan järven sekä Nakk-
kialan kylän sanotaan saaneen
nimensä nakkialaisista,
jaita sanotaan ennen alleen
Nakkialan järvestä.

Kuervaatan kartana pitäisi
olla myös kyvin vanha. Siellä
sanottiin olevan tuhannen vaa-
den vanha alkilata, joka tek-
tiin asuinrivistä sellain kun
vanha kirkko ostettiin asuin-
huoneiksi.

Pätinimien (Pättinimien) kyl-
län herrataan saaneen nimen-
sä pätisistä l. uunista. Siellä piti

69
ennen alleen suuri leivin-uuni,
joka ali manen talon yk-
teinen.

Laamannin tala Sathian ky-
lässä kerrataan saaneen Laamannin
nimen seuraavasta syytä: Isäntä
oli rakentanut uuden aikaisen
asuin rakennuksen, jossa ali u-
seampi huone ja huoneiden ovet
olivat "linjassa" taistensa
kanssa. Kun rakennus oli val-
mis katseli isäntä sitä, ja kun
hän ovien aukissa näki kaik-
ki huoneet yhtä aikaa, huudahti
hän: "Niin tää on kun hoveräätti".
Mutta naapurit saivat, ettei
huoneita seritään kannata ho-
vi-aikeuden huoneisiin verrata,
kun he vaan alisivat laa-
manninkin arvaiset. Siitä jäi
talon nimeksi "Laamanti".

Hämeen linnaosta Pariin käynä
maantie sanotaan tehdyn v. 1773.
Temperelle päin menevä maantie

sanataan tehdyn avatta myähemmin.
Edellä mainitun maantien avasilukun
sanattiin olevan Tarttilan kankaalla
maantien vieressä olevaan kiveen
hakattuna. Tampereelle menevän tien
avasiluku kerrattiin olevan Hirsi-
kankaalla, noin 3 km. Haihunkasket-
ta Jämsäntaloon päin.

Ulkokallisesti kansa näytti säilyttäv-
än maanteitten tekoa muistissaan,
ja kyllä maantiet avatti siksi kal-
lis-arvaiset laitokset, että niiden teke-
minen muistamisen kannattaa. Niin-
ka pikaa maantien saanti muutti
kansan alat, ei ole enää helppo päät-
tää. Tietysti eivät alat muuttaneet
niin nopeasti kuin nyky-aikaan esim.
Akaan kirkon kylässä Jämsälässä,
joka rautatien saatuansa muut-
tui yhtäkkiä tavallisesta ma-
kylästä niin vilkkaaksi lii-
kepaikaksi, ettei meillä man-
paikka vedä sille vertoja.

Läytöjä. Jämsästä nimisestä Kau-
tuusjärven lahdelta, lähellä Kätön
rustitilaa löydettiin Kätön reuki Wee-
rikki v. 1881 noin 28 sm. pituiseen
5 sm. levyisen kivi-aseen, joka
kertamuksesta päätettiin aliaika-
kirves. Se sanattiin olevan sinistä
kiveä ja hyvin hiattu. Mainitun
kiven vierestä oli löydetty tainen,
10 sm. suurinen kuitian muotai-
nen harmaa kivi, jossa oli kauryi-
Arvelivat sitä käytetyksi kivi-kalun-
teratus-aseena. Rustitilan isäntä Ah-
seli Kätö sanai ne ostaneensa ja lu-
passi antaa ne minulle museaan
lahjoitettavaksi, mutten ole niitä
vielä saanut.

Kylmäkäskellä alieittellismies Mikko
Lyyri löytänyt Wauhan Hautaan-
pellasta, kirkon puolelta maantietä
läheltä kirkkoon v. 1871 paikalla noin
10 sm. pituiseen, 5 sm. levyisen si-
nisen kivi-aseen. Sitä en saa-

72. mut nähdä. Se oli jautunut
Hautaan alustaan Kerkon-
taustan tarppaan.

Hautaan tarpassa Kier-
kaskella sanattiin myös löy-
detyn "ukkasen vaerja; mutten en
jautunut siellä käymään.

Alpilan Eskalassa Kylmä-
kaskella sanattiin olevan 2 kivi-
asetta, joiista tainen reijällä va-
rustettu vedaran tapainen. En
niitäkään jautunut katsomaan.

Kulkupuheiden mukaan pitäisi Ha-
nistassa Matti Pajujalla myös ale-
man kivi-ase.

Hietasten maista sanattiin muu-
nen löydetyt messinkinen tyn-
nyrin-hana ja muutamia ruostu-
neita rautakappaleita. En kuullut,
minne ne joutuivat.

Haistilan maista olivat rautatieen
miehet löytäneet yhden keittakeihään,
kettingin kappaleen ja muutamia muu-
ta kappaleita. Sanattiin ne anne-

73.
tuun professori Aspelinille.

Isan Kekulan takaa maista
sanattiin noin 60-70 vuotta takape-
rin löydetyt sellainen mieh-
ko, jolla ruumiin hautaja kai-
teltiin. Se oli toattu kaluiksi. Sep-
jä oli keunut alleen sen tyvä-
terästä.

Lisää saapuu pian.

4. Uyjalan pitäjä.

Ujala, Satakunnan rajalla on Hämeen läh-
tisempia pitäjää. Sen keskiosa on hyvin vuorista,
mutta rajaseudut tasankoa. Suurin järvi siellä on
Rutajärvi.

Ujalan muinaisista vaikeista ei paljon tie-
detä. Garibaldi Nyström sanoo Suomen valtio-
arkistosta huomannensa, että vuoden 1540 paikoit-
sa mainitaan jo Orviala, Ortiola, Urdiala, vai-
ka Ujala silloin vielä luettiin yhteen Akaan kunn-
sa 1).

Widennellutoista sataluvulta oli Ujala Akaan kappe-
lina; mutta ainakin Kristiinan hallitus-aikana oli sillä
jo oma kirkkoherra ja kappalainen 2).

1) Forppari Jaakko Piutta sanoo kuulleensa, että Ujalan nii-
mensä olisi ollut alkuaan Abiranne ja Elkivatta. Ujala
oli alkuaan nimenä Wankalla kirkon kylällä, jota vie-
läki Ujalaksi ~~ni~~ nimetettiin. Myöhemmin ruvettiin pi-
tääkin sanomaan Ujalaksi.

2) Ks. Garibaldi Nyström. Tietoja Saarion pitäjän asemas-
ta ja veroista v. 1539-1572. Historiallinen Arkisto
VIII. s. 53, 54.

76. Vuoden 1660 vaiheella siirrettiin Kosken ja Orinien kylät Uyjälästä Punkalaitumeen. Siitä alkain pysyivät pitäjän rajat kauraan muuttamatta, kunnes Raitoon kylä ja osa Uuden Kokon taloista siirrettiin Tammelaan Uyjälään v. 1833 3).

Torppari Jaakko Ruutta sanoi Lokealammin vuoren 4), Tanelin kiven 5), Karhunkosken 6) ja Walijärven valkaman olleen ennen Uyjälän ja Tammelan välisen rajan merkkipaikkona. Lieneekö raja sitte jätetty Walijärvestä Liesjärvelle ja sieltä Lungin järven poikki Lakmajärven pohjoispuolella olevaan Maanpyhäkälän hongaan. Kansassa liikkuva kulkupuhe kertoi rajan kulkeneen

3) Torppari Jaakko Ruutta sanoi Uuden Kokon taloista kuuluneen Tammelaan Lähteenkorvan, Jokelan Heikkilän, Jussilan ja Wehmaan. Ne siis siirrettiin Uyjälään vasta v. 1833.

4) Lokealammin vuorta sanotaan myös Tylypyttimäksi ja Wedenruolaksi.

5) Tanelin kivi pitäisi olla lähettällä Saviniemen ^{länne} län pellon syrjää. Sitä eivät nykyiset ihmiset enää tunnne kun kirjoitus hakattiin pois.

6) Kosken nykyinen nimi on Kyöröttölä.

7) Lungin Turpeeksi kutsutaan Lungin järven saarta.

77. Maanpyhäkälän hongasta Lungin Turpeesen 7), sieltä Liesjärven liepeeseen ja siitä Walijärven valkamaan. Mutta kaikki kertojat eivät tiedä, mikä raja sitä kulki.

Edellämainittuun Lokealammin vuoreen yhtyvät Salonen, Hukolin, Raitoon ja Menosten kyläin rajat. Siinä on kallioon hakattu latinaisilla kirjaimilla: „Tylypytti Lokevoren.“ Torpan emäntä, Maija Ojamo sanoi erään ruununvoudin sen hakaneen noin 90 vuotta sitte. Kirjoituksen alla on vuosiluku 1560.

Tanelin kalliolla, joka on Kalliohukdan maalla, lähellä Kiisalan torppaa, noin 100 askelta maantiestä lounaaseen päin, on niin ikään seuraavat kirjaimen tapaiset „T O V TANELI“ ja alla vuosiluku 1560 8).

Kolmas samanlainen vuosiluku l. 1560 on Raamattukalliolla Tasson rustitilan maalla lähellä Taatilan torppaa. Siinä on myös jotain epäselvää kirjoitusta.

Jaakko Ruutta sanoi kuulleensa, että Raamattukalliolla oleva kirjoitus oli ennen Tanelin kivessä, mutta Linkki Siiri, Kalle Korpisaaren ja Juka Kalliohukdan piti muuttaneen sen Raamattukallioon. Ruutta sanoi kuulleensa, että edellä mainitut miehet muuttivat vuosiluvun sen vuoksi, kun kuulivat sillä keinoin

8) Werlaa C. St. Gotthund, Antiquariska Anteckningar I Nyland och Tavastehus län. s. 263-65.

178.
pääsevänsä Jokioisten alustaan, Jokioisten herran piti
muka suojeleman heitä kaikkea mahdollisia väki-
vallaisuuksia vastaan, joita Ruotsin maahan tultua
peljättiin. Torppari Juhka Toatila sanoi, että Kallio-
hukta koitti taloansa fränsitaloksi ja siirsi sentäh-
den fränsitalojen rajan Raamattukallioon.

Kalliohukdan seppä sanoi isoäitinsä sanoneen, että
Menosten kyläläiset hakkauttivat kirjoituksia kallioihin
ja panivat vanhemmat vuositulot. Sepän emäntä
sanoi kuullessaan herottavan, että ilmassa onkuu
dettiin: „Ahventakki ja Nakkijussi 9) niitä hakkaa-
vat rajoja”. Mainitusta rajan muuttamisesta käytin
käräjiäkin.

Takanuuden aika. Niemon mäessä, Nuutajär-
ven maalla, noin 2 km Nuutajärvestä länteen päin,
parisataa askelta Niemon sillasta etelälounasta koh-
den on muutamia jättiläisroukkioita. Ne ovat ni-
tyn reunassa ja niitty on alhoista. Sen pinta on
vaan vähäisen ylempänä Nuutajärven pintoa.

W. 1882 neuvoitui minulle siellä ~~minulle~~ kaksi roukkioita.

Niitä oli myllätty, eikä niiden alkuperäistä muotoa
eikä kokoa siis enää voinut nähdä. Nuutajärven puo-
lainen roukkio oli silloin noin 8 metriä mitaten

9) Rajan hakkaajista mainittiin ilmassa ^{Kalmastie} ~~toisiksi~~ mutta
sen nimi on unektunut.

179.
ja korkeudeltaan 60 sm. Toinen roukkio, joka on noin
10 metrin edellä mainitusta roukkiosta lounaaseen päin, oli
6 metriä lajimitaten. Kivet niissä olivat hevosen päänta-
koisia ja toisessa oli kiintonainen silmäkivi. Sittemonin
herrottun sanomalehdessä, että Niemon mäessä on ku-
siki kiviroukkiota, joista 4 isompaa ja 2 vähempää.
Mainitun kirjoituksen johdosta menin tänä syksynä uu-
destaan Niemon mäkeen toivossa, että löytäisin noi toi-
setki roukkiot; mutta ennen näkemäini lisäksi löy-
sin vaan yhden isomman roukkion ja 2 pientä kivi-
kasaa. Niitä pieniä kiviä, jotka minä näin, en ku-
le jätinroukkioiksi. Ne kolme isompaa rouniota olivat
ja perinpohjin hajoitetut maata myöden.

Kuuluisan ravopäällikön Heikki Krigin (1872-24 10)
herrotaan eräälle pojalle sanoneen, että hän kätki ra-
haa erääseen Niemon mäessä olevaan kivihaavan kivi-
raunioon. Tuon rakajutun tähden sanotaan Niemon rau-
nioita sittemmin usein myllätyn. Rääätäli Juhka Daht-
man arveli, että niistä on kaluja löydetty useam-
man herran, mutta ovat joutuneet hukkaan. Torp-
pari Matti Saarikon herrotaan sieltä herran löytäneen
yhden rautakeihänsä, jonka sanotaan hukkuneen.

Ylempänä mainitussa sanomalehtikirjoituksessa
10) Ks. Suomen Kuvalehti W. 1874 s. 216.

sanotaan erään torpan poikain v. 1885 myllänneen taas ki mainittuja raunioita ja löytäneen useampia ~~kapineita~~ ~~tracita~~. Sanotaan muun muassa löydetyn 2 kelttiötä, 7 erimuotoista keihään kärkeä, 3 veitsen terää, pari kerit- simen terää ja pari muuta rautakappaletta. Noiden rau- takalujen lisäksi löysivät pojat 3 vasista kaarisolkea ja kukkoradin muotoisen sarvitahtasen, joka särkyi ja josta on vaan 4 palasta tallessa. Niin ikään löydettiin raunioista hiiliä ja palaneen luun siruja. Paikkakunta- laiset sanoivat, että puheena olevain kalujen löytöjä olisi ot- lut sama Matti Saarikko, joka ennen mainitun keihään- ki löysi. Kapineet sanottiin lähetetyn Helsingin museoon.

Puusulan maässä, Ilketyssuon rannalla, Kokon Vä- hän Mäenpään maalla näytettiin minulle 3 rauniota, joista yksi on noin 11 m. pitkä 7 m. leveä 1,5 m. korkea. Toi- set ovat vähän vähemmät. Keskellä niissä oli kiintonaaisia kiviä ja ympärillä vähempää. Kaikkien oli sammal päällä. Hautaraunioiksi en niitä uskoisi; mutta siittäisivät ne a- sian tuntian tutkia.

Samassa kylässä, Saatilan torpan lähellä, Jasson ru- titilan maalla on useita vanhoja tavallisen kiuhaan kokoisia kiviraunioita. Torppari Juka Saatila sanoi olleen vähäisellä alalla 14 rauniota; mutta hän sanoi muu- tamia rikkoneensa peltoa tehdessänsä. Yhden sanoi

ajetun pohjimyöden ylös. Sen perustuksen sanoi olleen 1 metriä syväällä. Pohjalta sanoi tulleen hiiliä esiin.

Samalla vaiheella kuin raunioihin, on holme lyhyttä rinnatusten olevaa, kaakkoisesta luoteeseen käyvää ojaa, joiden välissä on kaksi pientä sarkaa. Koillispuoleinen sar- ka on 7,7 metriä pitkä ja kaakkoispäästä noin 3 metriä leveä; luoteispäästä hiukka kapeampi. Toinen sarkea on hiu- ka soukempi ja sen lounaissivulla oleva oja on vaan 5,14 m. pitkä. Ojain leveys on noin 75 centimetriä ja syvyys 30 centimetriä. Mainitut ojat ovat noin 300 metriä maan- tiestä Saatilaan päin.

Vähä matkaa edellisistä Koijärveä päin sanoi Juka Sa- tila olleen samantlaisia oja; mutta hän sanoi tehneensä sen ~~sano~~ paikan pelloksi.

Yhden vähäisen pienireikäisen käsikiven sanoi Juka Saatila löydetyn Saatilan aholta samalta vaiheelta kuin ylempänä mainitut rauniothi ovat. Sika tonki sen maas- ta näkyviin. Mainittu käsikivi on jo hajonnut.

Wälkkilän kylässä Hursjärven talon maalla, noin 200 m. Hursjärven rannasta länteen päin oli vähäinen raunio. Sa- tollinen Viktori Hursjärvi sanoi sitä myllänneensä ja löy- täneensä sieltä luuta, vaan ei mitään muuta.

Saman talon maalla, Sittarnityn eteläisen sillan etelä- puolissa päässä, Yhteiseksi ahoksi nimitetystä maässä

on toinen pieni raunio, jota nimitetään Hiden kirkaksi. Se on noin 2 metriä ristin mitaten. Mainittu raunio on vaipunut melkein kokonaan maan sisään. Nähdäkseni sen ayoxyttä, syöin minä sen länsisyyttä vähäisen kiviä pois ja koitin siottaa ne jälleen paikallensa. Tokijaa saakka en kaivanut.

Leikkikankaan kylä. Nuutojärven alueella, lähetteillä Humppilan rajaa saattaneet olla pahanuuden aikainen kisakenttä. Torppari Jasakko Ahola kertoi siitä seuraavan tarun. Leikkikankaan riihimäessä oli ennen talo. Siellä kävi usein 2 mamsellia ja ne tanssivat ihmisiä. Paljo väkeä kävi siellä leikkimässä ja kylä sai nimensä Leikkikangas. Joku katsoi kerran sukka nurin mamselleja ja näki niillä olevan karvaiset jalat 11). Kun mamsellit huomasivat, että heidän oikia muotonsa tuli ilmi, juoksivat ne metsään.

11) Paikkakunnalla on muutamilla semmoinen taikaluulo, että ihmisten silmät voidaan kääntää niin, että ihmiset ja esineet näyttävat toisellaisilta kuin ne todella ovat. Mutta jos katsojalla on esim. sukka nurin tai melihaarainen apilas, niin ei hänen silmiään voida kääntää. Kertoja ei muistanut varmaan, oliko mamsellin jalkain näkiällä sukka nurin, vai muullako keinolla teki mamsellin taikavoiman tenkottomaksi.

Piirikalliolla, Monosten kylässä, Maunulan rustitilan pelloilla on juha Kennin kertomuksen mukaan ihmisen jäljen muotoinen lähde, jonka veden noususta ja ^{emissä} laskusta ennustetaan ilmoja. Mainittu juha Kenni sanoi sieltä noukkinneensa vielä tämän vuosisadan Keskipaikolla uhrattuja esineitä, rahoja tai muita pikkukapineita. Missä tarkoituksessa siihen uhrattiin en saanut selkoa.

Paarivaukon aika. Uyälä tuli aikaseen tunnetuksi kaikin valmistuksesta. Birger Jaarlin sanotaan Flämeentinnan muurauttaneen Uyälästä tuodulla kalkilla. Wäikärän kylässä, joka nykyään on Nuutojärven kartanokallussa sanotaan ennen olleen kalkkiveron. Lähetteillä Kivijärven rannassa olevaa Tirttilahden torppaa, luoteispuolella ~~stava~~ Uyälästä Humppilaan menevää maantietä, Tikkaaranmäen ja Fassonmäen välissä on vielä paljo isompia ja vähempia kalkkikuoppia, joiden ympärillä kasvaa huusamia, lehmuksia y.m. Siellä on myös eräs kalkkikuoppa, mutta se ei ole vanha. Sen laittoi v. tuomari Törngren tämän vuosisadan keskivaiheella. Hän laittoi Uyälässä kalkin valmistuksen uudestaan voimaan. Törngren in jälkeen ei ole kalkkia Uyälässä pottettu. Ennen sanotaan kalkkikiviä otetun myös Fassonmäestä ja Petolan torppan Kauramaki nimisestä pellosta.

Uusi aika. Uyälän vanhan kirkon ikää ei tunneta

84
Kirkko oli rakettu puusta ja sijotettu Ujalan kylään l. Wam-
haan kirkonkylään, Ujalanjoen itäiselle rannalle. Uuden
kirkon valmiiksi saatua vietiin vanha kirkko Wuolteen
kartanoon navetaksi. Saharista kun oli kivestä, jäi päihollensa
sa ja seisoo vielä pystyssä. Se on sisältä noin 3 m. korkea
ja pituudellensa vähempi. Oven ja ikkunan päällys ovat
kaarevat. Katto on kaarevaksi koverattu ja kaaret maala-
tavat punaisen kirjavihi. Laattia on tiilistä, sen alla
on kellari. Sahariston katolla on viiri, jossa on piirrettynä:
„J. M. 1742” ja sen alla: „H. K. L. 1793”. Viime aikoina on
saharistossa säilytetty kylän paloruiskuja. Ikinä ikkuna
on muurattu umpeen. Kellarissa käytti seppä Juha Kei-
lin vainoja ovikellarissaan. Vanha hautausmaa on sa-
hariston ympärillä. Sitä on jo kauvan aikaa käytetty niit-
tetty tynä. Mitään hautamerkkiä ei hautausmaalla ole,
mutta sahariston seinän nojalla on yksi irstonainen ha-
takivi, jossa on kirjoitus: „Jasä lepä edesmennyt torpuri
Nutajärven kartanosta kuniullinen ja uskolinen
Mathias Martin poika Dahlman syntynyt se 9° päivä
joulukuussa 1734. ----- 9° päivä toukokuussa 1796. -----
ndinen isäntänsä --- herr majori Jakob Wilhelm d:n
Pont la -vi kiven.”

Hautakirjoituksesta on loukkaantunut kirjaimia pois.
Käätäli Dahlman sanoi että hautakiven laittoi torppa-
rinso haudalle Nutajärven lasiruukin perustaja ma-

85
jori de Pont.

Ujalan vanhan kirkon rakentamisesta kertoo taru, et-
tä hiisi, joka piti asuntoa toisella puolen Putajärvellä, oli
kirkon rakentamisesta vihoissaan ja koitti heittää kirkkoa
kivellä rikki. Heitto ei sentään onnistunut. Joku kysyi hii-
delta; „osasithos”. „En, virstan viikasi”, sanoi hiisi. Mitattiin
sitten matka kirkolta hiiden heittämään kiveen ja olihi
sitä täsmälleen ruotsin virsta. Kiveä, jolla jättiläinen koit-
ti ^{kirkkoa} heittää, kutsutaan Sormikiveksi kun siinä on
semmoisia lovia, joita sanotaan jättiläisen sormen sijoit-
si. Se on ^{maantien syyriäkki} kalliolla, lähes 3 km. Ujalan Vanhasta kirkon
kylästä Tunkalactunnelle päin. Putajärven länsipuolella on
lähellä järven rantaa, Kellari Kustaan töllin luona Hiiden
kellariksi nimetty luola, jossa saman jättiläisen sanotaan
asuneen.

Ujalan nykyinen kirkko on puusta rakettu 1806 ja korjattu
1869.

Kirkon vanhoja kapineita säilytetään sahariston pääl-
lä olevassa huoneessa, n. s. pitäjän salissa. Siellä on vanha
alttarikaappi, 15 vanhaa veistokuvaa, 5 aatelisvaakunaa,
3 taululle maalattua kuvaa. Takdella taululla on ma-
lattu ristinnaulitun kuva ja yhdellei Daniel ja-
lopeurain luolassa. Muita puita oli siellä vanha saar-
natuoli, kynttiläraunu ja särkyneyt kynttilän jalka,
helmillä koristettu alttari vaate ja puusta leikattu

86.
seinäkoriste. Lapsena ollessani näin siellä vanhan
rauta kaarniskanki; mutta nyt sitä ei enää ollut.
^{Bunneti. G. Ställars sanaturu hästtöneen röhden miehan}
^{pellonkän. jattu. Gana. den eller kirkon kapi. ulita.}
Kirkkoa korjatesa v. 1868-1869 joutui kuvia ja muita
vanhoja kappineita hukkaan.

Kirkon häytännössä olevista kynttilä ruunuista on
eräs messinkinen tehty v. 1738. Kellot ovat menneeltä
vuosisadalta. Vähempi kello on valettu 1701 ja isom-
pi kello 1774. Vähemmän kellon laidassa on kir-
joitus.

Öfverst L. wellb. hans Joh. Bäck till Nootsiö, Rytt-
mest. wellb. Reinhold Brunno till Hongola. Simon
Wallinius. Pastor Henri Malm Sagell. Jacob Indell
adjuant. Gloria in excelsis Deo.

Psalm. 122. Jagh gläder i thet mig sägdt är at
wy skole gå in uthi Herrans hus. Mefvist Ambrosius
Fernandt anno 1701.

Isomman kellon laidassa on Eteläpuolella.
Åhr efter Christi Börd 1774 är denna Klocka Gudi
Sib ära under Konung Gustav den III sälla Reg-
ring för Urdiala församling under Åbo Stift slä-
warande Bishop. Doctoren Herr Carl Friedrich Menan-
der och församlingens kyrckio Herde Herr Jonas Gus-
tav Menander Capellanen Herr Simon Lundanus
Gutenor af Johan Jacob Mårtenson i Stockholm.

87.
Isom kellon Pohjoispuolella:
Dit Liona liud vare det som lockar Siätar at
träda up i Herrans hus med hungrende sedär efter
nödenes ord din klang tjene til upmuntring at
opkaya den högstas ära dit late upvecke sähra
syndare at betänka död ligheten yttersta domsens
basun och den osälla evigheten som sädome föres-
tär hvar gång du röres så må och spöras en ön-
serlig ändrig hos menniskia barmen genom nåden
Jerem. 22: 29. Joels 2: 15, 16, 17. Syr. 39: 19, 20.

Uruet ovat uerrattein vanhat.
Ne ovat teholyt Hämeenlinnas-
sa v. 1830. Niiden tekijä on
Johan Räsner.

Nykyinen hautausmaa on kirkon ympärillä. Sen
sivun on aialattu eri tarka Furuhjelm surun suku-
kalmistoksi. Monta ansiokasta miestä on siellä hau-
dattuna. Mainitun tarkan sivulla on hobikautta. Sitä
on käyttänyt hautauspaikkana Furuhjelm surun toi-
nen haara.

Vanhoja vähäisiä kiviraunioita, jotka lienevät suu-
reksi osaksi Isomvikon aikaisia pakopirtin kiukaita, on
Urijalassa jommoinenkin joukko. Urijalan kylään kuu-
luvalla Hariton kulmalla on Immalan maalla,

88
Taatalan kankaassa, läheteillä Taatalan torppaa
yksi raunio, joka ristän mitaten on noin 3 metriä.

Toinen raunio on Laukasverojän kalliolla, lähellä
Uotilan rajaa. Se on myös Immalan maalla.

Ojantoustan lähellä Etu-Uotilan maalla on niin
ikään raunio. Sitä on vähän myllätty. Puhkai-
turnen puolella samalla vaiheella sanottiin myös
olevan raunioita, joista yhdestä oli löydetty rauta-
keikäs.

Untalan maalla Kortejärven rannalla on vanha
kivuas.

Läterin puustellin kuuluvan Riitjän torpan lähellä
kerrottiin olevan 3 vanhaa kivuasta.

Monosten kylässä, Maunulan rustitilan maalla, lä-
hellä Savikon torppaa on vanha kiviraunio.

Mastometsässä, lähellä Leikkikankasta on vanha kivuas.
Tuomarinsaareessa Humppilan rajalla kerrottiin olevan
5 rauniota, joista 3 on Nuutajärven ja 2 Humppilan
Ala-Pekolan maalla.

Ryškylän maassa Nuutajärven alueella kerrottiin
olevan 2 raunioa.

Mathun kartan maalla, Hut-
taronnan ja Kivistäjärven tarp-
pään välissä sanottiin olevan

89
vanha kiviraunio. Se kuuluu
olevan kalliolla, keskellä Har-
kinniityä.

Mansikkamäen seudussa, Nuutajärven maalla
kerrottiin olevan useampia vanhoja kiveä. Yh-
destä rauniosta kertoo kukkupuhe löydetyn hopea-
riksyä.

Pohon kylässä Kalliohuhdan talon läheteillä
sanottiin olevan useita kiveä. Yhdestä sanoi Kallio-
huhdan seppä löytäneensä vähäisen käsikiven.

Purun silta. Salmen kylässä kuuluvassa Pitkäsälä-
missä, eteläpuolella Huholista Riisikkalaan menevässä
maantietä on kiveä, rakettu pieni kaituri. Sitä so-
pisi käyttää venevalkamana tai vaatteiden pesu-
paikkana, mutta nyky-aian ihmiset eivät tiedä, mi-
hin sitä on käytetty. He kutsuvat sitä Purun sillaksi.

Hirvenkuopat. Hirvenkuopan mäessä, Wätkkilän
Isontalon maalla, noin 1 km. Hirsjärven talosta
kooliseen päin on parikymmentä kuoppaa, joita sano-
taan hirvenkuopiksi.

Hopeakuoppa. Järvensivun torpan luona, Mathun
rustitilan maalla, Itäkaakoon päin Mathun Nuutajär-
vestä on iso kuoppa, jota kansa nimittää Hopeakuo-
paksi. Se on noin 4 metrin syväinen ja ympäri mi-

taten lähes 80 metriä. Kansat kertoo Jokioisten herran kaivaneen siitä hopeaa, mutta sanoo hopean sijasta saadunki vaan messinkiä. Hopeankaivoyain paja sanotaan olleen siinä, missä nyt on Järvensivun torppa.

Hopeavuori. Saman rustutilan maalla kuin Hopeakuoppakin, on eräs Hopeavuori niminen torppa. Se on noin 3 km. Forssan rautatie-asemalta pohjoiseen päin. Wähäisen etelään päin Hopeavuoren torpasta sanoo Jaakko Ahola Ryttölän Stapon kanssa löytäneensä tiilillä tukkoon muuratun kolon. Sen kolon suusta sanoi hän Stapon kanssa löytäneensä hopean kappaleita ja vienneensä Hämeenlinnan maaherralle. Siellä sana olleen paljo herroja, jotka sanoivat löydetyn aineen olleen hopeata. Wäratuomari Försgrénille hän myöskin sanoi löytönsä näyttäneensä ja sanoi sen aikoinaan sanoneen löydettyä ainetta hopeaksi. 8).

Uyjalaisien huomattavia sivelinkeinoja olivat muun tuohien hiskominen ja pajun- sekä koivunkuorien hankkiminen nakkureille. Naapuripitäjäläiset sanoivatki Uyjalaa parkkipitäjäksi. Wiime aikoina ei puudenhuorilla ole enää paljoa ansaittu. Tervan keitto, jolla ei Uyjalassa ole koskaan erittäin isoa merkitystä ollut, on nykyään harvinaista työtä.

Potashaa valmistettiin Uyjalassa tämän vuosisadan alkupuoliskolla jommoisessakin määrässä. Sitä laitoivat muun muassa pohjalaiset. Nykyään on potashan valmistaminen siellä jotenkin tuntematon. Wälkälän kylässä valmistettiin potashaa viimeksi v. 1866 v. keulla. Sitä laittoi silloin Elias Lahma muutamien kumppanien kanssa.

Nuutajärven lasitehdas. Käätöli Kalle Dahlman kertoi, että Nuutajärven lasitehtaan perustaja oli majori de Pont, joka eli menneellä vuosisadalla. Alkuaan sanoi Dahlman Nuutajärvellä olleen vaan 6 lasinpuhaltajaa, joista 3 teki ikkunalasia, 2 valmistetti pieniä pulloja ja 1 teki valkoisesta lasista pikareita y. m. astioita. Tehdasta laajensi ja paransi tämän vuosisadan keskivaikeilla v. tuomari A. Försgrén, jonka aikana Nuutajärven tehdas vietti loistopäivänsä. Herrat F. kävi itse ulkomailta lasiteollisuutta tutkinnassa v. 1851. Hän palkkasi sieltä tehtaaseensa taitavia työntekijöitä. W. 1852 mainitaan Nuutajärven tehtaan laajentamiseen ja parantamiseen käytetyn 12 000 hopearuplaa. Nuutajärven tehdas rupesi kiitettävällä tavalla tyydyttämään monenmoisia käytännöllisiä tarpeita. Siellä tehtiin paljo somia koruteoksia (12).

Nuutajärvellä laitettiin myös porstiinitehdas, joka

12) Wert. Helsingfors Tidn. v. 1852. n: 35.

92.
sittemmin hävitettiin.

Nuutajärven lasitehdas annettiin sittemmin arentille. W. 1864 mainitaan tehtaasta maksetun arentia 9000 hopearuplaa. Vuotinen valmistusarvo ilmoitetaan silloin 100 tuk. hopearuplaksi. Tehtaassa mainitaan silloin olleen 120-130 työntekijää, joista 30-40 saksalaisia. Halkoja pölyttiin tehtaassa 9000 syltää vuodessa (13).

Sotakertomuksia. Weetriikki Tulo kas sanoi kuulleen-
sa että papin mamsellit olivat Isonvihan aikana
Salmenjärven takana ryssä puossa. Siellä on Mamsel-
likuhdan torppa, noin 3 km. Ujatan kirkosta etelään
pään. Papin mamsellein piti pakosalla ollessaan vi-
jelleen siellä kaskea. Siitä nimi Mamsellikukta.

Papinsaari, joka on pieni saari Salmenjärven poh-
joisrannalla, piti äskemmainitun Tulokkaan kertomuksen
mukaan saaneen nimensä siitä, kun pappi oli siellä
piilossa Isonvihan aikana.

Rääätäli Kalle Dahlman sanoi Nuutajärven entis-
sen isännän, Bäckin olleen sotaretkellä Norjan tunturilla.
Kerran sanoi väen olleen tappelussa sekasorrossaan,
mutta B. nosti sotaliipun ylös ja sai tappelu-
onnen kääntymään. Palkinnoksi siitä sai Bäck Nuutajärven

13) Ks. A. W. Lindgren. Kuvaelmia Suomen maakunnis-
ta V Hämeenmaa s. 64-65.

93.
kartanon säterivapaudella.

Dahlman nimisen sotamiehen sanoi D. myös olleen
sotaretkellä Norjan tunturilla. Paljo sotaväkeä pölytti
kuoliaaku. Dahlman riki pölytti jalkansa, mutta pe-
lestui kuolemasta, kun osasi seuraavat pakkasen sanat.

„Tule tuli sukkihini,
Kekäleppi kenkäkäni.
Pakkanen pahan tapanen!

Äläpäis jalkoini kajoa!
Niiskele niityn syryt,
Taneskele pajinjuuret;
Äläpäis kristittyyn ihmiseen kajoa! (14).

Tämä pakkasesta pelastunut Dahlman kuului olleen
isä sille Dahlmanille, jonka hautakivi on vielä Ujatan
vanhalla hautausmaalla. Kertoja sanoi olevansa saman
Dahlmanin jälkeisiä.

Perkon Perenmiehen tytär Maija oli sanonut olleensa
Ujatan vanhassa kirkossa silloin kun ryssä maahan tu-
li (15), ja oli täytynyt palata Nuutajärveä ja Salmen
Wanhaajärveä myöden kotio, kun sotaväkeä kulki maan

14) Kertoja sanoi, ettei hän muista viimeisen säteen
sanoja; säteen sisällön vaan muisti ja neuvoi minua
muodostamaan sitä runosäkeeksi.

15) Kertoja muisteli sotaväen kulkeneen Pitkäperjan
taina.

94
tulla niin ettei kirkkoräki päässyt kulkemaan.

Kalvolasta oli Lintummaan Huikkainmäen tytär Reeta sanonut olleensa Ujalan kirkossa sodan aikana silloin kun ryssä maahan tuli. Titi lähdettävän juuri kirkosta pois; mutta kun sotaräkiä kulki kirkon sivulle, niin ruvettiin kirkossa laulamaan viittä 307. Tätä muisteli kertoja 15 v. väsyn alkusäkeitä: "O sinä suruinen Suomenmaa! Kats ettei sinun häy, kuin Sodomian."

Kaksi Wälkkilän isäntöitä olivat olleet puheena olevan sodan aikana ryssää kyytissä. Ryssä kuletti kyytimiehensä Pohjanmaalle asti. Kun pois pääsemisestä ei ollut tietoa, läksi toinen Wälkkilän isäntä viimein harkkuihin ja jätti hevosensa sinne. Toinen Wälkkilän isäntä lähti vähän myöhemmin harkkuun; mutta hän läksi si hevosensa seljässä ja päästi kumppaninsa hevosen myös irki. Se seurasi valtoillaan naapurin hevosta. Kasakka huomasi harkkaamisen ja läksi ajamaan hevosella takaa. Kun kasakka oli tarpeeksensa ajanut, koitti hän heittää pakeneiaa piikkilänsä; mutta piikki meni ki mäntyyn. Pakenia katsoi taaksensa ja ilkkui kasakalle: "Itä hä, Etpräs osannutkaan mäntyynpä meni!" Kasakka herkesi ajamasta ja kyytimies tuli tuloansa kotiin. Toinen ryssän kyyditäjä, joka oli jatkaisin lähtenyt, tuli vasta myöhemmin kotiin ja katseli ihmeekseen, kun

95
näki naapurin kanssa tulleen hevosensa olevan kostona, vaikka hän kuuli sen jääneen rysulle ijäksi päivää.

Asutustarinoita. Kansan taru Sarwo Holloa Ujalan vanhimmeksi taloksi. Loimaalta, Vesikosken Hollosta tuli sinne ensimmäinen asukas. Hän valjasti härjän ja antoi sen kulkea niinkauvan kuin se itse pidi, pidätyspaikka oli muka onnellinen talon paikka. Härkä pidatti juomaan Hollon ojasta ja siihen rakettiin talo, jolle isäntä antoi nimen Hollo; siis saman nimen kuin vanhalla kodillansa oli ollut. Joku nimitti Hollon ensimmäistä asukasta harjaa kaitsevaksi mieheksi. Oskari Kollti sanoi, että Kollti sekä Hollo ovat Ujalan vanhimmat talot; asetti siis Kollin ikään katsotaan Hollon rinnalle. Hänen kertomuksensa mukaan nimettiin Kollin ensimmäistä asukasta Tanomekoksi, kun se piti tanoista (tuohista) mekkoa. Tanomekko oli hyvin laiska, että toi pottinpuuthi putkansa ikkunalle, kun si viitsinyt poikki hakata. Ikkunalla olevasta puusta sitte katchastiin pötkki pesään sitä myöden kun pottettiin. Tanomekolla oli 2 poikaa, joista toinen oli nimeltään Wikk ki. Tanomekko ennusti, että hänen talonsa kautta tehdään tie Helsingistä Tornioon. Turusta Toijalaan menevä rautatie käykin Kollin talon läpitse.

Jaakko Ahola sanoo Prusilan ja Annulan olevan Uryalan vanhimmat asunnot.

Erään tarun mukaan ovat Paavolan talo Welkalan kylässä ja Jutilan talo Annulan kylässä Uryalan vanhimmat asunnot. Mutta sitä tarua vastustaa eräs väite, jonka mukaan Kekro ja Perho, joiden väliä on 40 km, ovat ennen olleet naapurukset, ettei niiden välillä ollut muuta taloa. Welkala ja Annula ovat näet Perhon ja Kekron välillä. Vielä liikkuu semmoinenki kulkupuhe, että Uryalan kylä olisi vanhin Uryalan pitäjän asunnoista. Viimeksimainitun kylän taloista sanotaan Iso Uloti vanhimmaaksi ja sitä lähinnä ijässä pitäisi olla Yntälän talo.

Niin ristiriitaisia ovat kansan tiedot Uryalan iästä. Hakkilan Myntti sanotaan myös hyvin vanhaksi; Kokon kylä niin ikään luetaan vanhojen kylien joukkoon. Menosten kylän taloista sanotaan Taha-oja l. Mattila vanhimmaaksi. Mathun torpista sanotaan Wähö Juka (Nykyinen Hallonby) olevan vanhenapia.

Salmen kylässä on Saalaa niminen torppa. Sanotaan sinne tulleen asukkaat Ruotsista Saalain maasta. Torppan piti saaneen nimensä asukkaiden entisestä kotimaasta.

Itkaalan rustetilalla sanotaan asuneen ennen

Länninki nimisen ruununvouden. Se oli hakennut Raitoolle kasken siihen, jossa nyt on Länningin talo. Kasken paikalle rakettiin sittemmin talo, joka sai nimeksensä Länninki. Talon tavallinen nimi on senään Pompari.

Sulkosen rustetila sai nimensä siitä kun sinne tuli asukas Sulkosen talosta, Akaasta. Talon oma vähi olisi tahtonut kutsumaan taloa Huovilaksi; mutta naapurit sanoivat sitä Sulkoseksi, ja se jäi talon nimeksi. Huovila jäi unhotukseen.

Postin torppa, Wätkkilän kylässä sai nimensä siitä, kun sinne tuli asukas Huholista, Posti nimisestä torpasta Prusila, joka nykyään on Nuutajärven kartanon yhteydessä, oli ennen puustelli; mutta muutettiin perintötilaksi ja Menosten Sipitä sen sijaan puustelliksi.

Mäenpään kyläläiset, Punkalaitumen pitäjässä sanotaan noin 100 vuotta takaperin tehneen Honkolan kartanoon veropäivää. Mäenpääläiset olivat silloinkin Honkolassa "takvärkissä", kun saivat tiedon oikeuden päätöksestä, jossa he vapautettiin Honkolaa veroa tekemästä. Miehät läksivät heti kotiin, ja jättivät Honkolan karjaladon ylös panematta, vaikka olivat sen juuri parantamista varten hajottaneet.

Prusilan haltian sanotaan hakeneen Uryalaan ensimmäiseksi isonjoon.

98 Ujälästä Humppilaan menevän maantien teosta kertoi Jaakko Ahola että Nuutajärven herra Taponki (de Pont) lupasi yksin tehdä maantien, jos saisi Menosten kylän metsän Tammelan puolelta kylläsi. Menostaiset suostuivat kauppaan, kun luulivat sillä pääsevänsä maantien teosta. Mutta Taponki raivasi maantien alalta vinoastaan metsän pois ja haki sen sitte heti jakeoon. Menonen sai tietysti myös osansa; mutta metsä oli ijäksi menetetty.

Ujälästä Lopelle käyvä maantie, jota Uudeksi maantiekseksi nimitetään, oli kauvan tekeillä. Ensinnä katsottiin linja Perhon ja Käyrän kylän kautta. Sitte olivat tiehommat kauvan sillänsä; mutta viimein ruvettiin taas toimien ja valittiin tielle nykyinen suunta. Vuoden 1853 vaiheella tehtiin tiestä Lopen puoleinen pää Ujälän rajaan asti. Muutamaa vuotta myöhemmin tehtiin tiestä Ujälän puoleisesta päästä. Mutta tien teko keskeytyi vieläkin muutamaksi vuodeksi, kun ruvettiin vaatimaan, että tie kulki pohjoispuolelta Kokon järveä, Wälkkilän ja Vanhan Kokon kylän kautta, sen sijaan, kun se nyt kulkee toiselta puolen Kokon järveä, Uuden Kokon kautta. Tien suunta jäi kuitenkin entisellensä. Vuosina 1862-1866 tehtiin tie vasta valmiiksi. Ensi kerroilla oli työ teh-

99 ty huonon päivästä; mutta viimeisellä herralla teetti mestari Liljeström tien kauttaaltansa hyväksi. Tuheensa oleva maantie oli alkuaan aiottu suureksi valtatieksi Länsi-Suomen ja Helsingin väille; mutta rautatie käänsi liikkeen toiselle tolalle. Uusi maantie, vaikka onkin parhaiten laitettua maanteitamme, jäi rautatien tähden syrjään. Ujälän puoli Uuselta maantietä on nykyään heitetty kylätien luokkaan.

Kylmäkoskelle käyvä maantie aloitettiin „Köyhänön vuonna” v. 1868.

Rattaat. Jaakko Ahola sanoi Ujälässä ruvetun rattaata käyttämään vasta vuoden 1800 vaiheella. Ensimmäiset rattaat sanoi olleen Matti Joikkolalla Menosten kylässä.

Köllin kulumalla oli ollut ensimmäiset rattaat Haklonbyn torpassa Kustaa Maalilla, joka näyttää tulleen mainittuun torppaan v. 1826.

Yksimittaisia rattaan henkärautoja ruvettiin Ujälässä käyttämään v. 1840 vaiheella ja linjaani rattaata 30 vuotta myöhemmin.

Lojtoja. Ujälän kylä. Kortejärven itärannalta, Immalan talon Welkala nimisestä pellostä löysi Samuli Niemelä katkenneen tasataltan käyrin. Servaniemestä, Immalan maalta on löydetty 2 ta-

[sotatalttaa, jotka ovat Kalle Niemelällä Ujälässä.

Immolan Isotta Pellotta on löydetty pieni tasataltta, joka on Kalle Niemelällä.

✓ Santakuopasta Yntälän talon maalta, Korttejärven länsirannalta löysi talon isäntä Aleksanderi Yntälä hoikan vasarakirveen teräpuoliskon. K. M. 2252:20

✓ Korttejärven länsirannalla olevalla Yntälän talon pellolta, löysi Aleksanderi Yntälä myös suunnikkaan muotoon hiotun pienen reikäkiven. Aleksanderi Yntälä lahjoitti kumpaisenki kiven Muinaismuisto-yhtiölle. K. M. 2252:21

✓ Ujälänjoen rannalta löydettiin yksi kivi-vasara, joka oli myyty Viktori Häikälälle. En saanut sitä nähdä.

✓ Ujälänjoen rannalta löysi talollinen Juhana Koppala huolellisesti hiotun paksun tasataltan. Löytäjät lahjoitti sen Muinaismuisto-yhtiölle. K. M. 2252:20

Juhana Koppala oli löytänyt toisenki kivi-aseen; mutta ei muistanut sen löytöpaikkaa. (16).

[Työmies Gröndahl löysi Ujälän kylän maalta kivi-aseen, joka kertomuksesta päätään on oikokirves.

Lautamies Juhana Simolalla oli hiottu kivi-ase, jolla oli koitettu sammuttaa tulipaloa Häikälän rustitilalla. Sen löytöpaikkaa ei tiedetä.

✓ Ujälän kylään kuuluvalla Haritun kulmalla, löysi torppari Fredrikki Rantala (17) v. 1876 Kuurinmaa

nimisestä pellostansa reijän kohdalla katkenneen ve-
neen muotoisen vasarakirveen ~~muotoisen~~ teräpuolen.

Löytäjä sanoi antaneensa sen Honkolan metsänvar-
tialle Nyybergille, jonka piti sitä näyttää amiraali
Suruhyelmille. *Voinee olla Nam. Mus.*
82:68

Samalla Haritun kulmalla oli torppari Kustaa
Suonpää löytänyt Suonpään h. Suatälän torpan Terä-
pellosta, savimasta v. 1840 vaiheella noin 15 cm. pituuden
siteäksi hiotun oikokirveen. Mihin on joutunut, en tiedä.

✓ Wehkajärven rannalla olevasta Wehkajärven pellos-
ta sanotaan Wehkajärven poikain löytäneen kivi-ase-
seen. Kertaja sanoi sen olleen kirveenterän muotoisen,
jonka sanoi silmänlävestä katkenneen. En saanut
tietää mihin kalu joutui.

Nuutajärven läänissä sanotaan poikain löytä-
neen reijästä katkenneen vasarakirveen puoliskon.

16) Lienerätkä Juhana Kappalan kivi-aset samat,
jotka Gattlund sanoo alle Waimo Priita-Liisalla Kappalan
talassa. Ka. C. A. Gottlund, Antiquariska Anteckningar
i Nylands och Tavastehus län, s. 265.

17) Rantalan torpan entinen nimi on Kuurinmaa.
Kansa ei tiedä tuon omituisen nimen syntyä.

Taimen Jaakko Tuulensuun kylässä oli löytänyt Muutajärven paikalta v. 1830 vaiheella kivi-aseen, joka kertojan puheesta päättäen oli oikohiives. Sillä sanotaan parannellun pistoksia siksi kuin kukkui.

✓ Krannin talosta sanottiin annetun v. 1881 vanhojen kalujen kokoajalle rikkinäinen kivivasara, jossa sanottun olleen puoliväliin poratto reikä. Sen löytöpaikasta en saanut tietoa. *K. M. 2066:135*

Kankaanpään rustitila. Haukon torpan pellosta, lähetteiltä Rutajärven itärantaa löysi suutari Ahlbergin 6 vuotias tyttö 1880 nuolen kovosimen, joka annettiin vanhojen kalujen kerääjälle v. 1881.

Laukeelan kylä. Talon maalta sanoi Mikko Huwitus löytänsä kivi-aseen, mutta sanoi sen olevan laimassa. En saanut nähdä.

✓ Humppilassa lahjoitti puuseppä Juhka Tolppa Muiseismuistoyhtiölle ison kiveen kätkelmän. Hän sanoo isänsä löytäneen sen v. 1810 vaiheella ja arveli löytöpaikaksi Laukeelan kylää Uryälässä, kun sanoi isänsä silloin asuneen sieltä Tykälän^{ho}mi nimisessä torpassa. *K. M. 2252:24*

✓ Ikaala. Rustitilallinen Kalle Isotalo lahjoitti Muiseismuistoyhtiölle ohuen ympyräteräisen kivihiiven, jonka sanoi löytäneensä Isotalon pellolta lähetteiltä ta-
loa, lähetteiltä Kokonjärven läntisen puolen pohjoisrantaan.

Kohon kylä. Torppari Juhka Taipale, sanoi isänsä ^{vuoden 1850 vaiheella} Fleikki Taipaleen torpan tilustukselta, lähetteiltä Kojjärven pohjoisrantaan kahdenpuolen hiottuun kätkelmeen kivi-aseen terän, jota käytti hylvin vakassa ettei uhkonen viljään kajassa Lasta hylvettäessä oli sitä pidetty vesiaastiassa. Kivi sanottiin olevan vielä tallella, mutta ei emäntä sanonut löytävänsä.

Rustitilan isännältä Kristiaanni Karpilla oli hyvin huolellisesti hiottu pieni kivinen kourutaltta Matonenän torpassa, Kokonjärven etelärannalla sanottiin olevan kivi-ase, mutta siellä en löytänyt käymään.

✓ Wälkkilän kylä (Hakolahti). Tomukorven torpa läheltä, Isotalon rustitilan maalta ^{Mikko} oli Tomukorpi v. 1850 vaiheella löytänyt kivisen kourutaltan, jonka poltti poikki ja käytti taikauksiin. Kappaleen varsipuolta lahjoitti löytäjä museoon. *K. M. 2252:25*

✓ Terhon kylä. Huholanmäen Mäenpäällytärin moisista, Alitalon maalta, noin 1/2 km. Uurta~~an~~ järvestä pohjoiseen päin, löysi torppari Aadami Huholanmäki v. 1870 vaiheella kivisen tasataltan kätkelmän, jonka löytäjä lahjoitti museoon. *K. M. 2252:27*

Levon torpassa oli sievänlainen kourutaltta,

joka oli tuotu perintönä Jokiaulta, Ladonvaunion Ferävän torpasta, jossa se oli ollut jo ainakin tämän vuosisadan alusta asti. Kalua on käytetty kalon sammutuksessa. Torpassa ei ollut isäntä kotona. Emäntä kysyi, josko semmoisesta kivistä saa sakkoa. Hän pelkäsi sakkoa koi sentähden, kun "Ukkosen vaa-
jaa" oli käytetty taikauksiin.

Hakkilan kylä. Talollisella Tisakki Kalliohukkalalla oli hiottu kivi-ase. Hän sanoi sen perineensä isältänsä ja arveli Hakkilan kylästä löydetyksi.

✓ Koivupari. Wilppolan torpassa oli ympyräteräisen kivikirves. Torpan nykyiset asukkaat eivät tiedä sen löytöpaikasta. Torpan isäntä Kustaa Wilppola lahjoitti sen museoon. K. M. 2252:22

Pappila. Torppari Jaakko Pohjainen oli löytänyt Pohjasten pirtin seinältä vuoden 1856 vaiheella 10 cm. pituisen kivikirveen terän, jota sanottiin yläpäistä lohootun läiskkeeksi. Löytöjä muutti Kokon Jussilan, jossa "Ukkosen vaajakivi" nyt sanottu olevan. Löytäjän poikapuoli Matti lupasi lahjoittaa mainitun kalun museoon; mutta hänen sisarpuolensa, Jussilan emäntä pani kovin vastaan, väittäen ettei "Ukkosen vaa-
ja" ole yksin Mattin omaisuutta, vaan on siihen hänenki sanomista. Loppu oli se, etten saanut nähdäkään

tuota tenhokalua.

Ylempanä olen maininnut Niemon raunioista löydetyistä kaluista. Matti Saarikon aikaisemmin löytämä keihäs sanotaan hukkuneen. Museoon lähetettyjä kappineita sanotaan olleen: 2 kelttiä, 7 erimuotoista keihäin kärkeä, 3 sveitsen terästä, pari keritsimen terästä ja pari muuta rautakappaletta; 3 vasusta haarisolkeaa ja kukkavadin muotoinen savilautanen joka särkyi ja josta on vaan 4 palasta tallella.

Torppari Jaakko Piutta sanoi löytäneensä Kutta maan tiestä tehdessä Hongastenmäestä, noin 3 km. Kiusalasta Huhtiin päin käsikivet 18). Ne sanoi olleen noin 1 m. syvyydessä maanaisässä kivisessä mäessä. Niissä ei sa-
nonut olleen kiertotapin reikää 19). Tiedellessä menivät kivet rikki. Uusimaantie kulkee käsikivien löytöpaikan
piäältä.

Tautilan käsikivet, joista ylempänä on mainittu, löydettiin noin 3 km. Hongastenmäestä kaakkoseen päin. Se raunio, josta Kalliohukdan seppä löysi ennen main-
ittu 18) Hongastenmäen kohdalla muistelen tehdyn maantie-
tä v. 1863.

19) Ei myöhemmissäkään käsikivissä kaikissa ollut kiertotapin reikää, vaan tappi kiinitettiin kiven syryään muulla keinolla.

104
Näin käsikiven, on vähän toista km. Sautilan löytöpaikasta
länteen päin. Käsikivien löytöpaikat ovat siis lähimäillä tois-
siaan.

Lauheelan kylästä, läheltä Salan taloa oli torppari
Heikki Lyyjänen löytänyt kappaleen rautaa. Se oli ollut
santamummissa noin 2 m. syväällä. Rauta taottiin hevo-
sen kengiksi ja keuhuttiin olleen hyvää rautaa.

Hakkilan kylästä, Arolan torpan luota löydettiin
vanha pyssyn avain. Rustitilan setämies Kalle Tusa
lahjoitti sen museoon.

Torppari Juhka Löirkijärvi (Pöykky) lahjoitti museoon
yhden kivikellon, jonka sanoi Kalvolasta tuoneensa.

Menosten kylässä Maunulan rustitilalla oli sievä
piirroksilla koristettu kivikello. Siinä on vuosiluku:
ANO + MDLXIII. Maunulan emäntä sanoi mainitun
kellon olleen ennen Junkalaitumella Riiskolan Ka-
lisella ja sieltä joutuneen noin 100 vuotta takaperin
samassa pitäjässä olevalle Seppälän Jonkalle. Kun Jonkan
emäntä joutui Maunulaan naimisiin, toi hän sen kel-
lon mukanaan. Omistaja lupasi lahjoittaa mainitun kellon
museoon, jos Muinaismuisto-yhtiö maksaa postirahan. Saatuun
tiedon, että Muinaismuisto-yhtiö suostuu postirahan maksaa-
maan, kirjoitin heti Maunulaan; mutta kellon lähettä-
misestä en ole kuullut mitään.

5 Tammelan pitäjä ynnöi jokioisten,
Humppilan ja Perttulan kappelit.

Tammela kappelieinen on Loimaanjoen varrella sekä
niiden järvien ympärillä, joista mainittu joki lähtee.
Se on perustettu jo katkolisena aikana, mutta sillä
oli ennen nimenä Portaan pitäjä. W. 1540 1) paikoilla
kuului Portaan pitäjään paitsi nykyistä Tammelan pi-
täjää myöskin suuri osa Someron pitäjää 2). Sitten=
min puhutaan Saaren ja Portaan pitäjistä. Saaren kirk-
ko sanotaan olleen Saarella ja Portaan kirkko Portaa-
sa. Mutta Saaren ja Portaan kirkot ovat ja vuosisatoja
sitte hävinneet, ja uusi kirkko tehtiin Tammelan kylään;
pitäjän nimeksi tuli myös Tammela 1).

Tammella sisälsi vuoteen 1833 asti myös vä-
häisen osan nykyistä Ujälää kuten ennen on
herrottu 3)

1) Carl Henrik Strandberg. Herdaminne.

2) Ludv. Wennerströmin Matrikkeliissa sanotaan Somero
lohastun erilleen jo v. 1500 paikoilla.

3) Katosi Ujala

Kustaa III:n aikana siirtyi Tammelan raja Kalvolaa vastaan „lohkojako“ käytäissä omittuisella tavalla. Tammelan maata annettiin Kalvolalaisille niin että Tammelaan kuuluvat Tikonkorven ja Torajärven talot ovat kauttaaltaan ympäröidyt kalvolaisien mailla ja ovat siis ikäänkuin saarina Kalvolan pitäjin keskellä, erillään muista Tammelan toisista 4). Tammelan pitäjä on siis kolmena eri kappaleena. Muu pitäjä muodostaa yhden, Torajärvi toisen ja Tikonkorpi kolmannen toisistaan erillään olevan kappaleen. Niitä paitsi on Tammelalla, miten muutamilla muillakin maamme pitäjillä alkopalstoja toisissa pitäjissä. Mustialan maanviljelysopistolla esim. on niittyä Akaassa ja Kalvolassa.

4) Mainittu „lohkojako“ on omiaan antamaan hyvän kuvan sen aikaisesta menettelystä. Tikonkorven ja Torajärven talot jäivät melkeen metsättömiksi, vaikka olivat äärettömien salojen keskellä. Ne eivät saaneet paljo muuta metsää paitsi sen, mitä oli niittyjensä sisään aidattuna. Tammelan metsää jaettiin sitaustaan kaukaisiin Kalvolan taloihin, jotka olivat 2-3 penikulman päässä ja joille lähempänäkin oli riittävästi metsää.

Pakanuuden aika.

Pyhäjärvi, noin 10 kilometrin pituinen selkä, etelä puolella kirkkoa, on tietysti saanut nimensä pakanuuden aialla niinkuin moni muukin saman niminen järvi. Mitään kumpua tai mientä järven rannalla en kuullut mainittavan pyhän toimitusten asemapaikaksi. Noin $\frac{1}{2}$ kilometriä Pyhäjärvestä pohjoseen päin on eräs vähäinen notko, jolla on nimiä Pyhäsuu; ehkä on silläkin nimellä juurensa pakanuuden aiossa. Samasta Pyhäsuosta tulee vielä puhe edempänä, kirkonrakennustarussa.

Näisten koto, kilometrin verran Toitlan kylästä Ronkoon päin, saattaa olla pakanuuden aikaisia kisakenttiä; mutta mitään tarua en siitä kuullut.

Jätinroukhiota en Tammelassakaan löytänyt kuin yhden. Sillä on paikkakuntalaisten kesken nimenä „Aarnikauta“. Mainittu roukhiota on noin $\frac{1}{2}$ kilometriä Jänijärven kaakkoispäästä, Tojotta Kaukijärvelle menevän tien vieressä, lännenpuolella tietä. Se oli ehjänä ollessaan ollut noin 9 metriä leveä ja 1 metriä korkea. Kun minä sen näin, oli se jo kaivettu keskeltä pakasti huopalle. Kaivamistyön sanotaan tehneen suurtari joka Larénin ja urunpolkija Heikki Grönlundin. Ennen heidän kaivamistansaakin oli jo vähän kaivettu.

Mainitut miehet tapasin molemmat, mutta suutari oli kipeä, ettei jaksanut puhua ja urunpolkijalla ei ollut halua puhua kaivamisestaan paljo mitään. Hän oli kai jälkeen kaivamisensa kuulut, ettei semmoinen kaivaminen ole luvallista. Myöhemmin koitin häneltä vielä muiden kautta samaa asiaa tiedustella; mutta mies oli muuttanut pois paikkakunnalta, eikä tiedetty silloin olinpaikoista. Muilta olen kuullut, että kivet piti olla järjestyksessä laidoituina ja pohjalla piti olla hiiliä. Kivet ovat muodoltaan enimmäkseen pyöreäköitä toiset kooltansa 6-7 desimetriä läpimitoista, toiset vähempää. Gottlund mainitsee, että toisella puolen Jänijärveä on toinen roukko 5); mutta siitä eivät paikkakuntalaiset mitään maininneet.

Mustialan lammin rannalla, eteläpuolella lammin sanottiin olleen toinen roukko, samanlainen kuin edellä mainittu Aarnihauta niminen roukko; mutta se särjettiin ja kivet sanottiin vietyä Mustialan pesuhuoneeseen sil-

5) C. A. Gottlund, Antiquariska Anteckningar I Nylands och Tavastehus län s. 271.

laksi. Ei tiedetty kertoa josko siitä mitään löydettiin.

Jätteläisten luolat Tammelassa, miten kihlakunnan muissakin pitäjissä, tuntuivat kansanpukeista päättään olevan niin arvottomia, etten niiden katsomisella aikaani kuluttanut.

Teuron kylään kuuluvan Yli-Lekkalan talon maalla, noin 3 kilometriä Teuron kylästä koitiseen päin on Wätkijärven ja Rautijärven välissä, Wätkijärvestä Rautijärveen juoksevan ojan syryässä noin 12 desimetrin syöyinen ja lähenteille saman levyinen kivillä kolvattu kaivo, jota eivät nykyajan ihmiset ole käyttäneet. Sitä lähtee pieni maanalaisten oja, joka juoksee lähellä olevan mäkihargun alitse, pohjeten vastaisella puolella harjua näkyviin.

Lappalaisten asutusta muistuttaa Lapin niemi niminen mäki Letkun kylässä, Mattilan talon maalla. Torron suolla on Mustasaari nimisessä saarella kivikasa, jota nimitetään Lapinraunioksi.

Himppilan maalla, lähellä Urijalan rajaa, sen kivipyykin luona, jossa Himppilan kylän, Wenäjän kartanon ja Kuutajärven rajat yhtyvät, on hieta-kangaassa eräs noin 60 metrin pituinen suopohjainen notko, jota nimitetään Lapin kalman

112. En kuullut mitään tarua tuon kum-
mallisen nimen synnystä.

Saavin-uskon aika.

Tammelan vanhimmat kirkot ovat niin perin-
pohjin hävinneet, ettei niistä ole enää mitään näk-
tävissä. Kanso vakuuttaa sentään tietävänsä paikat,
missä kirkot ovat olleet; kirkkojen rakenta-
misesta ja häviämisestä ei ole mitään kertomusta.

Itäpuolella Portaan kylässä olevaa Portaan
silttaa, eteläpuolella maantietä ja itäpuolella Portaan
jokea on Kappeli niminen maa, jossa vanhat ih-
miset vakuuttavat olleen kirkon. Mainittu
maa on noin 53 metriä Portaan joesta. Maantien
eteläpuolelta rajaa ei tunneta enää tarkoin; mutta
luultaan kirkkomaan sattuneen jotenki liki maan-
tietä. Kirkon häviämisen perästä käytettiin kirkko-
maata kylän yhteisenä kaalimaana; nyt se
kuuluu Hannulan taloon. Toisen kertomuksen mu-
kaan olisi kirkko ollut Naistenkedolla ^{c)}; mutta
sitä kuulin vaan yhdeksi.

Toinen kirkko sanotaan olleen Saaren kartanon

c) Katso edellä Naistenkedosta.

113.
luona, noin 6 kilometriä Portaan kirkosta länsiluo-
teeseen päin. Erään kertomuksen mukaan olisi Sa-
aren kirkko ollut Raan-pitäjä päässä, noin 1 kilometri
Saaresta Portaaseen päin, Luujärven ja Kuivajärven vä-
lissä; mutta suuremmalla varmuudella väitti torp-
pari Samuli Frankuri, y. m., että kirkko on ollut
Kirkkotöyräällä, Tupanokassa, siinä paikassa missä
nyt ovat Saaren uudet ruuhet. Mainittu Tupanokka
on Kuivajärven pistävä niemi, vähä matkaa Sa-
aren kartanosta pohjoiskoiliseen päin.

Eräs vanha vaimo Luholan kylässä sanoi kuulleen
sa, että Perttulan kirkko olisi ollut ensimmäisiä paik-
kakunnan kirkkoista. Sanoi ennen häydytyn Perttulas-
sa kirkkoa Rengon Liettoasta asti. Eräs vanha torpan-
emäntä Perttulassa, sanoi Tammelan entisen kirkko-
herran, tohtori N. M. Tolpon sanoneen, että Perttulas-
ta on jo 3 kirkkoa palanut, 2 piti palaneen uhko-
sen valkealla ja yksi muuten.

Tammelan nykyisen kirkon ikää ei tunneta.
On arveltu, että sen vanhempi osa olisi raken-
nettu jo 15. lla vuosisadalla ^{d)} Kirkko sanotaan py-
hitetyksi pyhälle Mikaelille, ja tammelauset viettä-
vät vielä Mikon päivää erittäin suurella juhlalli-

d) Luvd. Wennerström. Matriikkeli.

suudella. W. 1784 jätettiin kirkko noin 3 kertaa niin pitkäksi kuin se ennen oli ollut ja tehtiin samalla torni kirkon päähän 8). Noin 30 vuotta takaperin korotettiin tornia vähäsen tiileillä ja siitä alkuin on kirkolla ollut nykyinen ulkomuotoinsa. Sisältä on kirkkoa laitettu v. 1859 ja 1888.

Kirkko on suoran kaiteen muotoinen, ^(hyvin) fyysikkätkätköinen. Vanhempi osa on yli 3 metriä sohkempi kuin myöhemmin rakettu osa. Sakasti on kirkon itäisessä päässä, pohjoisella sivulla. Kuvassa se on katsojan vasemmalla laidalla, miten vanhempi osa kirkkoakin, jonka sivuun sakasti liittyy; kuva on nimittäin otettu pohjoispuolelta kirkkoa. Kirkon keskupaikkaa varjoo kuvassa eräs tällä vuosikaudella rakettu holvikauta. Vasemmalla puolen näkyy kuvassa myös vähä kirkon eteläpuolella olevaa Pyhäjärveä.

Ikkinat kirkossa ovat päältä vähä pyöreätköt l. kaarevat, alttarin puolisessa l. ensin raketussa päädyssä niitä on 2. Kirkon ja sakastin välisen oven pälystä on suora särmäinen.

Ennen haudattiin kirkon alle ruumia. Lattian alusta oli ikäänkuin jonkunlaisena holvikautiona. Niti-

8) Tornin seinässä on vuosiluku 1785.

ni sanoi nähneensä siellä noin 70 vuotta takaperin leikkauksilla koristettuja ruumisarkkua. Myöhemmin ovat huolteen jäännökset viety pois kirkon alta. Joku sanoo kirkon alustan puhdistetun silloin kun lehteriä varustettiin urkua varten, nimittäin noin 1850 vaiheella. Kuorin lattiassa, sakastin kynnyksellä on v. 1772 huolteen provasti Johan Amnellin hautakivi. Kirkon seinässä on saman provastin kuva tauluun maalattuna. Muuten on kirkko hyvin tyhjä ja muinaisjäännöksistä. Urkuparven alla on säilykomerossa puusta veistetty vauriastukki, istuvassa asennossa oleva kuninkaan kuva ja luurankomainen alastoman kyttyräselkaisen kuva, joka kuvaa kehties Latarusta. Kellotapulin alla sanottiin olevan puinen kaistemaja. Kellotapulin käytävissä näin puisen kyttyräruunun. Tornin lattialla oli myös jalkapuu, jossa on kömpelästi leikattu kirjoitus: „Tässä rangaistaman pahojä." Mestauskirves ja pyövelin mikkä sanottiin hiltjettain olleen tapulin alla; nyt ei sitä enää näkyy nyt. Sakastissa on 2 taulua, jotka ovat yhdessä muodostaneet alttaritaulun. Toinen niistä kuvaa ehtoollisen asettamista, toinen ristin nautitsemista. Nykyinen alttaritaulu on Ekmanin maalaama. Kellot ovat uudet isonlaiset; urut ovat raketut v. 1850.

116. Arvokkain istonainen muinaisjäännös Tammelan kirkossa on eräs hienotehoinen aatelisvaakuna. Se oli ripustettu kirkon eteisen seinään. Sen saattaa asettaa myös jaloiltaan seisomaan, miten kauppa-puodissa käytettävät tikapuut.

Kiikivalkaman Anttilan isännältä sain kuulla, että tohtori Tolpon jälkeen jäänteiden kalujen seasta löydettiin sarvinen astia, jota oli ennen käytetty Tammelan kirkossa kalkki-astiana. Siinä oli ollut hopeinen vanne suussa sekä uurtessa. Tohtorin palvelia Kustaa Yösijä oli sen ottanut ja pitänyt sitä ensin lasten horeena ja sitte mato-astianansa ongella käydessänsä. Sitte joutui mainittu astia rikhalajiaan ajelmaan, kunnes naapurin emäntä Johanna Yösijä sen pelasti. Mainittu vaimo pesi sarven puhtaaksi ja rupesi käyttämään sitä „leipä-sarvena“. Kun menin mainittua sarvea etsimään, Kustaa Yösijan torpasta, oli minulla erinomaisen vaikea työ, ennenkö sain selville, mihin astia oli joutunut. Väet olivat kenties peloissaan siitä, kun vanha kirkon astiaa oli sillälailla käytetty. Monia keinoja käyttämällä sain kuitenkin astian viimeisenki olopaikan ilmi. Yösijan emäntä lahjoitti tuon monia kokemeen astian museoon. Hän tahtoi

117
sitä ensin pestä, mutta minä käskin jättämään sarven taikinaiseksi. Tokya oli astiasta otettu pois ja suussa sekä pohjassa olleet hopeaiset vanteet olivat niinkään joutuneet hukkaan.

Kirkon rakennuksesta kerrotaan, että kirkkoa piti alkuaan rakennettaman toiseen paikkaan kito-metrin verran nykyisestä kirkon asemasta länteen päin. Mutta rakennustyö ei onnistunut; kivet vaipuivat maan sisään. Mitä päivällä rakettiin se yöllä vaipui. Rak-sois härkiä tarvittiin paremman kirkon paikan etsimiseen. Kuuston kylässä, Piirttilän talossa oli kaksoishärjät. Ne valjastettiin reen eteen, panttiin kivi rekeen ja annettiin kaksoisten mennä niin kauvan kuin itse pidättivät ja siihen, mihin härjät seisaktivat, ruvettiin rakentamaan kirkkoa⁹⁾. Niin löydettiin Tammelan kirkon nykyinen paikka. Se paikka, mihin ensin aiottiin kirkkoa rakentaa vaipui notholle ja on sillä nimellä Tyhäsuu. Myöhemmin, kuultavasti v. 1831 on Tyhäsuohon haudattu koleera tautin kuolleita.

9) Wertaa C. A. Gottlund, Antiquariska Anteckningar I. Nylands och Tavastehus län s. 271-2.

Äitini sanoo tavanneensa muutamia henkilöitä, jotka olivat olleet kirkonrakennustyössä silloin kun kirkko jatkettiin v. 1784. Hän kertoi yhden niistä sanoneen: „hyllä silloin sanottiin kun tätä kirkkoa tehtiin, ettei maailma niin kauvasta seiso että tämä kirkko tulisi väkeä täyteen; mutta hyllä nyt jo on täynnä." Väkilisääntyi näet niin nopeasti että jo puoli vuosisataa mainitun kirkon jatkamisen jälkeen oli kirkko useinkin hyvinkin täynnä väkeä.

Uusi aika.

Johiisten kirkko on menneeltä vuosisadalta, mutta kellotapuli on vanhempi ja muodoltaan omituinen. Tapulin alimmaisessa kerroksessa on katto niin matalalla, että siellä täytyy melkein kontaten kulkea.

Kellot ovat kirkossa hyvät. Isompi kello on valettu v. 1643 ja vähempi kello v. 1775. Wäime mainitun laidassa on viittaus Ps. 96:7, 8 ja 9 v. Se sanotaan ostetun kirkkohunnan lahjoitetulla rahalla „Wapaasukuisen Herran Capitenin Renhottin Juhanan Jägerholmin kautta! Mainittu kello on valettu Stokholmissa. Kirkossa on hopeainen

kullattu kalkki, jonka alla on kirjoitus: „Kans Teske Ab. Schösser: Lu: Arnsk: sekenght, mich: in ajese kirche: ero da 1635." Hopeinen öylätti rasia on sataa vuotta nuorempi, siinä on näet vuosiluku 1735. Sen kannessa on toisella puolen kirjaimet, J. K. K. ja toisella puolen S. y. K. Kirkon vanha alttaritoukku, majuri Hamiltonin lahjoittama, oli viety Johiisten kartanoon. Sitä en saanut nähdä kun kartanon isännöitsijä oli pois kotoa.

Kirkon omiana olevista vanhoista kirjoista olivat merkellisimmät, Raamattu v. 1642; Johims Daal, Anatomia. Westeros v. 1663; Kirkkokaisikirjat, ruotsalainen v. 1693 ja suomalaisen v. 1694. Vanhoja tuomiokapitulin kiertokirjeitä v. 1564-1700 löytyy myös kirkon arkistossa. Kirkonkirja alkua v. 1667 ja toinen kirkon kirja v. 1741.

Hautausmaalla on Kaarle Juhana Saarnvallin haudalla nelisivuinen pyramidi. Wainaja oli syntynyt v. 1764, kuollut v. 1815. Johiisten kartanossa on johirannassa korkea hautakumpi, johon on haudattuna kenraali majuri Ernst Gustaf von Willebrand ynnä hänen vaimonsa. Kenraali

li. mainitaan kuolleen v. 1809 ja hauta sanotaan raketun v. 1839.

Humpilan kirkko on uudemman ajan tehoa, ja on kovin höyhä muinaisjäänraaksista, niin ainakin lukkari vakuutti. Kirjat ja arkisto jäi kokonaan katsomatta. Pastori oli vast. ikään tullut seurakuntaan, eikä tiennyt Inwenttario kirjastakaan. Isomman kellon ylä laidassa on kirjoitus: „Tulkaa k~~uon~~artakamme ja polvit~~emone~~ langetkamme ja maahan laskekamme Herran meidän laajamme eteen“.

Alkua: Vuonna 1775 Tammelan pitäjän kirkkoherran theolog: adi: Herr. Michael Avellanin toimittamisesta valettu Stockholmissa G: s: Meyeriltä.

Toisella puolella: Sen suuren kuningaan Gustaf III:n aikana Humpilan kappelin palveluseksi ostettu sinä vuonna kuin hän Suomen maan asuvaisia kirkkolla läsnäolemisellansa ilahutti matkustain Turuusta Helsingin kaupungin ja sieltä Börgön Lovisan ja Hameenlinnan kautta iällessä Turkuun.

Wähä hella 1833 Luvialla Michael Rostetilla.

Perttulan kirkko on uusi puusta rakettu. Eteläpuolisen oven päällä on pieni puusta leikattu ristinnautitun kuva. Saarnastuolia koristaa 7 tähteä ja 3 enkelin kuvaa. Kirkossa on myös nelineuvoinen tuntilasi. Kelloja on 2. Isomman kellon laidassa on kirjoitus:

„Minä olen vasta uudestaan valettu vuona 1768 silloin kuin kirkkoon oppenut Herr Magisteri ja provasti G. Gust. Hartman oli kirkkoherra Loimaan pitäjässä.“

Alimpana: Tulkaan ylös Herran huoneeseen riekulla ja palvelkan Händä siellä yhdellä puhtaalla mielellä! Toisella puolen olevassa kirjoituksessa sanoo hella olevansa valettu silloin kun „provasti Juhon Amnell oli kirkkoherra Tammelan pitäjässä Guten af Gerk: Meyeri Stockholm.“

Wähän kellon laidassa on kirjoitus: Stockholmissa af Gerk Meyeri 1765.

„När denna klocka röres, och gellt ger ut sitt ljud, så kom till Herrans hus och lofa där din Gud, gemensamt med Guts folk och med hans helga kyrka men glöm dock därför ej at hemma honom dyrsk Gust: G: Hartman Prop: f t past: in Loimjoki.“

Vanhat kivirauniot, jotka otaksun olevan pääasiallisesti vanhoja pahopirtin hiukkaita luuttelen tässä. Niitä on muun muassa: Pikonkorven telojen maalla; vähä matkaa lounaaseen päin mainituista taloista.

Teuron kylässä Pälkkälän maalla on 4 vanhaa rauniota. Kaksi niistä on Rautijärven pohjoispuolella, toinen järven rannassa, toinen vähän edempänä. Kolmas raunio on Koverojärven pohjoisrannalla ja neljäs pohjoispuolella Keskisten järveä. Pekkijärven rannalla ikään kerrottiin olevan 2 vanhaa raunioa, mutta niistä saanut tarkempaa selkoa. Loimaisen talon läheteillä pitäisi myös olla 2 vanhaa kivivasta.

Lähellä Harjun kartanoa, Liesjärven ja Kaukajärven välillä, on erään vanhan myllyn luona ha kiviraunio.

Pappilan maalla, Yösija nimisen torpan lähellä, noin lähes parisataa metriä Pyhäjärven rannasta, vähän etelään päin Loimaanjoen niskasta, on kiviraunio, josta on löydetty vanhan aikainen avain ja tiirikka.

Kuostejärvenmaassa Riihivalkaman ja Teuron kyläin

välillä, lounaaseen päin Pyhäjärvestä, kerrotaan olevan vanhoja hiukkaita. Metsäräken maassa noin 2 kilometriä länsiluoteeseen päin ^{2 rauniota} ~~Talvian kylästä~~ Monttän viidassa. Jokiisten maalla, noin 5 kilometriä Pälkkälän kylästä etelään päin on vanhoja raunioita. Perttulan Pälkkälässä on myös raunioita. Kivenkorva nimisellä maalla, noin 5 kilometriä Pälkkälästä etelään päin sisälähellä edellä mainittua seutua.

Pajankankaassa, noin 7 kilometriä Jänkiön kylästä pohjoiseen päin on kivas. Siinä oli ennen paja, kun otettiin rypsää paassa. 10)

Humppilan kylästä pohjoiseen päin on pajo vanhoja raunioita. Niistä on esim. Kaitasaressa 1 raunio Humppilan Alikauppilan maalla. Teuron tiehaarassa on samaan kylään kuuluvan Alieholan maalla 2 raunioita. Tottamussuon ahtessa, keskellä talvitietä on yksi raunio. Kaitalan töllin lähellä, Humppilan yhteisellä maalla on 2 raunioita, toinen on etelään päin sanotusta töllistä, niityn aidan takana, toinen taas pohjoispuolella töllä, Sikokallion kantajassa.

Noin 1 kilometri Pälkkälästä etelään päin, maantien

10) Krato C. A. Gotthund, Antiquariska Antikringas I. Nylands och Tavastehus län s. 274

viereissä, Nissilän talon maalla on paljon kuoppia. Musta-
^{360 cm.} mat niistä ovat 6 kymppinä pitkiä, 4 kymppinä le-
^{240 cm.} veitä, 90 cm. syviä, toiset ovat vähempiä. Nauriskuop-
piksi niitä kansa arvelee, vaikka ihmettelevät, mitä vas-
 ten nauritavarten olisi tarvinnut kymmenittäin
 kuoppia kaivaa. Mutta kenties kuopat olivat sellai-
 sia, että niitä oli vaikea talvella kuntotavalla peittää,
 ja siitä syystä ehkä pantiin kukunkin vaan
 sen verran naurita, kuin kerralla sopi kuopasta
 ottaa syötäväksi. Mutta sittenkin olisi tarvinnut olla
 useamman talon kuopat samassa mäessä, ennenkö
 niin paljon olisi nauriskuoppia tarvittu. Maantie
 santaa vedettäissä sanotaan huomatuksi joskus vä-
 hän kuoppia niissä. Niissä järjestyksessä eivät mainitut
 kuopat ole toistensa suhteeseen.

Juulikankaan maassa, noin 1 kilometri Waulamit-
 ta eteläänpäin on ja vankhoja kuoppia. On vielä sa-
 moilla vaikeilla kolmakin joukko kuoppia. Ne ovat
 Lammin kankaalla, Jokiisten maalla, Waulamin ja
 Saaren kylän välisellä metsällä.

Juusijärven kumalla Kuoppamäessä, lähes 5 ki-
 lometriä Levän kylästä länteen päin sanottiin löy-
 tyvän paljon kuoppia. Jänkiön kylään kuulu-

vaassa Rinteen mäessä löytyy samoin kosolta kuoppia.
 Vielä mainittin Humppilankin metsässä löy-
 tyvän kuoppia, mutta niitä arveltiin hirven kuo-
piksi.

Kiinteistä muinaisjäännöksistä on vielä mai-
 nittava eräs vankka kivinen myllyn pato (toe).
 Se on Riikivakkaman ylimarkulan maalla,
 noin 1 kilometri Riikivakkaman kylästä etelä-
 kaakkoon päin, mantereen ja Lutasuossa olevan
Adaminkallio nimisen saaren välillä. Pituu-
 deksi on mainittu pato noin 200 metriä, leveys
 on 2 metriä, korkeus noin 43 metriä. Muuten se tus-
 kin ansaitsisi mainitsemista, mutta se on ra-
 kettu semmoiseen paikkaan, että nytkin on
 ylen vaikea arvata siinä myllyä olleen, ja tu-
 levaisuudessa saattaisi moinen kivisiltä herät-
 tää vielä enempi kummastusta. Vesi on näet
Lutasuosta paljon laskenut, ettei tuon entisen
 myllyn paikalla ole enää mitään joen tapais-
 ta, ja maan vierevyyskin on niin vähäinen, että tar-
 vitsi tarkoin katsoa, ennenkö näkee kummalla
 puolen patoa maa on alempana. Muun vankka
 ukko tiesi kuitenkin varmasti vakuuttaa, että si-
 nä on ennen ollut mylly.

Kurakin korvessa Levän kylän maalla, noin 7 kilometriä Levänkylästä etelään päin sanotaan olevan aitta, jossa säilytettiin piilotettua tavaraa, silloin kun ryssä maahan tuli.

Waulamin sauna.

Tammelan muinaisista huoneista oli Waulamin Iso sauna suuressa maanessa. Se oli joen oikean puolella agraalla, noin 30 metriä etelään päin Waulamin sillasta, eli siinä, missä nyt on Markulan sauna. Sauna oli kylän yhteinen. Ovea ei siinä ollut, eikä mallasparvea. Itäpuolella oli erityisiä saunoja mallaisten kuivausta varten. Iso sauna oli ylhäältä jaettu kahtia. Naiset kylpivät yhdellä, ja miehet toisella puolella. Isoa saunaa lämmitti koko kylä vuoronsa mukaan. Siinä kylvettiin joka päivä, paitsi pyhäinä. Kun suuren kylän väki siellä kävi kylpemässä, kesti kylpeminen välistä ehtoopäivästä aamuun saakka. Kesällä mentiin saunasta jokeen uimaan, ja kun matkamiehet näkivät usein kylpiväen jossa mulivan, leveni maine Waulamin ovettomasta saunasta hyvin kauvaksi.

Satakertamuksista ansaitsevat enemmän huamiota Perttulan taapelut. Kurjen sillan luona, noin 200 metriä Perttulan kirkosta etelään päin herrataan muinain alleen sotataapelun. Eteläpuolella siltaa on Kurjen mäki, jossa oli Kurki niminen päällikkö joukkainensa. Taisen, Wenski nimisen päällikkön joukko taisteli pahjaispuolella jalka, kummutta, jota mainitaan päällikkön mukaan kutsutaan Wenskin mäjeksi. Ennen sanattiin Wenskin mäjen alleen korkean kukkulan, jonka ihmiset muka rakensivat. Nykyään ei kukkula enää ole, se on vedetty maantie saunaksi ja sijalle on rakettu lukkarin asunto. Sautanapassa lukkarin huoneet nähtävät olevanki. Osa Wenskin mäjen pahjaa sanotaan olevan pettona. Noin $\frac{1}{2}$ km. Perttulan kirkolta pahjaiseen päin on Tjo-

symäki' ja siitä nain 160 metriä itäkäliseen päin Weskallia. Ne sanataaan myös olevan sadon tappelu-päitökäjä. Weskallia on saanut nimensä Wenuskista. Kalme nimeksi mainittua maakei ovat Perttulan Tokalin maalla. Tappeluista kertoi Jaakko Simola y. m. Waihasta kerättiin erillä, taitet sanainat Kurjen pääneen vaitalle, taitet taas Wenuskilla. Kurjen sanataaan tappelussa hautaneen: "Kurki kuu-seen, Wenuski suahan!" Kuetsissa sanattin rukaitun Kurjen möyän lähellä asuvain ihmisten edestä.

Isänvihan aialta en paljan mitään kuullut. Äitini sanoi isä-äitinsä kertaneen että Pertulan kylässä tuli kerran venäläinen sa- tamies pirttiin, ja pusti kehlas- sa olevan lapsen kuoliaaksi. Äiti oli päässyt pilaan. Äitini kertoi myös kuulleensa että Tammelan sa- vedettiin lehmällä sataväen

Kuarnia kuu ei ollut heva- sia eikä härkiä. Oliha se isän- vihan aialta, en oikein muista. Westrikki Tulokas kertoi että pappi oli Tukulon Kylä-Tulok- kaan metsällä, tuki jäkäläisten rajan ryssä jaassa. Siellä sa- nai olevan vielä kukaan sijan Paikkaa, missä kinas on, kuta- taan Tappin. Ahaksi, kuu pappi viljeli sitä kaskesta.

Perttulan kylässä oli elänyt kauan useita Kalminuutisen sa- dan aikaisia satamiehiä, mutta kertamukset, mitä niiltä on jäänyt kauan muistun, eivät ole tärkeitä, eivätka kaske Tammelan kihla- kuntaa.

Tussisata. Mikon päivän aikaan v. 1808 käskivät Tammelan ruu- nurmiehet miehen joka talasta ryssä vastaan. Jänkkö miehiä Tammelasta ja muista läheisistä pitäjistä Laimaaltai. Kakauntui

sen johdosta Wirttain Kangalle
 (taisten kertomuksen mukaan Oki-
 pään Kangalle) Tappeluista ei
 tullut sentään paljo mitään.
 Talonpajat huomasivat kai vai-
 mansa ja varustuksensa riit-
 tämättömiksi. Jankinlaisia
 kahakkaa näyttää sentään
 okeer, kaska eräs talon-
 paikain päällikkö, Welkka-
 rin Kustaa Laimaan Wesi-
 kasketta jäntui paken-
 maan kuskaksi edellä. Ka-
 sanka ei saavuttanut Kus-
 taata kun ei hänen he-
 vasensa mennyt aitaan, mi-
 ten Kustaan hevonen. Eräs
 talonpaikain kuarnemies jäi
 tui venäläisten käsiin. Talon-
 isäntä Jaska Töle, joka Pus-
 sisadasta lauseenmin kertoi,
 sanai, että talonpajat pake-
 nivat Wirttain suahan, jolla
 on siitä syystä nimensä "jär-

nerin Pakasna." Venäläiset
 alisivat kastaneet palkkakun-
 nan asukkaille, mutta se osun
 herrat väittivät palkkallista
 en alleen vaan rasvoja kuni
 ahdistelemassa. Silloin ali ni-
 mittäin palkkollisten "määrä-
 mikat" ne muuttivat siihen ai-
 kaan vielä Mikon päivästä.
 Kahakkaa on kutsuttu "Pus-
 sisadaksi" ja myöskin Kuu-
 gaan sadaksi.

Vuoden 1808 sadasta kuulin
 vielä seuraavat pikkuker-
 tamukset:

Kuhalan Yliskylän emän-
 nättä tahtivat ryssät ruakaa,
 ja yksi ryssä käski taiden
 "luimimaan" emäntää. Luimi-
 minen jäi kuitenkin sit-
 sensä; ryssä vaan tänäsi
 muutama kerran emäntää.

Kiipulla meni millipualimies kasu-
 maan venäläisiä; mutta ryssä lyh-

Käsi sen vaan lumeen.

Terttulan Kujalassa (nykyisessä pappilassa) tahtoiivat venäläiset kaurajia, mutta isäntä lykkäsi ryssän määkivierusta alas, kun rupesi vähivaltaa tekemään. Ryssä lähti ajamaan isäntää hevosella takaa, mutta isäntä pukahki naapuritalaan Hankalään pahaan. Ryssä läi Kujalan tuatunki sapelillänsä suuren lausen ja sanoi: "Taruissitte tuosta niin kuin närpiäläisetkin."

Satawäkeä näyttää Suomen sadan oikeine kulkeneen usein Tammelan lävitse. Äitini sanoi isänsä valittaneen, että satawäkeä kyyditseään kuulutettiin hyvin usein, ja kyytin teko tuntui kovin rasittavalle. Välistä sanoi kuulutettun ja kalme kertaa nuteen kyytiin ennenkä ehti edellisestä kyydistä katic.

Torran Mängin isäntä, jolla oli lautamies, kielti tarraolaisia me-

nenästä ryssää kyytiin. Ryssät tulivat kylään Mänginä kurittamaan, vaan eivät saaneet häntä käsinsä. Tarraolainen piti menemään kumminkin ryssää kyytiin, eikä heitä päästetty palaamaan ennenkä Tarnias-
te, ja siltäki pääsivät vaan kauramalle. Taiset miheet jättivät hevosensa sinne, mutta Heikki Mäntylä jätti hevosensa tuli hevosella. Kuuden punte oli tarraolaidilla kyytimatkalla niin suuri, yksi heistä oli sarranut, ettei hänellä ollut Mikan päivänväliään maute ruakaa kuin puolen naurista. Mikan päivänä tuntui paastaceminen kahta koverumalta. Mikan päivän näet Tammelassa parhaita juhtia, jollain sydään, mitä parasta on talossa.

Jokioisten tehdas.

Jokioisten tehtaiden vanhoista ajoista en onnistunut saamaan paljonmitään tietoja. Kansat tietää vaan kertoa vallattomuuksista, joita jokilääniläiset tekivät kun kävivät ylen suurissa joukoissa rautamatmista vetämässä. Vastaaan tulioille ei annettu tietä, vaan tehtiin vielä joskus raatinta väkivaltaa. Kun Nudenmaan ruotsalaisissa kylissä ei annettu miehille yösiijaa eikä hevosille vettä tekivät jokioisten miehet väkivaltaisia tepposia, joilla välistä saivat talonväen suomeakin puhumaan, vaihtuivat ne olleet ensin suomea ymmärtävinänsä. Wälitukseksi tehtiin vallattomuuksista ja senouoksi piti säädetyä, ettei jokilääniläiset saa kulkea 80 hevosta enempää yhdessä joukossa. Sanotaan jokioisten rautatehtaalta ennen olleen oman pappinsa, joka samalla piti olla kouluttaja 11).

Jokioisten verkatehtaasta oli H. fors Morgonbadissa v. 1846, 68 numeroossa kuittelevä kirjoitus. Siinä kerrotaan muun muassa seuraava: Tehtaan perusti kenraali Willebrandt. Työntekijöiden oikeus alkoi 17 p. Toukokuuta 1797. Vuodesta 1838 alkuun ruvettiin tek-

11) Kato Strandbergin Herdaminne.

lasta monin puolin parantamaan. Se rakettiin uudesta ja laitettiin aian mukaisia koneita. We-
siratas kävi painovedellä ja oli 36 hevosen voi-
mainen. Tehtaassa valmistettiin verkkoja, Satunia
dopvelia, frisiä, flanelia, vuorikangaita y. m.
v. 1845 valmistettiin veraksi 2944~~00~~ villoja joi-
ta osa kotimaan lampaiden villoja. Kaikki aan
teki tehtaan teosten arvo mainittuna vuonna
39500 ruplaa. Kangaita kütetään erinomaisen
hyviksi. Nitä myytiin omassa maassa sekä
Pietarissa. Työväkeä oli tehtaassa 117 henkeä, 99
henkeä 15:stä vuotta vanhempia, 18 alle 15 vuoden.
Ulkomaalaisia oli 26 henkeä.

Forsan ja Wiksbergin pumpuli tehtaat joi-
den ympärille näyttää kasvavan tuota pikaa kau-
punki ja joissa nykyään jo on kolmatta tuhatta
asukasta, ovat nyky-aian synnyttämiä. Forsan
perustamisen alkoivat herrat Wahren, Bergström ja
Hermmark. v. 1841 nykyinen osake-yhtiö perustettiin
1859. Talollinen Jaakko Tölä sanoo Wahrenin
pyytäneen kylän isänniltä lupaa laittaa kansasen
Ruhelan koskeen pienen myllyn, mutta luvan saa-
tuaan rupesi hän rakentamaan pumpuliteh-

lasta. Ensin oli Wahren vuokrannut Linikkalan
Heikan rusthollista väkäsien pyölin (moision) teh-
taan alaksi, vaan sitte osti hän Nikkilän talon
ja antoi pyölin takaisin. Myöhemmin on Forsan
osake-yhtiö ostanut tehtaan läheltä useampia taloja
Lannan, mitä Forsan tehdasta rakennettaissa tar-
vittain, sanoi Jaakko Tölä itse vetäneensä. Teh-
taalla on jo neljätkymmentä vuotta pidetty lau-
vanteita toripäivinä. Niillä toripäivillä l. n. s. Forsan
markkinoilla on paikkakunnalla jommoinkin
merkitys. Nille kokoontuu välistä sadottain hevosia,
jotka tuovat puita, ruokatarvareita, y. m. Pätsi tehtaa
laisia, ostavat suuri osa Kalvolan, Urjalan, Tammenlan
ja välistä muidenki lähipitäjien asukkaista Forsasta
viljaa. Muuten on Forsa suuressa määrässä muut-
tanut ympäristönsä yksinkertaisia tapoja¹²⁾

Wahrenilla mainitaan 1849 olleen Johioisten ympä-
ristölle levitettyä 50 paria kankaspuita, joilla kudot-
tiin hänelle pumpulista sekä puolivillaista kankasta¹³⁾
Sellaainen kotikudonta tehtaan kaluilla lienee pian la-
kannut; sillä tämän kirjottaja ei muista siitä
muilleensa mitään. Se lakkasi ehkä sitte, kun Wiksbergin
tehdas tuli valmiiksi.

12) Wertaa Päijänne v. 1878 lisälehti no. 21.

13) Wert. Abbo Tidn. 1849, no. 56.

Asutus tarinoita.

Hyvin laajalle levinneen tarinan mukaan on Perttula Tammelan vanhin kylä. Loimaan Hirvikoskelle, (toisten mukaan Vesikoskelle) meni Perttulasta las-
tu jokea myöden. Hirvikosken mies tuli katsomaan naapurin, mutta Perttulan mies tappoi hänen. Perttulan isäntä huomasi ikään vieraan lasten Loimaan jokea myöden uiskentelevan. Hän arveli saaneensa naapurin ja läksi pitkin jokivartheta sitä etsimään. Haudankorvassa, liki nykyistä Forssaa löysi etsiä uuden asunnon. Se oli hänen talostansa lähes kolmenkymmenen kilometrin päässä; mutta Perttulan mies ei suvainnut niinkään lähellä naapurin, vaan tappoi sen heti kohdattuansa. Murhattu haudattiin asuntonsa luoksi ja haudasta sai Haudankorvan kylän nimensä. Vielä sanotaan Perttulan ajan menneen kau-
 vempaan naapurin etsimään ja löytäneen toisen naapurin sitä, missä nyt on Portaan kylä. Kun matka Perttulasta Portaaseen tekee yli neljäkymmenen kilometrin, ei perttulainen katsonut niin kaukana asuvasta naapurista olevan häittä, vaan salli sen rakentaa talon sillä ehdolla, että nimittäisi talonsa ta-
 loseksi, miten hänkin. Sen mukaan olisi Talonen sekä Perttulan että Portaan taloista vankin. Juhka Tankuan-

pää kertoi Perttulan Talosen ensimmäisen isännän ol-
 leen niin väkevän, että kantoi suuria hirsisiä yksin huoncensa päälle. Harjahirttä viedessään putosi hän huoncensa päältä ja hirsi tuli päällensä, mutta tuosta ei äijä ollut millänsäkään; vei vaan harjahirren uudestaan päälle ja rupesi entistä kiikkusemmin työhönsä. Hän söi äärettömän paljon herrallaan ja oli taas välistä viikkokauden ilmenkin.

Sama Tankuanpää tiesi kertoa ettei Talonen ollutkaan ihan vanhin Perttulan taloista; se oli vaan siellä vanhin ihmisten rakentamista taloista; mutta Mattila nimisen talo oli Perttulassa jo silloin kun jättiläiset asuivat maassa. Mattilassa asui tonttu ja rakensi mainitun talon niin mainioksi, että siinä olivat rautaiset portitkin joiden ääni kuului liikutellessa monen penikulman päähän. Tonttu otti jättiläis tytön emännäkseen ja erään jättiläisen renkiensä. Renki sökösi ruokakupin ja tonttu suuttui siitä niin, että tappoi emäntänsä; luuli näet kupin pilaamista emännän syyksi. Talossansa ei tonttu enää viihtynyt; huusen tavassa hänen vaan kuultiin usein huutelevan: „tapoin hyvän emäntäni pahan renkini tähden“. Rautaiset porttinsa vei tonttu Perttulan jokeen kun läksi talostansa; mutta toisen kertomuksen mukaan vietiin veräjät jokeen vasta „ison ryssän aikana.“

140 Lamantapainen kartano-taru kerrotaan Torron ky-
lästä, joka on läheteillä Someron rajaa. Noin 2 ki-
lometriä Torrolta länsiluoteeseen päin, on metsä, jota
kutsutaan Huhtaan kartanoksi. Siinä sanotaan
ennen olleen kartano, joka oli muka Suomen vanhem-
pia. Kartanossa oli rautaiset portitki, joiden ääni kuu-
lui Torrolle asti. Huhtaan asukkaista muistellaan muu-
tamia „mampsellejä”, jotka hävivät Torrolla kyläi-
lemässä. Paikalla on vielä 2 isomusta kivasta lähete-
teillä toistansa. Vanhempia raunioita on seudulla useam-
pia. Muuten on Huhtaan kartanon maa sellaista, että
sitä on sopinut peltona viljellä.

Erään kertomuksen mukaan ovat Huovalan ja Liukolan
(Huustammoin) kylät Haudankorvan jälestä rakitetut. Hevoniemi-
men kylä Pyhäjärven rannalla, lähellä kirkkoa sanotaan
myös olevan vanhimpia kyliä. Sitä on lähes 20 kilometriä
Torajärvi nimeään kylään. Ennen sanotaan Torajärvi ja
Hevoniemi olleen naapurukset, ettei ollut mitään aitoja vä-
lillä. Tohtori Tolppo vainaa oli sanonut että Torajärvi on
yhtä vanha kuin Hämeenlinna, ja Pihonkorpi niminen
talo vähän nuorempi. Mitin tuo lause lienee perustunut,
mutta minä olen sen kuullut luotettavalla henkilöltä.

Lunkaan kylän synnyttä herrotaan että kylää rak-
ettaissa kuului Haudankorvalle hirveen ääni ja Hau-

41
dan korvan mies sanoi hahkausta huullusansa: „kuka
sieltä minun mettäessäni lunkaa?” Kylä sai siitä ni-
meksensä Lunkaa.

Huhtaan kylä vanhin Huuppihuussa sai nimensä
huhkasta, jonka kylän perustajat, 2 leskimiestä sinne
ensin hakkasivat. Paarahuklan talo, lä-
hellä Pengon rajaa sai nimensä siitä,
kun Kiipun Paara viljeli siel-
tä kaskeja.

Sukulan kylän vaikeista ker-
tai Weetrikki Tulakas seuraavaa:
Sukulan kylän ensimmäinen
huone oli Rakon kiveillä, se ku-
lähellä nykyistä kylää. Se huone
oli puolitäistä syltää kunnakin. Sil-
jättäin se oli vielä ehjää. Putta
tappoi 3 miestä palaa sille Sukulasta
kaikki väen, ettei jäänyt kuin
yksi tyttö, ja sekin meni Ojas-
ten kylään, jätta kylä jäi ihan
kylmille. Mutalasta tuli sille en-
simäinen uusi asukas
Sukulaan.

Waulamin ^{Kylä} Jäkijäisillä sai nimensä Waho-kivestä, jonka pitäisi olla Laimaan jäessä noin 20 metriä yläpuolella Waulamin diltaa. Siinä pitäisi olla uvasiluku tahti jätain muita merkkejä.

Vanhempia taloja sanotaan olevan Haudanharuan kylässä Kossila, Järvenpään kylässä Jaska, Riihivalkaman kylässä Lemetti, Markula, Siikkalan kylässä Lemetti ja Anttila, Mäivistan kylässä Piipa, Huhtaan kylässä Anna ja Ladauseini-
an kylässä Mikkala. — Perin-
näksi astettiin ensin Haudan-
haruan Kossila, Hevanienmen
Senteri ja Huuvola.

Jokioisten kartanon rakennus.

Lapsena ollessani kuulin kerrottavan, että kuninkaat-
ta ammuttiin sodassa hevosen ja eräs sotilas antoi
oman hevonsa kuninkaalle, joi itse "sodan jal-

koihin" ja pyysi ruhtinaan muistamaan vaimoan-
sa ja lapsiansa. Kuninkas antoi sen vuoksi mainitun
sotamiehen leskelle luvan valita valtakunnasta itsel-
lensä maata penikulman jokea taakalle. Leski valitsi
osansa jokioisilta, jossa sitte eli komeasti, antaen
muun muassa kantaa hopeakoukuilla liepeitänsä.

On vielä semmoinenki juttu, että jokioisten rakenta-
ja pyysi kuninkaalta hevosen vuoden alaa maata.
Kun kuninkas lupasi antaa leikkasi hän hevosen vuo-
dan niin hienoiksi säikeiksi, että voi sillä kie-
tää maata penikulman jokitaakalle, ja semmoisen
maan hän mittasi jokioisilta.

Nykyään kertovat "jokilääniläiset", että jokioisten kartan-
non rakentaja oli Anna Maria Roos joka sanottiin olleen
kuninkaalla imettäjänä, toisten mukaan kättilöimänä.
Joku mainitsi vielä hänen miehensä Matias Jäntembergin.
Ensimmäinen piti jokioisten kartano rakettaman Jänhijoen var-
rella olevain Saaren talojen tiluksille, noin 7 kilometriä
jokioisilta. Siellä oli jo jonkinlaista kartanon alkua.
Saaren Eskolan nykyinen luteri sanotaan olevan rakettu
Saareissa olevan rakettu Saareissa olleen kartanon talli-
na. Saareissa ei saatu hevosia monestymään, vaik-

ka ripotettiin kalkkiakin selkään noitakeinon poistamiseksi. Kartano piti muuttua toiseen paikkaan.

Nykyinen kartano rakettiin Nivan-Hyrylän, -Ojasten- ja Tellilän kylän maalle. Näiden kylän miehet riitelivät kovin vastaan; eivät olisi antaneet talojansa kartanon alaksi. Ojasten ja Tellilän, miehet pitivät hirveen aina turvanansa työssä käydessänsä, ja kun kysyttiin, mitä he aina hirveellä tekivät, vastasivat he: „koira mies asetonna.“ Muutamain talojen omistajat antoivat viimein maansa Jokioisille sillä ehdolla että saivat lorpan maata palkinnoksi, mutta Nivan kylän miehet pitkittivät riitaa ja luopuivat taloistansa vasta sitte kun heille ostettiin muualta toiset talot. Yhdelle ostettiin talo Kartanon kylästä, toiselle vaulamilla, kolmannelle Lunttilasta. Jokaisen ostetun talon nimeksi pantiin Harvia. Herrat tahtoivat semmoisia nimiä, kun olivat saaneet riidellossa paljon harmia.

Walttiopäivillä v. 1872 nostettun kysymys Jokioisten alustalaisten kunnallisesta ^(omistus oikeuden puolesta.) asemasta. Mainittua kysymystä varten hangittujen tietojen mukaan oli Jokioinen jo uskonpuhelistuksen aiosta eri neljäskuntana Portaan hallintopitäjässä ja annettiin tuon tuostakin

läänitykseksi otolliseksi aiaksi. W. 1575 mainitaan se olleen Klaus Flemmingille läänitettyä. Wihdoin tunnettu maanmiehenne Jesper Matinpoika Kruus sai erään Kaarle Herttuon kirjeen hausta Korsholmasta Helmi-kuun 15 p. 1602 otolliseksi aiaksi koko Jokioisten neljäskunnan, joka oli kaikkiaan $9\frac{1}{2}$ veromarkkaa eli 164 taloa, nauttiaksensa ja pitääksensä kaiken veron ja tilustuksien kanssa. Tämä läänitys sitte useat kerrat vahvistettiin, kunnes vuonna 1613 ikuiseksi aiaksi uudistettiin, kuitenkin Norköpinkin päätöksen ehdoilla. s. o. että vahvistusta oli etsiminen kullakin uudelta kuningaalta. 17men vuosisadan kuluessa Jokioinen meni perintönä Jesper Matinpoian jälkeisille, ensin hänen poikallensa Juhana Kruusille, sitte tämän tyttärelle Anna Maria Kruusille, joka oli naituna kreivi Kaarlo Maurits Levenhauptille ja hänen kuoltuansa vuonna 1666 leskensä nautitsi samaa läänitystä. Suuri Reduktionin peruuti ruunulle koko läänityksen v. 1683 sen vuoden veron kanssa; mutta jo seuraavan vuoden alussa leski kreivinna näkyi rakentaneen ruunun kanssa vaihtokaupan, antaen ruunulle useat osto- ja alodialitilat Ruotsissa ja Suomessa, ja saaden niiden sijaan Jokioisten neljäskunnan

1684 vuoden veron kanssa. Omistajana tämän leski-rouvan jälkeen olivat hänen poikansa kreivi Aksel Juhana Levenhaupt, ja sitte tämän tytär Juliana, naitu keraalimajuri Juhana Henrik Hamilttonille. W. 1752 osti majuri Reinholdt Juhana Jägerhorn Spuurin herra suurimman osan johioisten tiloista, mutta myi ne sittemmin laamanni Kustaa Reuttesholmille, jonka perästä tämä maa-omaisuus on kaupossa kulkenut häistä häteen. Alkuaan ovat johioisten talot olleet, ainakin enimmäksi osaksi vanhaa perintömaata. Verorästistä myytyinä joutuivat sittemmin muutamat talot räbbsimäcken omikoi, mutta edellämainitun vaihtokaupan aikana v. 1685 oli vielä toinenpuoli perintömaata. Samoin nähdään olleen laita v. 1729, jolloin ta-paktui perinnön jako kreivi Levenhauptin perillisten välillä. Kuninkaallisen tuomion kautta v. 1782 vahvistettiin se käsitys, että johioisten suku-oikeus talot (bårdsbrå) saavat kulkea perintönä niiden viljelyillä, mutteivät ole sentään heidän omiansa. Nyt ovat johioisten taloista jotkut perintätaloja, muutamat suku-oikeus-taloja, vaan enin osa n. s. puktaita räbbsitaloja, joita kartanon omistaja saattaa arentille mielival-taisilla ehdoilla. Muutamia johioisten kyliä on jo

hävitetty ja talot yhdistetyt suurina tiloina viljel-täviksi.

14) Wetzoo Uusi Suometar v. 1872, nr 34.

Löytöjä.
Häiväaseita.

Lusikkaan Ison Kooningin Isotta pellolta löydettiin 1860 paikoilla kivi kirves, jonka löytäjä. Täavetti Heikinpoika Patakankas lahjotti museoon.

Tihtikoskelta löydetty Mäentaustan pyölistä 15) noin 60 vuotta sitte veneenmuotoinen vasara kirveen terä, jonka talollinen Matti Tihtikoski lahjotti museoon.

Teuron Ylilehkalan huokkamaalta löysi torppari Heik-ki Silmälä 28 v. sitte tutkaimelta katkennun veit-sen terän, joka löytäisä oli terävä, mutta sittem-min on sitä veitellä raaputtu. Löytöjä lahjotti sen museoon.

Teuron Yli-Tuomolan huokkamaalta löysi itsellis mies Ma-ne Matinpöika noin 17 vuotta sitte huonosti hiotun tasatattan. Se oli pahasti kolottu, mutta lunastin sen kuitenkin museoon.

Sitainsuun torpan läheltä löysi Rukalan Yli-kylän

15) Pyöli merkitsee samaa kuin noisio eli vähätkäntä ta-losta etäällä oleva peltö.

vaari kivi-aseen, jota en onnistunut saada nähdäkseni.

Hlevoniemen kylästä, läheltä Tyllin torppaa sanoi neiti Kaisa Sahuri löytäneensä reijäistä katkenneen harmaan kivivasaran alipään, mutta sanoi sen kukkuneen.

Mustialan alueeseen kuuluvan Myllykylän Lahurin torpan pellosta sanoi edellä mainittu Kaisa Sahuri löytäneensä reijäistä katkenneena. 1876 vaiheilla leveäteräisen tasataltan. Sen oli hän huolellisesti säilyttänyt ohjassa. Lunastin sen museoon. Saman kylän jokilan torpan maalta löydettiin noin 1830 vaiheilla iso hyvästi hiottu kourutaltta, jonka toisessa kyljessä oli syvä jälki kiven sakaamisesta. Terästä oli kalvettu muun muuta tietysti lääkkeeksi. Torppari Juhon joku lahjoitti sen museoon.

Torppari Joose Heinänen (Mustialan alustaa) lahjoitti museoon 2 kirkkua, nimittäin tasataltan teräpuoliskon ja varsipään katkelman. Hän oli ne perinyt vanhemmiltaan ja arveli löytetyt läheltä Heinästen torppaa.

Mikko Pihonkovan kertomuksen mukaan löysi Eva Harju Uuden kylän Leppälän maalta suuren kivihiirveen, jonka piti joutuneen Jopään torppaan Kalvolaan.

Suutari Cajanderin sanotaan löytäneen Kankaisten rustokollin nitystä läheltä maantietä ja Kuivajärveä samasta paikasta 2 kivi-asetta, joista toinen oli kourutaltta.

Sanotaan myyneen toisen Forssaan.

Ojasten kylästä löysi talollinen Antti Huikka pellostansa, läheltä taloa 3 tuuman pituisen, 2 sormen levyisen kivi-aseen jonka sanoi kukkuneen.

Matti Antolalla samassa kylässä sanottiin olleen ennen sannaisten kivi-ase

Roopetti Eskola sanoi olevan itsellään 7 metrin pituisen 3 metrin levyisen hyvästi hiottu punertavan kourutaltan, mutta löytöpaikkaa ei tiennyt, eikä ollut tilaisuudessa sitä näyttämäänäkään.

Torpparinpoika Augusti Korteniemi Letkulta löysi Liesjärven haakkoiselta rannalta 2 kivi-asetta toisen 1877, toisen 1875. Löytäjän sisar, joka niistä kertoi, ei tiennyt, koska olivat tallella. Use ei ollut poika tavattavissa.

Torron kylässä kerrottiin löydetyn 2 kivi-asetta, joista toinen kourutaltta. Kumpikin Mäntylän talon miesten löytämiä. Niitä sanottiin käytetyt taikatemppuihin. En saanut nähdä kaluja enkä löytäjiä.

Talpijon kylässä löyettiin hiljattain Kasimäen torpan kivisestä pellostasta, noin 2 virstaa länteen päin Talpijon kylästä kivi-ase. Löytöjä torppari Matti Kasimäki. Pyysin lähettämään museoon.

Pihivalkaman kylästä sanotaan talollisen Juhon Anttilan löytäneen omasta kaustansa, lähetteiltä Antti-

lan taloa kivi-aseen joka sanottiin olleen noin 10 metrin pituisen, siniharmaata kiveä. Löytäjää en tavannut.

Torppari Matti Holmi oli ikään löytänyt niittä paikoin 15 metrin pituisen puraan terän muotoisen sinestävän kivi-aseen. Se oli lyöty rikki ja annettu kappaleita reppuryssä.

Torppari Samuli Nörsijä oli löytänyt v. 1830 vaikeilla Pyhäjärveen kuuluvasta Raatolusodan lahdosta, Pappilan ja Skydön kylän väliltä. Höylän terän muotoisen sinervän kivi-aseen, jonka oli antanut Selhonmäen Kallelle.

Tammelan kylään. Mainitun Kallen poialta, urunpoikii Heikki Grönlundilta sain pienen palasen kivi-asetta, museoon lähettääkseni, muttei hän tietänyt, mistä isänsä sen oli saanut.

Talollisen joka Sepän sanottuun löytäneen v. 1852 Pyhäjärven etelä puolelta suusta 24 metrin pituisen 10 metrin levyisen suippokärkisen sinervän kivi-aseen. Osoitettiin sen olevan löytäjän poialla Jokioisten Rehtijärvellä.

Sepän poika Otto Fredrikki Lindfors löysi noin v. 1870 paikolta Pyhäjärven rannasta, Rikivalkaman kylän kohdalta hyvästi kiottun taltan. Löytöjä lähetti sen museoon.

Torpparin tytär Karoliina Maori sanoi löytäneensä Pappilan Isotta niityltä, Laimaanjoen eteläran-

nalta, noin 360 metriä Pyhäjärvestä sinervän, höylän terän muotoisen hyvästi kiottun kivi-aseen. Hän arveli sen kukkuneen.

Järvenpään kylästä, Jänijärven rannasta, noin 1 kilometri Linikkalaan päin Jänijoen suusta sanoi torppari joka Kulmala löytäneensä kivi-aseen (luultavasti nuolen kovasimen) Sen sanoi myyneensä kauppias Spöderbergille Jokioisilla.

Kauppias Spöderberg sanoi edellä mainitun, sekä myös erään toisen, Forssan maalariilta saadun kivi-aseen antaneensa jollekulle maisterille, jonka piti toimittaa ne museoon.

Kaukijärven rannasta, läheltä Järvenpään Jaskan taloa löydettiin noin v. 1800 vaikeilla harmaa kivi-ase, kertomuksesta päätthän nuolen kovasin. Säilytetty kauvan tallella, syöty viimein pistoksen lääkkeenä. (6)

Kaukijärven kylässä löysi talollinen Matti Laukonen v. 1832 lähellä taloansa sekä Jänijärven rantaa olevasta Haaranlahden pellostoa harmaan, soikeaksi kiinorosyrjäisen kiven. En saanut sitä enää nähdäkseni, enkä tarkkaa tietoa, minne oli joutunut.

Wuoren torpassa oli noin 15 metrin pituinen käärestä 7 metrin levyinen tasataltta. Yläpäätä muodos-

(6) Wertan C. G. Gottlund Antiquariska Antikningas I Nylands och Tavastehus län s. 271-2.

152
Ki sen poikkileikkaus 4 metriä suuren nelion. En onnistunut saada sitä mukaani, enkä löytöpaikastakaan tietoa.

Torppari Tuomo Lillanpää löysi noin 30 vuotta sitten Heinäjärven tuoteispuoliselta rannalta, Heinämaan pelon syrjästä kiveen Sen luvustin museoon. Löytäjän sanoi lyöneensä siitä palasen pois, ettei se lentäisi pois. Ukko ei sanonut sen muuten pysyvän kauvassa paikallansa.

Torppari Jaakko Kujanpää löysi v. 1830 vaikeilla Tyhjäjärven rannoista Jäppilän lahdesta reijällisen kivivasaran. Ei tiedetty, minne on joutunut.

Kukalan koskesta, joka nyt Forssan tehdasta käyttäen oli rauhollari Mäntylä Forron kylästä löytynyt noin 1830 vaikeilla sinertävän kiviaseen, jonka sanottiin väkittelien kuluneen. Oli Forron Mäntylässä ollut toinenkin kivi-ase, mutten saanut sitäkään nähdäkseen. Kukalan Foron isännältä on lehtori K. A. Gottlund saanut yhden kivi-aseen (17).

Jokioisilla löysi Saaren Eskolan setä joka tyttärensä kertomuksen mukaan Jokioisten kirkkotarhan luota kivi-aseen. Iso-isältänsä sanottiin hänen peri-

(17) Vertaa C. A. Gottlund Antiquariska Anteckningar I Nylands och Tavastehus län s. 271-2

153
neen toisen kivi-aseen, arveltiin niiden joutuneen jollekulle sukulaiselle.

Kuukin seppä Gabrieli Lilja löysi myöskin Jokioisten hautausmaan tyköä v. 1872 hyvästi kiertun punervan kivikuokan. Torppari Jaakko Takala oli ukkosen vaajalla "sammutellut kulovalkeita ja muitakin taikojen tehnyt. Mutta olipa ukko ruvennut epäilemään oman vaajansa tehovoimaa, ja meni pyytämään yllä mainittua Liljan kivi-asetta. Sen taikavoimaa piti Jaakon mielestä oleman suurempi, koska oli punertavaa kiveä. Lilja ei hennonut antaa koko "vaajaa" (kuokkaa) vaan loi sen vasaralla rikki 3lle kappaleelle. Jaakko sai paksum päähän osaksensa, 2 kappaletta oli jäänyt sepälle. Viimeiseltä jäi hänelle ainoastansa keskupaikka kuokkaa, hän lahjotti näet teräväänpäähän mainittua kalua museoon. Kärkipää tuli siis viimeinkin pelastettua, mutta joutui seki vielä kerran isoon vaaraan, eräs vähämielinen akka oli näet sen vähällä syödä. Akka kun oinulla mainitun kiven näki, koitti sitä kaikin mokomin omaksensa, että olisi saanut syödä lääkheksensä. Mutta kun en minä millään ehdolla suostunut kauppaan, sieppasi akka kiven ja aikoi siitä haukata edes toisen puolen. Hirmeäsen kovasti hän puri, mutta onneksi oli kivi niin

lujaa, ettei se katkennut. Lepän lapset olivat takrineet kiven pään puolella, kun olivat koittaneet sitä toisen kappaleen kanssa yhteen liittää; sitä pikiä akka parka sitte koitti jyräillä, kun ei pystynyt hammas kiveen.

Kiipun kylässä löysi edellä mainittu Jaakko Takala Paaran talon Harakkapyyöli nimisestä pellostä noin v. 1842 vaikeilla kivi-aseen, jonka taikoihin häyttämistä on jo edellisessä löydössä mainittu. Minä en mainittua Jaakkoa tavannut.

Klemelän pellostä sanottiin löydetyn noin v. 1844 paikalla kivi-ase, jonka sanottiin kulkuneen. Klemelässä oli ollut vanhuudelta perintönä kulkenut kivi-ase, nuolen kovasimeksi arveltu. Se oli lahjotettu Turun lyseon. Löytöpaikkaa ei tiedetty.

Nummen huokhamaalta, joka on Kiipun kylän läheteillä olevasta Ruusniemen torpasta 1 kilometrin verran pohjoiseen päin, löysi torppari Isakeli Ruusniemi paksun tasataltan, jonka lahjotti museoon.

Herman Perttulilla Ojasten kylässä oli myös luovutettavan kertomuksen mukaan ollut vanha punerova kivi-ase, jota käytti taikauksiin. Arvelaan joutuneen tyttären mukana Tampereelle.

Perttulun kappelista Perttulun kylään kuuluvan Särkisillan torpan maalta savipellosta löysi Joose Särkisillan v. 1875 sinertävän kivi-aseen. Löytöpaikka on noin 7 kilometriä Perttulun kirkon kylästä etelään päin. Jaakolan pellostä oli löydetty noin 23 vuotta sitte 22 senttimetrinen oikokirves. Naapurit arvelivat sen olevan Jaakolan tallesta, vaan Jaakolan haltiat väittivät vastaan.

Kalliohankaasta noin 5 kilometriä Haapaniemen kylästä etelään päin, löysi Jukka Elikkola noin v. 1812 vaikeilla siheppikin muotoisen kivi-aseen, jonka häytettiin taikauksiin.

Humppilan kappeli oli köyhä kivi-aseista, minkuin sellaisen järvehtömän alankomaan sopikin olla. Tanoi ihku sentään, että Humppilan kylä joutui kolmatta v. kymmmentä vuotta sitte tulen saaliksi, kun ei ruvettu kohta vedellä ^(vaan koitettiin ukonvaajalla sammuttamaan) sammuttamaan. Humppilan kylässä tapasin Paavolan talossa vanhan perintönä kulkenneen kivi-aseen, vaan en saanut sitä kukaan mukana.

Hevonniemen Huusilassa minulle näytettiin pakasti kolottua kivi-asetta, joka oli perintönä kulkenut Rimmin torpasta Kälviälästä. Levän kylään kuuluvassa Pommin torpassa sanottiin ennen olleen kivi-ase josta ei enää tiedetty. Tytär muisteli sen löytyneen amman torpan läheteillä.

Teuron Tuomolan vanha isäntä näytti kanssa minulle pa-
sua rikottua kiiviasetta, mutta antoi siitä mukaani vaan palan.

Jusakki Sanderi sanoi herran löytäneensä noin 15 cm
sin pituisen 7 metrin levyisen höylänterän muotoisen
kiiviaseseen, jonka sanoi pudonneen Humppilan mie-
heltä kärejällä matkalla. Vaikka vakuutti, ettei kärejällä-
[asiain saasta millään keinolla päättymään, jos va-
kärejämiehellä on "ukkosen vaaja" taskussa, Siksi
arveli Humppilan miehenki sitä kärejillä kulettaneen.
Löytöjä sanoi mainitun kalun hukanneensa Hämeen-
linnan markkina matkalla.

Muita löytöjä Tammelan emäseurakun-
n Saaren kartanon tyköä maantien vierestä löydettiin
maantie sientaa kaivauksissa joku aika sitte nelikul-
maisia vaskirakkoja sekä ryssän kirves. Samasta pa-
kasta sanotaan löydetyn usein ihmisen luuta.

Nähtävästi ovat samat luut tulleet useampien
kertojen näkyviin.

Mikkolan torpan pellosta Jusikkaan kylästä löy-
dettiin joku vuosi sitte pienet käsikivet (jauhinkivet).
Samasta kylästä löydettiin Mäkiladon mäestän maan-
tien alta, keskeltä kylää ~~1870~~ sitte ruumis-arkit
luuta sisältä. Pöydellensä ne olivat rauenneet tornukset

Piihivalkaman kylässä sanoi Talollinen Jaakko Ant-
ta löynteensä v. 1880 paikoilla omasta pyölistänsä
(moisistaansa) vanhat kankisuuteen kuulaimet, jotka
löytöjä lahjotti museoon.

Pappilan puutarhasta sanottiin löydetyn muuta-
ma vuosi sitte sileä 43 metrin pituinen kivi levy,
jossa piti oleen vaasiluku. En saanut siitä mi-
tään lähempää tietoa.

Marraskuussa v. 1851 löysi seppä Israeli Jansson
Mustialaan kuuluvan Mudenkylän Pietilän riiken
kukaan alta 353 vanhaa, v. 1730-68 välillä lyö-
tyä vaskirakoa, jotka painoivat 18 naulaa. Löytö
tarjottiin yliopiston lunastettavaksi (18).

Kylänpääkylästä, Sukulan järven rannas-
ta löydettiin 60 metrin syvyydestä 1876 kivi kello,
jotka löytöjä Fredrikki Kylätulokas lahjotti museoon.

Humppilassa on puusepällä Juha Toipalla urut
jotka kerrotaan oleen ennen Nousiaisten kirkkoherralla.
Niissä on seuraava kirjotus: "Omnia ad Dei

(18) Wertaa H. fors Tidn. v. 1851. 173: ja C. St. Gottlund
Antiquariska Anteckningar i Nylands och Tavastehus län. s. 212

Glorium: reparerates Åse 1780 af urgunisten Gabri-
el Lind."

Jänkiön kylässä Arkin talon vanhalla emännällä
vanhoja sanomia ja raamattu vuodelta 1642. Sa-
massa kylässä kuuluu olevan seppä Gaapo Tamme-
linillä samanikäinen raamattu. Minä en tavannut
seppää kotoa.

Talsolan Paavolassa on vanha, suuri, siivä-
tekoinen ~~faneraattu~~ kaappi, joka pitäisi olla Ruot-
sissa tehty. Jokuoisilla se se oli joutunut huutokaup-
passa Saaren Eskolaan ja sieltä Paavolaan. Ei si-
tä kuvattu millään hinnalla myydä. Toimitin siitä kuvan.

Perttulassa Palikkalan kylässä oli Aijälän talossa
2 vanhaa sotakirvestä, jotka ovat siinä talossa
kauvan perintönä kulkenet. Toisen varressa oli lei-
kattu karakan varvas, joka sanottiin olevan sen
talon vanha puumerkki. Emäntä Maria Aijälä lah-
jotti mainitut kirveet museoon.

Perttulon Kujalaan oli joutunut eräs sotakirves
1808. Huutokaupoissa se on kulkenut ja joutunut viimein
torppari Juka Tanhuampäälle, joka sen lahjotti museoon.

Opinee tässä saada sijansa vielä eräs arkun jätta,
koska se vähän kuvaa jotenki ~~fagalle~~ levinnyttä kau-
san taika-uskoa.

Uryälässä tapasin erään Tammelan miehen, joka sanoi
olevan Tammelassa lähellä Tuukolan kylää olevassa
Keskisten järvestä vanhan järveen upotetun arkun. Sen
sanoi olevan eräällä karilla, läheteillä järven pohjaispää-
tä noin 54 metriä rannasta ja ainoastaan 1 metrin ver-
ran veden pinnasta. Ukko väitti itse nähneensä arkun
ja tiesi vielä hertoa, että siinä on kannessakin napin tau-
raiset koristeet. Kerran sanoi vedetyn sen veden pintaan,
mutta kun vesi rupesi arkkua nostettaissa kohisemaan, pe-
lästyivät ylös ottagat, päästivät aarteensa irki ja pakenivat
niin, että jättivät höyhtensäkin. Kun äijä niin suurella var-
nuudella ja oman näkemisensä mukaan väitti kertomustensa
todeksi, ja olin saman tapaista siitä arkusta ennenkin kuul-
ut, päätin koittaa selvää, olisiko järvestä todellakin mitään
arkkua. Olin jo ennen mainitun kertomuksen kuulemista
Tammelan kiertänyt ja aikani ei riittänyt enää sinne pa-
ramaan; pyysin sen vuoksi erästä sukulaistani ottamaan
siasta selvää. Mutta kun ei se mitään toimeen saanut,
nenin seuraavana kesänä itse tuota aarretta etsimään.
Mutta ei Keskisten järvestä sattunut siltäkertaa olemaan
rinkäänlaista venettä, eikä sinne voi suvella keville
uuttakaan sitä kulettaa. Etsimisestä ei tullut siis sen
tempää. Steffaani Lakkalammita kuulin vielä arkun

160
ta seuraavaa: Arkku on eräästä pohjoispuolella olevasta kal-
lion härestä vähä matkaa selälle päin, vedenpinnastaan noin
2 kyynärää. Se on vaskesta tehty ja sisältää tietysti ra-
kasta, koska se pidellään helisee. Ensimmäinen näki arkun talolli-
nen Antti Anttila. Hänelle neuvottiin sitte yöllä unessa
uhri, millä saa aarteen ylös. Järven rannalla kasva-
van voivaiskoivun läpitse piti pistää veitsi niin että pu-
hoksesta keskeltä, mutta jää ylhäältä ja alhaalta ehjäk-
si. Siten tehdyn reijän läpitse tarvitsi sitte puettaa 3 leivän
palaa kukin pala 3 kertaa. Kun ne leivän palat sitte viskoo
järveen, nousee arkku ylös. 2 miestä meni sitte koittamaan
arkkua, mutta rupesivat petkäämään, etteivät uskaltaneet
koittaakaan. Laman Laurilan nuottamiehet sen herran
vetivät veden pintaan, mutta kun yksi kuusi „jo se nyt
tulee,” putosi se suurella helinällä takaisin järveen, tahto-
en vielä nuotaniki mukanaan. - Aarteen ottaja ei saa näe-
pukua mitään. Torpparit Heikki Lahnala ja Jukka Hosia sekä vi-
me mainitun poika koittivat herran tavalla nostaa samaa arkkua jär-
ven päälle. He saivat sen jo näkyviin, mutta Hosian poika kuusi: „jo tulee,
ja saalis putosi ja meni sen tien. Viimeksi etsivät sitä arkkua Mik-
ko Pikonkorpi ja Jukka Kulmala, mutteivät löytäneet.

6 Someron pitäjä ja Someroniemen kappeli. 1)

Someron pitäjän läpitse kulkee pitkä, kaitainen järvi-ono, joka purkaa ^{Paimiojokien} vetensä mereen. Tuon kaitaisen vesistön partaalla Someron pitäjä pääasiallisesti on. Someroniemen järvirikas kappeli on Someron itäisellä rajalla.

Somero näyttäisi nimestä päättäen olevan somerikkomaata; mutta niin ei ole kaita; pellot ovat siellä pääasiallisesti hyvällistä savi- ja maata.

Takanuuden-aika. Jättiläisistä kerrottiin seuraava väkioapäätöksen tarina: "Jättiläis-ammä rupesi tekemään maantietä Pitkäjärven ylitse. 3 kertaa hän kuitenkin vaan vei helmassansa järveen suuntaa. ja jätti sille työn siksensä. Tuosta amman sanasta on syntynyt Pitkäjärveen " Väpin niemi." Jakasen talon lähellä, mainitun järven pohjoispuolella on nummessa 3 suunnattoman suurta kuoppaa, jotka jättiläis-ammä tietä tehdessään kaivoi. Niillä on nimenä " Amman kuopat."

1) Someroniemellä oli muinoin nimenä Ylistaro ja toisena nimenä Vaara.

Jakkulan kylän pellon läpitse Someroniemellä sanotaan kulkevan kiidentie, jonka kohdalta ei pelto kasva viljaa. Kärjen talon riihi oli ennen mainitulla kiidentiellä ja paloi yhtä päätä. Toden peräinen syy viljan kasvamattomuuteen on kuitenkin erään isännän vakuutuksen mukaan maan alainen vesivirta joka tosiaan mahtavana syöskökin mainitun pellon alitse.

Wahan Wiluksilan kylän maalla Anttilan talon niityllä sanottiin olevan kirjoitusta, josta maine on levinnyt hyvin laajalle. Sitä kävin katsomassa; mutta tuo kuuluisa kirjoitus on vaan luonnon muodostamaa. 2)

Todenperäisiä kiinteitä muinaisjäännöksiä pakanuuden aialta in Somerolta löytänyt. Niissä vanhoissa kiviainioissa, joita siellä runsaasti löytyy, lienee kuitenkin monta pakanuuden aikaisakin. Niiden asemasta tulee puhe edempänä.

Uusi-aika. Paavinuskon aikana oli Somero, kuten edellä mainittin, yhteydessä Tammelan kanssa. Oman

2) Wertaa C. S. Gottlund Antiquariska Anteckningar I Nylands och Tavastehus län s. 279.

kirkon se näyttää saaneen v. 1668. 3) Kirkko oli puusta ja hävitettiin uuden kirkon rakettua. Se sanottin vietyä Lautelan lasiruukin riiheksi. Sakasti oli kivestä ja se on vielä jäljellä. Se on sisältä noin 2 syltää kunnakin. Wuorikatto on ahkiä kaarretta niin että keskellä on melkein vaakasuora. Wuorikatto on tiivistä, samoin ylä osat päätyjen seinistä. Ovi sekä ikkunat ovat kaarevat. Peräseinässä on sisäpuolella syvennys, ikäänkuin ikkunan reikä. Lattia on jo hyvin lakonut. Nykyään käytetään varhaa sakastia lapioiden ja rautakankien säilytyshuonana.

Nykyinen kirkko on tiivistä; rakettu 1859. Sen 2 kelloa ovat valetut kumpikin Tukholmassa, vähempi 1758, isompi 1794. Beuna kirjoitukset ovat ruotsin kielet. 2 messingistä kynttilärunkua ovat tehdyt toinen 1751, toinen 1793. Muista kirkon kopineista ansaitsee mainitsemista hopeinen, 105 luodia painava, sievätekoinen, enkelinkuvilla y. m. koristettu viinikannu. Siinä on kirjoitus: „Walmistettu vuotena 1724 Someron pitäjä. Isän kirkon, Roska Er. Joh. Blom oli Kirko herra. Joh. Kintell oli Kirkvarte.”

3) C. H. Strandbergin Herdominne.

164 Tekiä on tuntematon. Hopeinen 48 luotia paina-
va, sisältä sekä päältä kullattu kelttikristi-
sanotaan tehdyn öylättä rasiaksi. Suuri messinki-
nen kaste maljan alunen näyttää olevan vanha-
mainen. Tekiä tuntematon. 2 isoa messingistä
kynttilän jalkaa ovat erään Sakolinin lahjotta-
mat. Lasinen, Avikin tehtaassa valmistettu kyntti-
läruunu oli pahaksi onneksi särkynyt; ei mitään
jätteitä siitä ollut jäljellä. Kuvia sanoi seurakun-
nan kantoori vietyä Someron kirkosta Helsingin
koko kuorman. Hänkin sanoi niitä vähän saaneen-
sa. Oli kirkossa vielä jäljellä jokin taulukuva.
Muran öljyvärillä maalattu, rouva De Pontin lah-
jottama taulu näyttää olleen alttaritauluna. Siinä
on aineena Kristus Getsemanessa. Vieressä on kuvat-
tuna pappien meikkaava joukko. Nykyisin ei kir-
kossa ollut ollenkaan alttaritaulua. Sanottiin vii-
natehtailian luvanneen tahtaa kirkkoon alttari-
taulun, kun sai seurakunnalta luvan viinateh-
taan rakentamiseen. Mutta luvattua palkintoa on
saatu kovin kauvan odottaa.

Erään kuva taulun alla on kirjoitus: „Matts Au-
gustin föld i Somero sahn son til ensa Augustu
fadrens Wamr var Jacob Isak son ekan til
Abo år 1727 far til Stockholm 1730 der ifron med

165
sepp til Simassi flere år kring hela Europa 1744
Kam til Abo och varit Handlande död den 29 sept
temberg 1791.”

Kirkon kokouksien pöytäkirjat alkavat v. 1747,
kirkonkirjat v. 1757. Kirkkoherra arveli vanhempiin
kirkonkirjain joutuneen tulipalon uhriksi.

Someroniemen vanha kirkko oli puusta. Se sano-
taan vietyä Palikaisten hartanoon navetaksi. Puus-
ta on Someroniemen nykyinen kirkko.

Kirkon kapineista olivat mainittavimmat: Kasuk-
ka v. 1761 ja messinkinen kynttiläruunu v. 1767.
2 kelloa, isompi v. 1745 ja vähempi v. 1746. Viime-
mainitun laidassa on yläpuolella kirjoitus: „Weisagot
ia soita gat Hrulle teidan sydämessa. Eph. 5.

Allempana toisessa laidassa: Silloin minä Somero-
ylös nostettiin ja Ja Ylistaron seurakunnalt' ostettiin
Gos Gabriel Johan pois' Melin oli Kirkkoer ja Eric
Eric pois' Borenius Comminister vuonna 1746 - toi-
sessa laidassa: Waletta Stockholmisa A. Joh. Fahlsten
Tulgat kirkon minä huudan. Fitt

Sillä sielä palion sulan
Siellä Jumal iuttelepi
Gaskramentins iakelepi
Mut ias kirkon ylönnannat
Herran vihan päätessannat.

Ps. 126. v. 6: 7: 8. Ebr 10 v. 25.

Huonon päiväinen messinkinen kalkki-astia muistuttaa ehkä ylen köyhiä aikoja. Sen laidoissa on seuraava kirjoitus: Jenna = Kalk = Hølver = Sommers = Forsamblin = Govedes.

Kirkossa on myös vuonna 1642 painettu Raamattu.

Avikin lasitehdas. Somerolla oli ennen kuuksuisa Avik niminen lasitehdas, joka oli aikanaan sa Suomen mainioimpia tehtaita. Se perustettiin Sillanpään kylästä muodostetulle Avikin tilalle v. 1748 Kuninkaallisen majestetin Armandisella suosiolla ilman erityistä apua. Tehtaan perustaja oli direktööri Jakob Reinhold De Pont. Alussa oli siinä ollut ainoastaan 2 puhaltajaa molemmat ulkomaalaisia. Sittemmin tuli niiden jäleksi 2 saksalaista ja 7 suomalaista. Wähitellen tehdas laajeni niin että siltä oli 2 hyttiä, suuri varastomakasiini, oma kirkko ja oma pappis-sakin. Avik'issa valmistettiin Taffeli- ja ikkunalasia, juoma- ja viinilasia sekä pulloja ja apteekki lasia. Tehtaan tuotteita sanotaan myydyn kautta koko Baltakunnan (Siis Suomen ja Ruotsin) väkempi osa vietin Wenäjälle. Raaka ainetta tuotiin Torron kylästä Tammelasta. y. m. Lasi-tehtaan

omistajilla sanotaan olleen myös saha ja tilitehdas; mutta saha muutettiin Marttilan pitäjään Koskelle v. 1761. Viimeksi oli tehdas luutnantti Cadolinin omama. Kenraali Cadolin vainaja, edellä mainitun luutnantti Cadolinin poika oli Avik'issa kesää viettämässä silloin kun kävin siellä. Hän, joka oli Avik'issa syntynyt, muisti tehtaan vielä ihan hyvästi. Hän sanoi sen olleen hyvin lähellä Avikin kartanon nykyisiä huoneita, eteläpuolella maantietä. Tehtaan siällä oli vielä sulaneita lasin kappaleita. Kenraali Cadolin sanoi Avik'in tehtaan saaneen loppunsa tulipalon kautta v. 1832. Tuli pääsi irki pektooriin huoneista ja hirveä myrsky teki sammuttamisen mahdottomaksi 27 huonetta joutui tulipalon uhriksi.

Tehtaan teoksiista en saanut mitään käsiini. Kapteeni De Pont, Lahden herra sanoi hänellä olevan 2 Avik'issa valmistettua kukkavaasia 4); mutta kun kävin Lahden kartanossa, en saanut tavata kapteenia enkä nähnyt kukkavaasia.

Avikin kartanossa näytettiin myös merkillisenä kohtana paikkaa, jossa Keisari Aleksanteri I:nen oli pidätyksessä. Keisari oli nimittäin Suomessa matkustaessansa poikennut Avikin kartanoon. Siinä paikassa, jossa keisari oli pidätyksessä, on kaswarista siperianheimoista muodostettu A keisarin pidätyksen muistona.

4) Papereissani ei näy niiden lukua, mutta 2 minä niitä muistelen olleen.

168. Lahden metsällä noin 5 km. Ollilan kylästä luoteeseen päin, lähellä Maanitun torppaa sanottiin olevan 3 kivirauniota, joista yhdestä oli löydetty veitsi.

Wachterhorven maassa, lähes 4 km Ollilan kylästä pohjoiseen päin kerrottiin olevan myös vanha hajotettu raunio.

Ollilan kylästä jokioisille päin kerrottiin olevan paljon kiukaita ja kuoppia. Muutamat kiukaat ovat kalliolla. Uskat niistä sanottiin olevan Sylvänän kylässä. Näykin talon maalla, noin 5 km. Ollilan kylästä jokioisille päin.

Eteenin läheteillä Egyptissä, noin km Eteenistä itään päin kerrottiin olevan 2 vanhaa rauniota.

Wekkojan tollin lähellä liki Toron rajaa kerrottiin olevan suuria kiviraunioita. Epäilin kertomuksen totuutta, eikä kukaan katsonut.

Oinasjärvellä Karttammon haassa kerrottiin olevan vanha kiviraunio. Jäkkulan kylän metsällä kerrottiin olevan noin 70 k. rauniota.

Karttammen maassa, noin 3 km Salkolan kylästä luodepohjoiseen päin kerrottiin olevan useampia vanhoja kiviraunioita. Eräästä sikäläisestä oli torppari Weli Wetulan löytänyt yhden kasakan päkin ja toisesta rauniosta sanottiin löydetyn 2 kasakan jätustinta. En saanut tietoa, minne ~~oli~~ löydöt olivat joutuneet.

Sotaterinoita. Pakasilla lähellä Toon Wiluksilan kylää sanottiin veljesten Juhon ja Erikin sotineen.

169
Toisen väki oli Pakasilla ja toisen Luthalassa Kosken puolella. Silloin upotettiin hopeinen pöytäki Luthalammin Tappelusta kertoi talon vanha emäntä Anna Kaisa Witka y.m. Pakasten mäen sanottiin saaneen nimensä sotaväen pakasivoumuista. Eräs kertoja sanoi pakasivoumuisten olleen Pakasilla muulloin, eikä edellämainitun tappelun aikana.

Joensuun kylässä kerrottiin olleen sotatappelu muttei mainittu aikaa, milloin se oli, mainittu tappelu oli niin verinen, että 5 sylinen hirsä kieräsi (ui) veressä. Ollilan kylässä sanottiin olleen kerran vihollista sotaväkeä. Vihollinen soihetti viljapellot hevosillansa. Kylän väki oli paossa. Yöllä kävivät vähän töitensä tekemässä. Yhteen aikaan ei kylässä ollut muuta kun eräs Elli niminen emäntä. Elli leikkasi välistä pannin alan peltoa yöllä ryssäin maatessa. Ryssät ahdistelivat Elliä kiini, mutteivät saaneet.

Pitkäjärven kylästä kerrottiin olleen kerran väen ryssäin paossa, mutta yksi mies oli jäänyt ja se kynti peltoansa. Kuninkas muka kulki ~~sivutse~~ maanlietoä Pitkäjärven kylän sivutse ja näki miehen kyntävän. „Onpas tuossa mies! huudahti kuninkas.

Kun suolat olivat sodan tähden loppuneet, lähti eräs vaimo Somerotta, Ollilan vaiheelta jälkaisin Turkuun suolakappaan hakemaan. Hän lähti aamulla kotoa ja pääsi

ehtoolla Turkuun, silloin kun Turun kaupaa ajettiin laimennella kaupunkiin.

Muuan Anderson niminen mies kertoi, että silloin kun ryssä maskan tuli, saapui Juroalan rustitilan sotamiehen torppaan Pitkiperjantai-öatonä ryssiä. Väki oli poissa pakosalla; mutta joku katseli salaa, kun ryssä otti uunista kypsäymässä olevaa mämmiä. Se veti kaasutikulla mämmituokkosen uunista ja kekui sen olevan "jeestopiraa"; mutta suuhunsa pistettyä kirosi, kun mämmi poltti suun.

Asutustarinoita. Ransa vakuuttaa yksimielisesti, että Salkolan kylä Someron niemellä on vanhin sekä Someronien että Someron taloista. Kalamiehiä tuli Salkojärven kalastamaan ja tekivät järven rantaan huonekopin. Se oli Someron pitäjän alku. Kalamiehet löivät järven rantaan salon pystyyn, että he toisella kertaa löytäisivät sen paikan. Kylää ruvettiin sitte kutsumaan Salkolaksi, kun sillä oli alkuun ollut salko merkinä. Riihkula ja Tuuska sanotaan olevan vanhimmat talot Salkolan kylässä. Riihkula sai nimensä riuusta, joka pystytettiin järven rantaan merkiksi. Toiset kutsuivat nähtävästi merkiksi pystytettyä puuta saloksi toiset riuksi.

Someron emäseurakunnan taloista sanotaan olevan Pyölin kylän Oikiä kaikkein vanhin.

Jakkulan kylän Jutta sai nimensä seuraavalla tavalla: Erään talon poika 5) tahtoi saada osan kotitalostaan. Hän meni pellolle ja kynti joka sarasta moniaita vahoja itseänsä varten. Niitä soukkia kynnetyitä säälöjä, jotka poika itsellensä merkiti, verrattiin härjään juttaan ja siitä sai lohkasta talo nimeksensä Jutta.

Allin talot Ollilan kylässä ovat saaneet nimensä Ellistä. Elli oli nimenä sillä ylempänä mainitulla naisella, joka uskalsi jäädä yksin Ollilan kylään silloin kun kaikki muu väki oli ryssiä paassa. 6) Ollilan kylä sanottiin olevan ijättään nuori.

Ei kerrottu, milloin Somero sai nykyiset maantiensä; mutta ennen sanotaan käyneen tie Pyölin kylästä Forsaan l. nulle paikoille, jossa nyt on Forsan tehdas.

Jakkulassa sanottiin ~~olevan~~ ensimmäiset rattaat Kärjen talossa noin 160 vuotta sitte. Kärjen rattaat olivat puuta, ei kappojen päälläkään ollut rautavanteita. Someron emäseurakunnassa sanottiin, että Lylvänän Nöyhällä ^{aliuut.} ensimmäiset rattaat paikkakunnalla vähän toistasataa vuotta sitte. Eräs ukko arveli sentään, että on jo liki 200 vuotta, siitä kun Turussa peräpaarilla ~~se~~ kuljettiin.

5) Muistelivat, että se oli Flännän poika.

6) Elli sanottiin johtuneen sanasta Heleena.

172
Pöytäkirja pyöriä sanottiin tehdyn siten, että kehrä-
varret laskettiin napakairalla pappoihin.

Potashan teho oli ~~Lomeron~~ Somerolla ennen siviili-elinkeino-
na. Metsästäystä on harjoitettu näihin aikoihin asti joten-
ki laajassa määrässä. Somerolla oli tämän vuosisadan
alkupuoliskolla ~~Haajan~~ suku suurella metsästäjän mai-
neessa. Kasin Aaro oli melkein yhtä kuuluisa. Karkuja
ja kiviä tapettiin sadottain, samaten muita metsän
eläviä. Mainitut metsästäjät liikkuiivat paljo Someron
ulkopuolella, mutta omasta pitäjästä saatiin myös
paljo otuksia.

Löytöjä. Työmies Andersson sanoi löytäneensä Wähän
Wiluksilan kylään kuuluvan Aaku nimisen talon maat-
ta, Miera nimisestä niitystä, lähellä Moision torppaa v.
1860 vaiheella ryykkiraudan muotoisen ukkosenvaajan.
Hän oli sen kolonut rikki ja käyttänyt lääkheeksi. Kap-
paleita sanoi olevan jälellä, mutta ei löytänyt niitä-
kään. Vaino torui äijää, kun ilmoitti. "Joudut
vielä vanhalla ruumiillasi kärsimään", sanoi vaimo. 7)

Torppari Ahqvistin sanottiin löytäneen kivi-ascen
Wähän Wiluksilan kylästä, Aakun haasta noin 1 km.
Wiluksilasta luoteeseen päin. Ahqvistin poika sanoi, että

7) Wirtaa Urjala Levon, ukkosenvaaja.

173
isänsä löysi sen Uskeleuta Ikaatalan kuokkamaasta. En
nähty löytäjää itseä. Kaku sanottiin rikotun lääkheeksi
y. m.

Lahden jokelan vouti Sr. Gustafson sanoi saaneensa
Lahdessa eräättä rengittä kivi-ascen katekeman, jonka
arveli Lahden paikolta löydetyn. Sitä en nähty.

Ollilan Lyrun maalta, maantien vierestä, noin 3 km
Ollilasta jokioisille päin sanottiin löydetyn v. 1880 noin
20 sm. pituinen 10 sm. vahvinen nelisärmäinen mus-
ta kivi, johon oli purattu 4 särmäinen reikä. Sanottiin
olevan hukassa.

Haarain kuokkamaalta, noin 2 km Lyvänsän kylästä
itään päin löysi talon isäntä Timo Tellontaka yli 30
vuotta sitte noin 2½ sm. levyisen lähes 8 sm. pituisen
hyvästi kirotun mustan tasataltan. Se oli rikottu ja hukattu.

Talon isäntä Lauri Laurila Kuttelan kylästä löy-
si Kuttelan kylässä olevasta Kuttelan koskosta vuoden
1858 vaiheella noin 21 sm. pitkän, 5 sm. leveän paria
sm. vahvan hyvästi kirotun tasataltan, josta oli vaan
pieni murena kulmasta pois. Sen hän moi jättivoudi
Levanderille, jonka sanottiin sillä kulovalkeita sammut-
taneen. Palikaisten kartanon Wataja nimiseltä niityltä,
noin 1 km. Palikaisten kartanosta pohjoiseen päin oli Pal-
ikaisten myllärin emäntä Manda toista kymmentä vuot-
ta sitte löytänyt noin 15 sm. pituisen lähes 9 sm. levyisen

174.
hyvästi hiotun sinisen tasataltan. Ruuseppä Heikki Rein sanoi sen olevan hänellä ja olisi antanut sen museoon, muttei löytänyt.

Job Lemander Ihämäen kylässä sanoi saaneensa Tähkäisten kartanon mieheltä noin 50 vuotta sitte noin 10 sm pituisen, 3 sormen levyisen kourutaltan. Se oli vähitellen syöty laakkeeksi. Jalalla oli vaan 2 vähästä palasta, joista vähemmän murenan antoi minulle.

Likolammun rannasta, noin 1 km Härjäsahdesta itänpäin löysi Härjäsahden vouti Reinhold Antinpoika v. 1882 isonlaisen kourutaltan teelmään. Löytöjä lahjoitti sen museoon.

Jankkylän kylässä lahjoitti torppari Teltola museoon kappaleen tasataltan vartha.

Torppari Israel Ojala löysi noin 20 sm. pituisen 3 sormen levyisen oikohirveen v. 1848 vaiheella Ojankylän Tanjaksen maalta noin km Ojankylästä pohjoseen päin; sen sanoi joutuneen kohta hukkaan.

Torppari Augusti Korteniemi ^{löydä} Liesjärven etelärannan itäiseltä kulmalla 2 kivikalua, yhden v. 1878, toisen v. 1880. Löytöjän sisar kertoi minulle, muttei tiennyt, olisivatko kalut tallella.

Wikin torjan hietapellosta Liesjärvellä, noin 1 km. Liesjärvestä pohjoseen päin löydettiin v. 1881 kivistä hiota-

175-
tu kourutaltta. Löytöjä ruunun torppari Teustaa 'Wiki' sanoi antaneensa sen Mustialaan.

Talkolan Kruutilassa kerrottiin olleen rikkein kivi-ase; mutta sanottiin isännän hukanneen, kun meni juoksissa kuloa sammuttamaan.

Liesjärven päässä asuva Kruunun metsänvartija Niilo Jukanpoika sanoi itsellään ennen olleen 2 perittyä kivi-asetta; muttei tiennyt niiden löytöpaikasta.

Erään Nummelinin Wiluksilan seudussa sanottiin löytäneen 10 pennin rahan kokoisen kivi-aseen, mutta kertoja ei tiennyt löytöpaikasta.

Torppari Suonpäällä Wahan Wiluksilan kylässä oli pajinetti. & Se oli ollut ennen Ruotsin vallan aikana Tammelassa Huuston kylässä Talko nimisessä talossa.

Salon tytär joutui naimisiin Somerolle Wiluksilan Witkalle ja peri mainitun pajinetin. Witkatta se joutui Suonpääkän. Omistaja olisi sen antanut museoon; mutta minulla oli niin paljon kantamista, etten ottanut sitä mukaani. Menin toisella kertaa sitä hakemaan, mutten saanut muuta kuin tyven. Lapset olivat sen kauhaseet.

Joensuun Yli-Aakulla sanottiin ennen olleen sotakirves ja sotakeihäs; mutta niistä en saanut sen parempaa tietoa.

176 Leppä Mikko Melberg Ihämäen kylästä lahjoitti
museroon osan vanhaa pyssyn lukkoa, jonka ensim-
mäinen tietty omistaja oli ollut Seederin kartanon
omistaja Lindström.

Elellä mainituista kasakoiden
julistuksista ja kasakoiden piir-
istä en saanut mitään til-
ta a.

Smym 1893

Kivi-aikakauden asetta.
y. m. kuvia, jotka koskevat
Jammelan kihlakuntaa.

lähettänyt

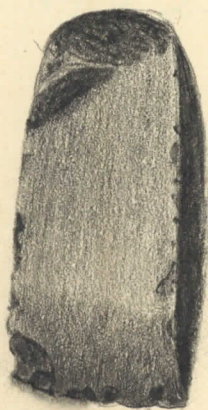
J. W. Hirsjärvi.

1 Taltta $\frac{1}{2}$.
Halvaku, Turinlan Sittenpää.

2 kourutallo $\frac{1}{2}$.
Tammela, Rukiivalkama.

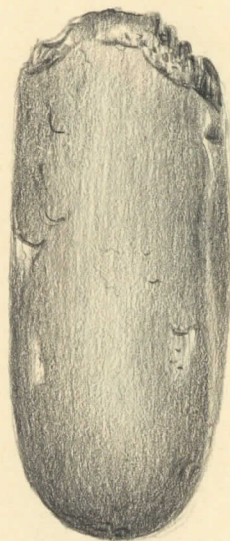
3 Tasatöytä $\frac{1}{2}$.
Jäkäinen, Kiemi.

4 Kourupura $\frac{1}{2}$.
Muotiala, Jäkälä.

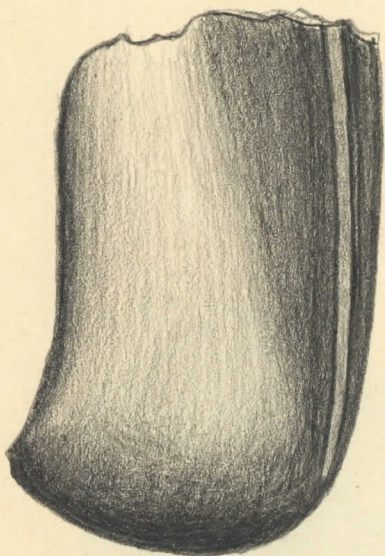
5 kourutalalla $\frac{1}{2}$.
Kalvola, Lintumaa.

6 Kirves $\frac{1}{2}$.
Urjala, Kramppari, Hilpala

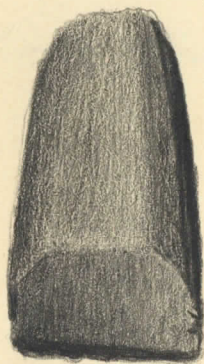
7 Tahottu kivi, $\frac{1}{2}$ kokoa.
Saaksämäki, Vittama.

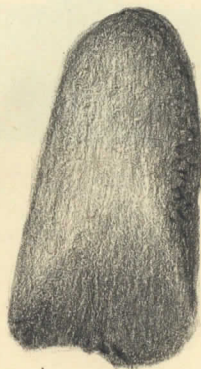
8 Majara $\frac{1}{2}$
Tammela, Sihtikoski.

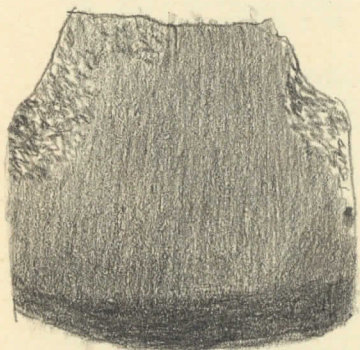
9 Poikkioin vasara $\frac{1}{2}$
Urjala, Yntälä.

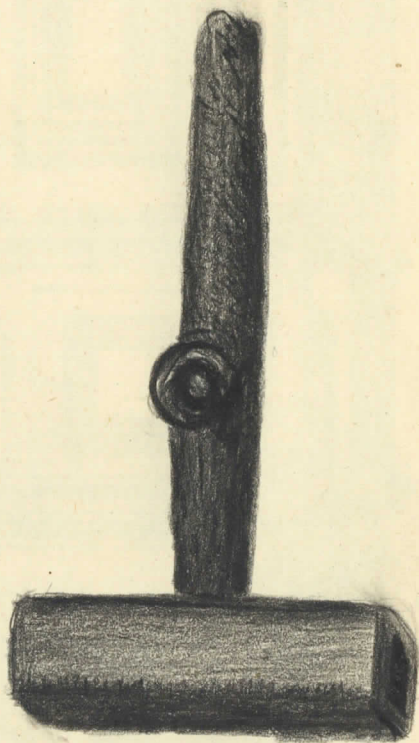
10 Taltta $\frac{1}{2}$
Urjala, Koppelca.

11 Taltta $\frac{1}{2}$
Tammela, Susikas. (Kylä)

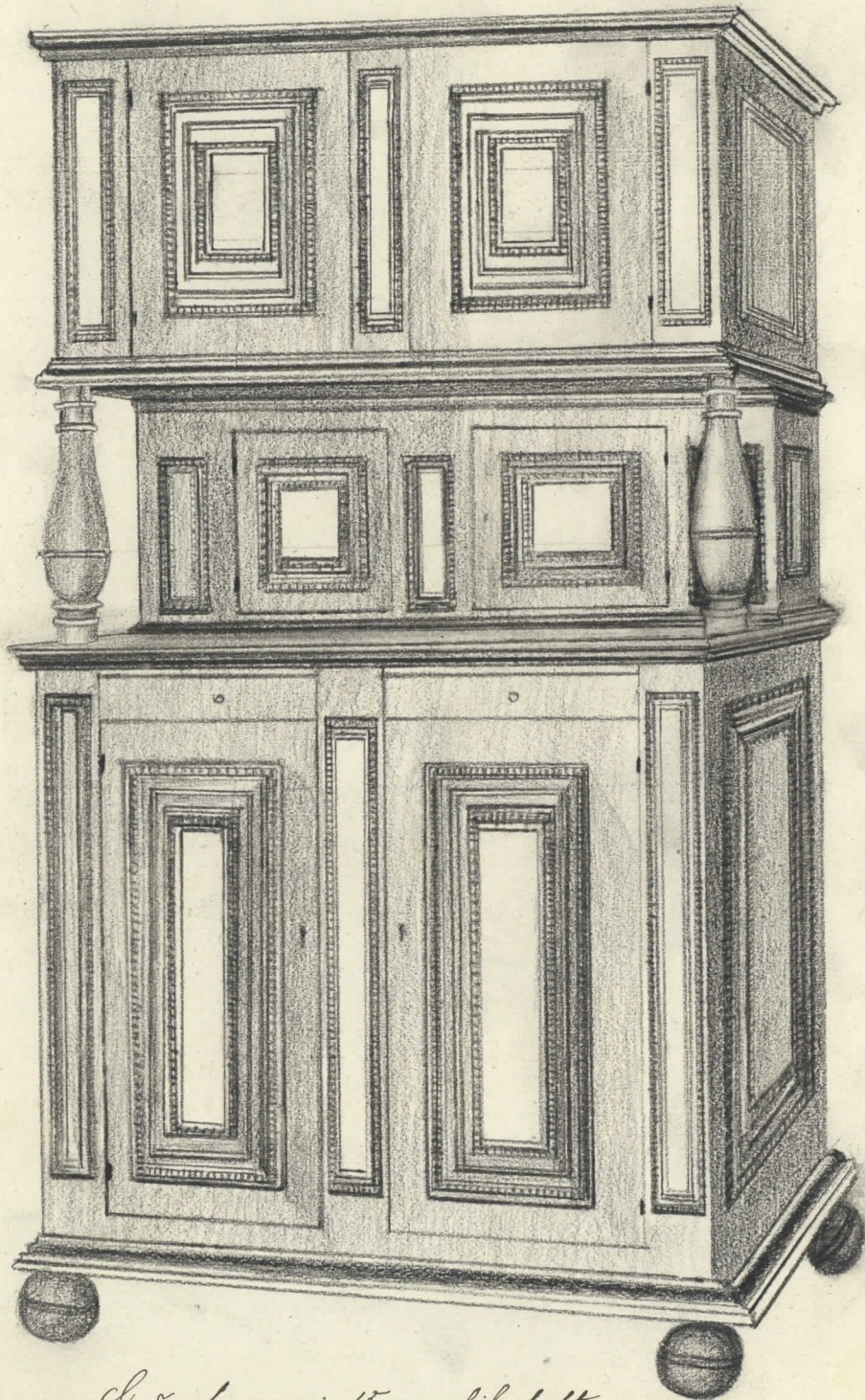

12 Palttan palanen.
Mustiala, Heinänen.

13: Rautap.
Urjala, Hakala.

*Käs kaappi 15 ruusijadalla
Talsolan Paavalassa.*